

«НАША ШКОЛА»

№ 5–6, 2008

Науково-методичний журнал

Виходить один раз на два місяці з вересня 1993 р.
Засновано в 1923 р., відновлено в 1993 р.
Зареєстровано 14 березня 1994 р. Серія ОД № 158.

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 9 червня 1999 року № 1-05/7 журнал «Наша школа» увійшов до Переліку № 1 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з педагогіки та психології на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Головний редактор: **В. А. КАВАЛЕРОВ**,
канд. педагог. наук

Редакційна колегія:

Л. К. Задорожна, канд. філософ. наук, заступник головного редактора; **В. М. Руссол**, канд. пед. наук, відповідальний секретар; **А. Ю. Анісімов**, канд. пед. наук; **А. М. Богуш**, д-р пед. наук, професор, дійсний член АПН України; **В. В. Грінчук**; **Д. М. Демченко**, канд. пед. наук, доцент; **Н. М. Дзюба**; **Ю. І. Завалевський**, канд. пед. наук; **Є. Є. Карпова**, д-р пед. наук, професор; **Б. Г. Кремінський**, канд. пед. наук; **Н. В. Кічук**, д-р пед. наук; **З. Н. Курлянд**, д-р пед. наук, професор; **С. Л. Курочкін**, канд. біол. наук, доцент; **О. В. Малихіна**, д-р пед. наук; **О. І. Папач**, канд. пед. наук, зав. кафедрою методики викладання природничо-математичних дисциплін; **Г. Б. Редько**, професор; **Н. А. Руденко**, зав. кафедрою методики викладання іноземних мов та мов і літератур національних меншин; **С. А. Свінтковська**; **В. Г. Страхов**, канд. біол. наук, доцент; **В. М. Терзі**, канд. пед. наук, доцент; **О. Г. Топчієв**, д-р геогр. наук, професор; **В. А. Трунова**, канд. пед. наук, доцент; **Л. І. Фурсенко**; **Р. І. Хмелюк**, д-р пед. наук, професор; **Т. Н. Чебикіна**, канд. психол. наук, зав. кафедрою педагогіки і психології; **О. С. Цокур**, д-р пед. наук, професор.

Редактори-коректори: **Г. Я. Богомолва**,
І. Ф. Ацабріка

Засновники:

Управління освіти Одеської обласної державної адміністрації

Одеський обласний інститут удосконалення вчителів

Міжгалузевий науково-технічний центр «Нормаль»

Обласне відділення Педагогічного товариства

Адреса редакції: 65014, м. Одеса, пров. Нахімова, 8.
Відділ навчально-методичного забезпечення та педагогічних видань ООІУВ. Тел. 729-45-12.

Затверджено на засіданні вченої ради ООІУВ.
Протокол № 3 від 29.10.2008 р.

Здано у вироб. 06.10.08. Підп. до друку 24.11.08. Формат 60×84¹/₈. Папір друк. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 13,49. Обл.-вид. арк. 11,99. Тираж 800 прим. Зам. № 207.

Надруковано у друкарні видавництва «Екологія».
м. Одеса, вул. Базарна, 106, к. 313
Тел.: (0482) 33-07-18, 37-07-95, 37-14-25.

Одеса • Одеський ОІУВ • 2008

З М І С Т

Визначні особи в історії розвитку системи освіти

<i>Л. І. Фурсенко</i> . Мануйлов Олександр Аполлонович	2
Ольденбург Сергій Федорович	4
Салазкін Сергій Сергійович	6

Педагогіка і психологія

<i>Т. Н. Чебикіна</i> . Технологія створення ефективного іміджа сучасного вищого навчального закладу	7
<i>О. А. Листопад</i> . Творчість як предмет комплексного міждисциплінарного дослідження	9
<i>І. А. Княжева</i> . Загальнолюдські цінності в освіті: історія і сучасність	14
<i>В. Г. Зарицька</i> . Формування ефективних навичок міжособистісної комунікації	18

Актуальні питання післядипломної освіти

<i>Л. К. Задорожна, С. І. Фролова</i> . Методичні рекомендації щодо організації і проведення лекційних занять в системі післядипломної освіти педагогічних працівників	25
<i>О. В. Юшин</i> . Інноваційний навчальний заклад в системі політехнічної освіти	29

Позакласне та позашкільне виховання

<i>Л. Г. Пораденко</i> . Модель експериментально-дослідної виховної роботи НВК «Цілісний розвиток багатогранної індивідуальності учня»	31
--	----

Естетичне виховання

<i>Л. В. Мазур</i> . Використання музичної терапії у формуванні особистості учня на уроках музики	35
---	----

Дошкільне виховання. Початкове навчання

<i>С. О. Скворцова</i> . Наступність між початковою та основною школою в навчанні розв'язування сюжетних задач	38
<i>И. В. Малышева</i> . Проявлення недорозвитку усної і письмової мови у учасників початкових класів	50
<i>І. А. Ковальчук</i> . Формування у дошкільників навичок звукової вимови (з досвіду)	51

Дисципліни суспільно-гуманітарного циклу

<i>Д. К. Кондратьєва</i> . А. И. Солженицын в 90-е годы: жизнь и творчество	55
<i>В. І. Сподарець</i> . Мотивний аналіз літературно-художнього тексту	61

Теорія та методика викладання природничо-математичних дисциплін

<i>А. С. Кушнірук, О. А. Сушкова</i> . Застосування програмних засобів GRAN1 та GRAN-2D на уроках алгебри	66
<i>І. М. Ковзікова</i> . «Колесо знань» (вивчення теми «Антарктида» в 7-му класі)	69
<i>Н. И. Даниленко</i> . Екологія глазами учителей и учащихся	72

Вчителям допризовної підготовки

<i>Б. І. Шестаков</i> . Запровадження курсу «Досліджуючи гуманітарне право» до програми з предмета «Захист Вітчизни»	76
--	----

Знайомтесь:

Болградська гімназія імені Г. С. Раковського

<i>Ж. Н. Суслина</i> . Гімназія вери	79
<i>С. І. Скорич</i> . Історія створення обласного навчального закладу «Спеціалізована загальноосвітня школа-інтернат «Болградська гімназія ім. Г. С. Раковського»	81
<i>Н. В. Кара</i> . Наша система навчальної та методичної роботи	82
<i>Л. І. Сакали</i> . Виховна робота в гімназії	85
<i>Віолета Димитрова</i> . История и развитие на образование в Бесарабия през Възраждането	86
<i>Н. В. Кара</i> . Тільки особистість формує особистість	89
<i>С. І. Скорич</i> . Організація музейної справи	92
<i>Т. Г. Ангелуцова</i> . У рідному домі	94
<i>С. І. Скорич</i> . Урок з історії України в 9-му класі	95
<i>Р. І. Шенкова</i> . Родинне свято (для учнів 4-го класу)	100
<i>Н. В. Кара</i> . Свято «Квітневий зорепад»	102
<i>Н. В. Кара, Т. Морой</i> . Денья на българската свобода(сценарій за отбелязване на 3 Март)	104
<i>С. І. Скорич</i> . Святування Дня народження Г. С. Раковського (сценарій урочистої лінійки)	107
Правила конкурсного прийому учнів до спеціалізованої загальноосвітньої школи-інтернату «Болградська гімназія ім. Г. С. Раковського»	109

© Одеський обласний інститут удосконалення вчителів, 2008

**МАНУЙЛОВ
ОЛЕКСАНДР АПОЛЛОНОВИЧ**

Народився 22 березня 1861 року в місті Одесі, в дворянській сім'ї. Навчався в Рішельєвському ліцеї. В 1883 році закінчив юридичний факультет Новоросійського університету і переїхав до Москви, де став співробітником газети «Русские ведомости».

У 1885 році виїхав до Німеччини і два роки слухав лекції в університетах Берліна і Гейдельберга. В кінці 90-х років в Англії та Ірландії вивчав проблеми аграрних відносин, після чого написав книгу «Оренда землі в Ірландії» і захистив її в 1895 році в якості магістерської дисертації. Тоді ж розпочалася його діяльність у Московському університеті з читання лекцій з новітньої історії і політичної економії. В 1901 році захистив дисертацію «Понятие ценности по учению экономистов классической школы» і отримав ступінь доктора. З 1905 року працював проректором, а в 1908 році став ректором Московського університету. В 1905 році став членом партії кадетів і її Центрального комітету. Його проект аграрної реформи ліг в основу аграрної реформи кадетів. В ці ж роки працював редактором «Русских ведомостей». У січні 1911 року подав у відставку в знак протесту проти дій поліцейської влади, погоджених з міністром освіти Л. А. Кассо, по наведенню порядку в Московському університеті в зв'язку із студентськими заворушеннями. В своїй заяві про відставку Олександр Аполлонович писав «...поскільки полицейская власть распоряжается в университете самостоятельно, то ректор в таких условиях является бесполезным». Разом з ним у відставку вийшли більше 30 ведучих професорів і викладачів, в тому числі П. Н. Лебедев, К. А. Тімірязев, В. І. Вернадський та багато інших.

Після відставки Олександр Аполлонович викладав на Вищих жіночих курсах, в народному університеті імені А. Л. Шанявського, був членом редакційної колегії «Вісник Європи», а з 1914 року став Головою Економічної ради Всеросійського Союзу міст. В 1915–1916 роках опозиція передбачала його кандидатуру на посаду міністра народної освіти.

Після Лютневої революції 1917 року ввійшов до першого складу Тимчасового уряду в якості міністра народної освіти. Першим своїм циркуляром просив попечителів учбових округів відновити заняття в усіх навчальних закладах, де вони були перервані через революційні події. Підтримав проект державного страхування, надав факультетам вищих на-

вчальних закладів право самим знаходити способи заміни вакансій, всім ректорам вузів запропонував посади після 27.08.1905 року без подань рад факультетів, скасував виключення з гімназій і реальних училищ учнів без права вступу в інші навчальні заклади, надав жінкам право вільно вступати до вищих навчальних закладів.

В цей час Олександр Аполлонович вважав неможливою і безперспективною діяльність Тимчасового уряду в умовах постійної конфронтації з Радами соціал-демократів і наполягав на тому, що уряд повинен піти у відставку, а соціалісти взяти участь у формуванні уряду. Їх представники І. П. Церетелі і М. І. Скобелев увійшли до складу уряду.

Одним із самих важливих рішень, яке прийняв Олександр Аполлонович, було рішення про проведення реформи орфографії, яку пізніше назвали Мануйловською. Справа в тому, що Академія наук Російської імперії та її Особлива комісія під головуванням академіка А. А. Шахматова питаннями цієї реформи займалася з 1904 року, а реалізувати її заважали якісь події. І навіть у 1917 році в умовах продовження першої світової війни та бурхливих революційних подій не було шансів реалізувати її стопроцентно. А О. А. Мануйлов 11 травня 1917 року наважився видати «Постановление совещания по вопросу об упрощении русского правописания», яке було опубліковано в журналі Міністерства народної освіти з припискою:

«Особое совещание признало вполне своевременным и целесообразным произвести в русском правописании упрощения и предложило учебным округам России принять меры к осуществлению намеченной названным совещанием реформы безотлагательно, с начала будущего учебного года...»

Ось текст цієї Постанови, яка за дослідженнями Віктора Чумакова вперше в редакції 1917 року була опублікована в журналі «Народное образование», № 8, 2002 року.

«1. Исключить букву **ѣ** с последовательной заменой ея через **е** (колено, вера, семя, в избе, кроме).

2. Исключить букву **ѳ** с заменой ея через **ф** (Фома, Афанасий, фамиам, кафедра).

3. Исключить букву **ѣ** в конце слов и частей сложных слов (хлеб, посол; пять куч, контр-адмирал), но сохранить еѣ в середине слов в значении знака (съѣмка, разъяснятъ, адъютант).

4. Исключить букву **і** с заменой ея через **и** (учение, Россия, пиявка, Иоанн, высокий).

5. Признать желательным, но необязательным употребление буквы **ё** (нёс, вёл, всё).

6. Писать приставки **из, воз, вз, раз, роз, низ, без, чрез, через** перед гласными и звонкими согласными с **з**, но заменять букву **з** буквой **с** перед глухими согласными, в том числе и перед **с** (извините, воззвание, разумно, взыскать, низвергать, безвольный, чрезвычайно, — исправить, воспитать, всхожие семена, расстаться, роспись, ниспосланный, бесполезно, чересполосица, череседельник).

7. Писать в родительном падеже прилагательных, причастий и местоимений **-ого, -его** вместо **-аго, -яго** (доброго, пятого, которого, синего, свежего).

8. Писать в именительном и винительном падежах множественного числа женского и среднего рода прилагательных, причастий — **-ые, -ие** вместо **-ыя, -ия** (добрые, старые, синие, какие).

9. Писать **они** вместо **онѣ** в именительном падеже множественного числа женского рода.

10. Писать в женском роде **одни, одних, одним, одними** вместо **однѣ, однѣх, однѣм, однѣми**.

11. Писать в родительном падеже единственного числа местоимения личного женского рода **ее** (или **еѣ**) вместо **ея**.

12. При переносе слов руководствоваться следующими правилами: согласная (одна или последняя в группе согласных) непосредственно перед гласной не должна быть отделяемой от этой гласной. Равным образом группа согласных в начале слов не отделяется от гласной. Буква **й** перед гласной не должна быть отделяема от предшествующей гласной. Также конечная согласная, конечное **й** и группа согласных в конце слов не могут быть отделены от предшествующей гласной. При переносе слов, имеющих приставки, нельзя переносить на следующую строку согласную в конце приставки, если эта согласная находится перед согласной, например, надлежит делить **подходить**, а не **по-дходить, раз-вязать**, а не **ра-звязать**.

13. Допустить слитное и раздельное написание в наречиях, составленных из сложения существительных, прилагательных и числительных с предлогами (**встороне и в стороне, втечение и в течение, сверху и сверху, вдвое и в двое**)».

Значную роль в тому, що ця Постанова була прийнята й опублікована відіграв Всеросійський з'їзд викладачів російської мови і літератури, який відбувся в канікулярний період 1916/1917 навчального року, в самий розпал першої світової війни і передреволюційної кризи. На рішенні цього з'їзду послався О. А. Мануйлов.

З'їзд визнав:

«...скорейшую реформу правописания в том направлении, какое она получила в тру-

дах орфографической комиссии при Академии наук, настолько необходимой в интересах русской школы и всей русской культуры»

Відповідна постанова була направлена в Академію наук, Міністерство народної освіти і Комісію по народній освіті в Державній Думі Російської імперії.

Передбачаючи, що з впровадженням реформи можуть бути проблеми, Мануйлов 22 червня 1917 року надсилає попечителям учбових округів циркуляр, в якому пропонує вжити наступних заходів:

«1. Реформа правописания проводится **постепенно**, начиная с младшего отделения начальной школы; в этом отделении при обучении чтению уже обязательно применение нового правописания, причём учащиеся должны ознакомить детей и с исключенными (**ѣ, і, ъ**), но лишь после прочного усвоения ими нового правописания, когда и где они найдут это удобным. В старшем отделении начальной школы, в высшем начальном училище и в среднем учебном заведении следует лишь рекомендовать учащимся переходить к новому правописанию.

2. Намеченная реформа должна быть осуществлена целиком, во всём её объёме и отнюдь не может осуществляться по частям.

3. При проведении реформы необходимо избегать **насилия** над желаниями самих учащихся, посему не может быть допущено принудительное переучивание тех, кто уже усвоил правила прежнего правописания. В каждом классе могут быть две группы (пишущих по старому и пишущих по новому правописанию), третьей группы не должно быть.

4. В отношении лиц, державших вступительный экзамен ...а) для них остаются в силе лишь те требования правописания, которые являются общими и для прежнего, и для нового правописания, и ошибками являются лишь нарушения этих правил.

5. При проведении нового правописания в жизнь школ в настоящем году придется считаться с неизбежным обстоятельством, что букварей ... не будет в распоряжении школы...

6. В целях выяснения смысла реформы и привлечения доверия общества, родителей и учащихся к проводимому министерством мероприятию ... необходимо всемерно выяснять, что настоящее упрощение русского правописания отнюдь не стремится ввести произвольное фонетическое письмо, а напротив, новая орфография является системой **научно обоснованной**, которая, сохраняя все прежние основы нашего правописания, стремится лишь к установлению соответствия между написанием с одной стороны и звуковым составом и этимологическим строем живого литературного языка — с другой.

7. В уверенности, что преподаватели отнесутся с должным вниманием к настоящей реформе ... я прошу вас сделать зависящие рас-

поряження о принятии указанных оснований к руководству при введении реформы русского правописания в жизнь школы с предстоящего учебного года».

Але, не дивлячись на поради О. А. Мануйлова, з початку нового 1917/1918 навчального року ніхто на нову орфографію переходити не бажав, навіть і міністерський журнал «Народное просвещение». Провал реформи був приголомшливим. Відношення до неї можна назвати одним словом — саботаж.

Через 20 днів після другого циркуляра Олександр Аполлонович разом з іншими міністрами-кадетами подав у відставку. Він вважав неможливою і безперспективною діяльність уряду в умовах протистояння з Радами робітничих, селянських і солдатських депутатів.

Жовтневу революція 1917 року О. А. Мануйлов не прийняв і без сім'ї виїхав на південь Росії, де був професором Катеринославського університету, читав лекції в Тифлісі і Ростові-на-Дону. Співставивши всі «за» і «проти», напивав листа В. І. Леніну, в якому висловив бажання співробітничати з Радянською владою. Отримавши дозвіл, в січні 1918 року повертається на викладацьку роботу в Московському університеті. В Москві його запрошують до роботи в Комісії по реформі орфографії (очевидно як людину, іменем якої була названа реформа).

Одним з перших в кінці лютого 1918 року на нову орфографію перейшов журнал «Народное просвещение», який видавався Народним комісаріатом освіти, де наркомом був Анатолій Васильович Луначарський. Але цього прикладу майже ніхто не підтримав. Тоді А. В. Луначарський підготував і з дозволу властей в «Известиях В.Ц.И.К.» 10 жовтня 1918 року опублікував за своїм підписом декрет «Про введення нової орфографії», згідно з яким з 15 жовтня 1918 року всі урядові видання, періодична преса, наукові праці, збірники і таке інше повинні друкуватися за новою орфографією. До декрету прикладався додаток «Новые правила правописания, разработанные народным комиссариатом просвещения». Цей додаток слово в слово повторив все те, що опублікував О. А. Мануйлов 17 травня 1917 року, за винятком незначних змін.

Але й після цього ніхто і не думав переходити на нову орфографію. Знову саботаж.

У цей час в країні розпочиналася громадянська війна. Терор посилювався. Питання щодо орфографії доручили вирішити революційним матросам, які швидко повигрібали із наборних кас усіх друкарень країни заборонені літери і здали їх на переплавку. Тільки після цього декрет від 10 жовтня 1918 року запрацював, а про О. А. Мануйлова почали забувати. В цей час він працював як консультант Народного комісаріату фінансів, брав активну участь в проведенні грошової реформи 1922 року, а з 1924 року, до кінця своїх днів, був членом правління Державного банку СРСР.

Про діяльність Олександра Аполлоновича в якості міністра народної освіти дуже вдало написав Володимир Дмитрович Набоков, син міністра юстиції і батько відомого письменника Володимира Набокова, автора «Лоліти», «Дара» та інших творів, в своїх спогадах «Тимчасовий уряд»:

«Мануйлов как-то скорее других проникся безнадежностью в отношении деятельности Временного правительства вообще и чаще других говорил о необходимости ухода Временного правительства ввиду невозможных условий работы создаваемых контролем и постоянной помехой со стороны Совета рабочих депутатов. ...По существу, он не был боевой натурой, борцом. Он и раньше главным методом борьбы избирал отставку. Среди других министров Мануйлов имел исключительно «дурную прессу». На него нападали и справа и слева — за бездеятельность и апатию перед растущей революционной волной... Слева его обвиняли в бюрократизме, в сохранении канцелярской рутины, в призыве деятелей старого режима... Он не умел отбиваться и огрызаться и приходил в уныние и отчаяние. В сущности говоря, он, может быть, был вполне прав, признавая положение безнадежным. Но и в этом случае ему следовало действовать решительнее, я бы сказал — демонстративнее».

Помер Олександр Аполлонович 20 липня 1929 року в місті Москві.

ОЛЬДЕНБУРГ СЕРГІЙ ФЕДОРОВИЧ

Народився 14 вересня 1863 року в селі Бянкіно Забайкальської області. Був другою дитиною в сім'ї дворянина. Після закінчення гімназії в 1885 році навчався на факультеті східних мов Петербурзького університету. В 1894 році став професором цього університе-

ту. Був одним із засновників російської індологічної школи. З 1900 року — академік Петербурзької Академії Наук. Очолював декілька археологічних і етнографічних експедицій. В 1904 році обраний головним ученим секретарем Президії Академії наук і протягом

25 років, до 1929 року, здійснював керівництво всією її діяльністю, розробляючи перспективні плани її розвитку. З 1905 року — впливовий діяч партії кадетів, був депутатом Четвертої Державної думи, членом Державної ради від академічної науки.

Після Лютневої революції 1917 року, виконуючи рішення зборів представників мистецтва, виступав за створення Міністерства мистецтв.

В липні місяці 1917 року підтримав П. Н. Мілюкова, який виступив проти угоди з Центральною Радою України щодо її автономності. 24 липня 1917 року, після відставки О. А. Мануйлова, був призначений міністром народної освіти в коаліційному уряді О. Ф. Керенського. На цій посаді працював до 26.08.1917 року, до відставки уряду. Заступниками Сергія Федоровича стали княгиня С. В. Паніна та його товариш Володимир Іванович Вернадський. Створив і очолив Комісію з питань реформи вищих навчальних закладів, яка розробила і подала на затвердження Тимчасового уряду проекти створення Тифліського політехнічного інституту та університетів в містах Пермі, Іркутську, Ростові-на-Дону. Під його керівництвом розроблявся проект відкриття в Петрограді польських, філософсько-релігійних курсів та проект організації французько-російського інституту з технічним нахилом і навчанням в ньому французькою мовою.

Сергій Федорович брав активну участь в створенні української Академії наук в м. Києві, а з 1925 року був дійсним її членом.

Після відставки з посади міністра освіти зосередився на питаннях організації роботи Російської Академії наук. Зразу після Жовтневої революції Російська Академія наук за участю Ольденбурга прийняла резолюцію, що засуджувала більшовицький переворот, а у звіті 29 грудня він відкрито заявив:

«...Темные, невежественные силы поддались обманчивому соблазну легкомысленных и преступных обещаний и Россия стала на край гибели».

16 листопада 1917 року в газеті «Русские ведомости» оприлюднена заява, з якою Ольденбург звернувся до більшовиків після відвідування арештованих у Петропавловській фортеці:

«Перестаньте быть тюремщиками невинных людей, которым вы можете поставить в вину лишь то, что они — ваши политические противники. Томление этих людей в крепостном каземате не к вашему благу и не к вашей чести».

Але вже на початку 1918 року на запит тодішнього народного комісара освіти Анатолія Васильовича Луначарського Російська Академія наук за підписом свого президента А. Л. Карпинського і вченого секретаря С. Ф. Ольденбурга відповіла, що «вона завжди

готова за вимогами життя і держави на науково-теоретичні розробки окремих завдань, висунутих потребами державного будівництва, залишаючись при цьому організуючим науковим центром».

За словами А. В. Луначарського Сергій Федорович Ольденбург виявився однією із самих міцних і самих потрібних ланок між Радянською владою та світовою інтелігенцією і відіграв в цьому відношенні значну роль.

Організаторський талант С. Ф. Ольденбурга високо оцінив В. І. Ленін, який з ним зустрівся на початку 1918 року і обговорив цілий ряд напрямків роботи Академії. Ця зустріч в житті Сергія Федоровича відкрила цілий ряд перспектив. Його активно підтримали друзі, видатні вчені А. П. Карпинський, В. І. Вернадський, В. А. Стеклов, П. П. Лазарев і багато інших, які очолювали створені в Академії комісії.

Вчені Академії активно включилися в роботу по виявленню корисних копалин, в дослідження Курської магнітної аномалії, сировинних запасів Кара-Богаза, Уралу, Хібін та інших. Вчені Академії взяли активну участь в діяльності Держплану, в розробці плану ГО-ЕЛРО, в організації галузевих наукових інститутів.

За активної участі С. Ф. Ольденбурга в системі Академії були відкриті нові інститути (фізіологічний, математичний, хімічний), нові лабораторії, біологічні і сейсмічні станції, відділення суспільних наук. Чисельність дійсних членів Академії до десятиріччя Жовтневої революції збільшилася вдвічі.

Останні 12 років перебування Сергія Федоровича на посаді головного вченого секретаря були наповнені цікавими подіями. Він був одним із лідерів Академії наук не тільки за посадою, але й завдяки особистому авторитету і впливу на значні події.

Сергій Федорович обирався членом-кореспондентом багатьох зарубіжних Академій наук.

В 1930—1934 роки очолював Інститут східнознавства Академії наук СРСР, який був створений на базі Азійського музею, що функціонував при Академії з 1916 року.

Сергій Федорович був автором багатьох праць по індології, іраністиці, фольклору, мистецтву, етнографії народів Сходу, організував наукові експедиції в Центральну Азію і Тибет.

Його внутрішня потреба в діяльності спонукала сприймати всі прохання, з якими органи влади зверталися до нього, і завдяки цьому йому вдалося оптимально планувати роботу Академії і виконувати завдання, що стояли перед нею.

Помер Сергій Федорович 28 лютого 1934 року. Похований в Санкт-Петербурзі.

САЛАЗКІН СЕРГІЙ СЕРГІЙОВИЧ

Народився 26 лютого 1862 року в селі Дошате Меленковського повіту Володимирської губернії. В 1880 році закінчив навчання в Рязанській гімназії і в цьому ж році став студентом фізико-математичного факультету Петербурзького університету. Згодом перевівся на медичний факультет Київського університету святого Володимира, який закінчив в 1891 році. Брав активну участь в роботі народовольчих гуртків, за що в 1884 році був заарештований і відправлений до казематів Петропавловської фортеці, а пізніше висланий під нагляд поліції до міста Касимова.

Після закінчення університету в 1897 році захистив дисертацію на ступінь доктора медицини. В 1898—1911 роках працював в Жіночому медичному інституті міста Петербурга, спочатку завідуючим кафедрою фізіологічної хімії, а з 1905 року — директором. Брав активну участь в проведенні Пироговських з'їздів.

В 1910 році міністром освіти Л. А. Кассо були вжиті жорсткі заходи щодо студентського руху. В знак протесту проти цього висловилися група викладачів Московського університету, а 125 професорів різних вищих навчальних закладів на чолі з ректором О. А. Мануйловим подали у відставку. До них приєднався і Сергій Сергійович, за що його в 1911 році було звільнено з посади директора Жіночого медичного інституту.

Після цього Сергій Сергійович виїхав з Петербургу і до 1917 року працював на різних посадах в провінції.

Після Лютневої революції С. С. Салазкін зблизився з кадетами, був обраний головою Рязанського губернського виконкому Ради конституційних демократів.

15 серпня 1917 року на Московській нараді від імені рязанського земства виступив з заявою про роль органів місцевого самоврядування, де підкреслив значення продовольчої програми і приєднався до декларації революційних демократів, проголошеної Н. С. Чхеїдзе. В цьому виступі він сказав: «Если спасёте революцию — спасёте Родину, не спасёте революцию — погубите и Родину».

Тоді ж був призначений заступником міністра землевпорядкування і уповноваженим з питань заготівель хліба в Поволжі, а 29 вересня цього ж року — міністром народної освіти. В своїй діяльності разом із своїми заступниками В. І. Вернадським і графінею С. В. Паніною продовжив роботу свого попередника Сергія Федоровича Ольденбурга. Ним були розроблені і подані на розгляд Тимчасового уряду пропозиції про відкриття в Саратовському університеті історико-філологічного та фізико-математичного факультетів, про введення в університетах посад доцентів, про реорганізацію Демідівського юридичного ліцею в Ярославлі в університет,

про відкриття в Тифлісі приватного Грузинського інституту і Кавказького університету та університету в Ташкенті.

Сергій Сергійович виступав за автономію не тільки вищих навчальних закладів, а й середніх, виступав за безкоштовне навчання в нижчих і середніх закладах освіти і був проти участі студентів в управлінні вищими навчальними закладами.

В ніч на 26 жовтня 1917 року разом з іншими міністрами Тимчасового уряду був заарештований і відправлений до Петропавловської фортеці.

Приміщення міністерства народної освіти захопили члени Народного Комісаріату освіти на чолі з Анатолієм Васильовичем Луначарським, що були в підпіллі.

Нову владу визнав тільки молодший обслуговуючий персонал Міністерства, а всі інші вважали Жовтневий переворот незаконним, зустріли «десант» Луначарського вороже і відмовилися працювати під його керівництвом. Зокрема, заступник міністра освіти графиня С. В. Паніна відмовилася передати працівникам Народного комісаріату освіти грошові знаки і поклала їх в один із іноземних банків з умовою, що вони будуть видані тільки «Законному режиму». За такі дії Революційний трибунал засудив її до розстрілу, від якого врятувало тільки активне революційне минуле.

А Сергій Сергійович Салазкін, якого через деякий час реабілітували і випустили із Петропавловської фортеці, від політики відійшов.

В 1918 році його призначили ректором Кримського університету в місті Сімферополі, з 1925 року перевели на посаду професора Ленінградського медичного інституту, а з 1927 року він займає посаду директора інституту експериментальної медицини, на якій працював до 1931 року.

Помер С. С. Салазкін 4 серпня 1932 року в місті Санкт-Петербурзі.

Література

1. Политические деятели России. 1917: Биограф. слов. — М., 1993.
2. Пашков Б. Г. Русь — Россия — Российская империя: Хроника событий 862—1917 гг. — М.: Центр Ком., 1994. — 572 с.
3. Российский энциклопедический словарь. — М.: Большая Рос. энцикл., 2001.
4. Народное образование: Рос. обществ.-пед. журн. — 2002. — № 8.
5. Лікарчук І. Л. Міністри освіти України: В 2 т. Т. 1. (1917—1943 рр.): [Монографія] — К.: Вид. Ешке О. М., 2002. — 328 с.
6. Сергей Федорович Ольденбург / Редкол.: Г. К. Скрябин, Е. М. Примаков и др. — М.: Наука, 1986. — 160 с.

Л. І. ФУРСЕНКО,
старший викладач кафедри менеджменту та розвитку освіти ООІУВ.

ТЕХНОЛОГИЯ СОЗДАНИЯ ЭФФЕКТИВНОГО ИМИДЖА СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

Условия, в которых мы живем сегодня, принципиально отличаются от тех, что были раньше. В новых условиях нам следует жить по-другому, основываясь на иных моделях поведения. При этом было бы неразумно не воспользоваться знаниями, благодаря которым западное общество функционирует гораздо более эффективно, как бы мы к этому не относились.

В ряду новых для нас дисциплин стоит ПАБЛИК РИЛЕЙШНЗ. Это наука о законах коммуникации, которые диктуют нам новый тип отношений в обществе. В современном «Словаре новых иностранных слов» мы находим следующее определение: «Паблик рилейшнз (англ. Public relations: общественный; отношения) — общественные связи — организация общественного мнения в целях наиболее успешного функционирования предприятия (учреждения, фирмы) и повышения его репутации. Осуществляется различными путями, но прежде всего через средства массовой информации. Искусство взаимоотношений между государственными, общественными структурами и гражданами в интересах всего общества».

Специалисты по ПР являются существенной частью жизни Запада. Если обратиться к истории, то следует отметить, что уже в 30-е годы прошлого столетия большую часть статей, которые печатались в «Нью-Йорк Таймс», составляли материалы, подготовленные такими специалистами. Сегодня они играют существенную роль в создании имиджа как общественных организаций, так и политиков разного ранга, от мэра до президента. Эта технология уже наработана во всем мире и неизбежно находит свое применение и в нашей стране во всех сферах профессиональной деятельности, в том числе и в системе образования.

Если дословно переводить с английского языка слово image, то в буквальном смысле оно обозначает «образ», следовательно, когда говорят об имидже человека, то говорят о том его образе, который возник у других людей, причем, имеется в виду не только визуальный, зрительный образ, но и образ его мышления, действий, поступков. Таким образом, имидж — это эмоционально окрашенный стереотип восприятия массовым обыденным сознанием кого-либо, чего-либо.

Достаточно успешными создателями имиджей в XX столетии были тоталитарные государства. Брендан Брюс, директор по коммуникациям консервативной партии Великобрита-

нии, подчеркивает: «Конечно, не очень хорошо в приличном обществе упоминать имя доктора Геббельса как первого полностью оперившегося имиджмейкера», но факты таковы, в свои 29 лет именно Геббельс, изучив законы массовой психологии, сумел достаточно эффективно воздействовать на людей.

Очевидно, что имидж может быть и положительным, и отрицательным. Он может быть профессиональным и личностным, и при этом всегда субъективный. И еще, мнение о человеке может быть настолько прочным, что изменить его очень трудно. Так на чем же формируется это мнение?

Прежде всего на полученной о Вас информации, которая так и называется имиджформирующая информация. По характеру ее получения она подразделяется на прямую и косвенную.

Косвенная имиджформирующая информация — это информация, которую о Вас человек получает из «третьих рук» (ОЖС) или специально организованная информация.

Прямая имиджформирующая информация — та, которую человек получает при непосредственном контакте с Вами. Это информация: а) об особенностях психики; б) о вашей внешности.

Параметры внешности очень важны для лидера, поскольку зачастую именно они формируют наши симпатии или антипатии, и даже в бытовом общении мы испытываем далеко не однозначные чувства к окружающим. Так, психологи установили, что 94% женщин довольно часто испытывают чувство зависти и, как правило, предметом этой зависти являются какие-то внешние атрибуты обаяния.

Безусловно, параметры внешности — это очень важно для имиджа, но такой подход не затрагивает сути проблемы. ПИР (персональный имидж руководителя) нельзя рассматривать, не учитывая целевой аудитории, на которую направлен имидж руководителя. ПИР — это конкретный маркетинговый инструмент, рассматриваться он должен в плоскости маркетинга, с учетом всех элементов маркетингового подхода к образовательным услугам и их продвижению в рыночной среде.

Итак, ответим на вопрос, какие же есть аудитории (потребительские ожидания) у ПИР общеобразовательного учреждения:

- команда (педколлектив);
- учащиеся и их родители;
- СМИ;
- власть;

- социум;
- «Я» руководителя;
- семья.

Теперь конкретно рассмотрим те черты имиджа руководителя, которые обращены к членам педагогического коллектива. Эта аудитория для персонального имиджа руководителя чрезвычайно важна, поскольку, если руководитель не имеет эффективного имиджа среди своих коллег, то он фактически перестает быть Руководителем.

Что ждет от лидера его группа:

- способности реализовывать материальные и нематериальные потребности членов педколлектива;
- способности достигать продекларированные цели;
- способности четко ставить перед членами педколлектива стратегические и тактические задачи;
- способности подчинять действия по реализации целей;
- стойкости во время испытаний;
- умения рисковать и вести за собой;
- соответствия общим стандартам коллектива.

Таким образом, в имиджевых характеристиках, обращенных к группе, важнейшее место занимают интересы и потребности самой группы. И это самое главное положение!

Имидж руководителя, обращенный к учащимся и их родителям (потребителю), формируется на основании таких качеств:

- способность руководителя гарантированно удовлетворять потребности потребителя в качественных и количественных параметрах в течение длительного времени;
- соответствие руководителя стандартам, принятым в конкретных культурных, профессиональных, социальных группах потребителей;
- самое общее соответствие стереотипу успешного человека.

Чем характерен имидж руководителя для представителей органов власти:

- способностью руководителя реально удовлетворять потребности представителей органов власти, прямо или опосредованно содействовать усилению их влияния и авторитета;
- соответствием руководителя обществу статусным стандартам поведения;
- вхождением руководителя в избранный круг представителей органов власти;
- позитивной оценкой деятельности руководителя в СМИ, в народе;
- высокими нравственными качествами.

Рассмотрим составляющую «Я» руководителя. Это осознание ценностей, смысла жизни, перспективы; любовь к себе, любовь к власти, любовь к людям. Это самоменеджмент — умение сосредоточиться на главном, уверенность в себе, умение доводить дело до конца, сила воли, умение нравиться, влиять, умение управлять, делегировать, мотивировать труд на себя

и других людей, умение отдыхать, накапливать энергию.

«Эффективный персональный имидж руководителя» — это имидж, который способствует эффективной реализации целей и задач руководителя. Имидж руководителя всегда выигрывает, если он становится не только практиком, но и экспертом проблемы. Поэтому «публицити» — долг каждого руководителя, который думает о развитии своего имиджа.

Принято считать, что гармония в коллективе достигается, когда сформированы корпоративные отношения, которые рассматриваются как результат осознания всеми участниками взаимодействия принадлежности к единой общности. Такие отношения чрезвычайно важны, ибо, если они сформированы, гармонизируется психологический климат, в работе поднимается уровень взаимовыручки и взаимопомощи, повышается ответственность, снижается острота конфликтов.

Корпоративный имидж всегда является функциональным, при его помощи решаются определенные прагматические задачи. И именно по уровню и характеру их решения корпоративный имидж оценивается как более или менее эффективный, исходя из содержания задач определяются функции корпоративного имиджа.

Первая функция корпоративного имиджа состоит в позиционировании организации (выбор той уникальной позиции, которая обеспечивает успех, не давая конкурентам возможность опередить). Позиционирование предполагает соотношение миссии организации с потребностями ее потенциальных клиентов (потребителей).

Чем более четко определены цели и задачи организации с точки зрения потребностей клиентов, тем проще транслировать это вовне, создавая корпоративный имидж.

Вторая важная функция состоит в том, чтобы побуждать к действию. Для того, чтобы сформировать у человека готовность к действиям в нужном направлении (например, купить продукт, отдать ребенка в вашу школу и пр.), т. е. сформировать установку, необходима основа.

Итак, имидж организации — это совокупное общественное восприятие этой организации многими людьми. Впечатление об организации формируется в ходе личных контактов человека с этой организацией; на основе слухов, распространяемых в обществе; из сообщений средств массовой информации. Важное значение для успеха организации имеет не только внешний (в глазах потребителей), но и внутренний имидж. Этот тип имиджа существует в среде сотрудников и является весомой составляющей организационной структуры.

Имидж организации не будет жизненным, если не имеет под собой надежной объективной основы, которая является единой для всех ее имиджей, независимо от их аудитории,

обеспечивающей их действенность и надежность.

Такой объективной подосновой единства имиджа организации является корпоративная культура. Основу содержания корпоративной культуры составляют этические стандарты и постулаты веры, доминирующие в организации. Высокая корпоративная культура предполагает правильное видение организацией своей задачи, разработку своей философии концепции, миссии.

Философия фирмы (организации) — это комплекс ценностей и принципов, в соответствии с которыми организация осуществляет свою деятельность. Философия является важнейшей составляющей организационной культуры и должна быть актуализирована как рабочий инструмент.

Психологический анализ опыта работы «продвинутых организаций» позволяет смоделировать структуру эффективного корпоративного имиджа:

1. Деловая репутация (качество услуг, качество клиент-менеджмента, доля рынка).

2. Визуальный имидж (имидж офиса, WEB-сайт, деловая документация, внешний вид сотрудников).

3. Имидж и деловая репутация руководителя (лидерские качества, внешний вид, коммуникативное мастерство).

4. Аудиальный имидж (коммуникативный профессионализм секретаря, коммуникативный профессионализм педколлектива).

5. Внутренний имидж (эмоциональный климат в команде, качество внутренней коммуникации, принятие членами педколлектива целей образовательного учреждения в гармонии с личными целями).

Значительное влияние на формирование корпоративных отношений оказывает стиль руководства. Сейчас наиболее прогрессивным в этом смысле считается патернализм, при котором руководитель рассматривает персонал буквально как членов своей семьи и соответственно строит с ними отношения. В этом слу-

чае даже недостатки в стиле управления будут рассматриваться сквозь призму «семейных интересов». Важным результатом реализации принципа патернализма является оптимизация делового и управленческого общения. Тот или иной стиль общения обычно оценивается как проявление отношения, особенно если общение осуществляется в иерархически организованной системе. В связи с этим заметим, что коллектив восприимчив к идеологии корпоративной культуры, если имеют место дружеские отношения, существует реальная возможность лично-профессионального роста и эффективная система материального и морального стимулирования.

В заключение хотелось бы подчеркнуть значение высокой психологической культуры всего педагогического коллектива и руководства общеобразовательного учреждения, так как доказано, что высокая психологическая культура способствует:

— корпоративному мышлению, осознанию чувства ответственности и сопричастности;

— самоидентификации в общеобразовательном учреждении;

— установке и сильной мотивации на достижение общих корпоративных целей и интересов.

Литература

1. Богданов Е. Н., Зазыкин В. Г. Психологические основы «паблик рилейшнз». — С.Пб.: Питер, 2003.
2. Вечер Л. С. Ваш имидж. — Минск: Польша, 2002.
3. Королько В. Г. Основы паблик рилейшнз. — М.: Рефл-бук.; К.: Ваклер, 2000.
4. Панасюк А. Ю. Вам нужен имиджмейкер? Или о том, как создавать свой имидж. — М., 2000.
5. Перельгина Е. Б. Психология имиджа. — М., 2002.
6. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии XX века. — М.: Рефл-бук.; К.: Ваклер, 2000.
7. Почепцов Г. Г. Имиджмейкер. Паблик рилейшнз для политиков и бизнесменов. — К., 1995.
8. Технология создания эффективного имиджа. Киевская школа PR-технологий. — О., 2002.

Т. Н. ЧЕБЫКИНА,

кандидат психологических наук, зав. кафедрой педагогики и психологии ООИУВ.

ТВОРЧИСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ КОМПЛЕКСНОГО МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Спроби пояснити феномен творчості, які здійснювали ще античні філософи, не припиняються до нашого часу. З давніх-давен вчені проявляли інтерес до питання: «Що таке творчість?». Це питання намагалися вирішити античні філософи (Геракліт, Демокріт, Платон). Вперше поняття «творчість» було обґрунтовано М. Монтенем. Творчість властива не всій матерії, а лише людині та суспільству. Творчість, з урахуванням соціальної прина-

лежності, потрібно розглядати в зв'язку з діяльністю людини, що перетворює природний і соціальний світ відповідно до його потреб на основі об'єктивних законів дійсності в контексті суспільно-історичної практики. Звичай людину називають творчою, якщо вона зробила наукове відкриття, геніальний винахід або створила твір мистецтва, тобто вчинила творчий акт, який був високо оцінений більшістю.

Творча діяльність відзначається різноманітністю. Ця різноманітність відображає потребу всіх сфер людського суспільства. Певні види творчості тяжіють переважно до матеріально-практичної або духовної сфери суспільного життя. Так, наприклад, технічна творчість спрямована на перетворення перш за все матеріального виробництва. Його найвищий прояв — найбільші винаходи людства. Науковій і художній творчості належить найважливіша роль у відображенні і духовному перетворенні дійсності: наукові відкриття дають уявлення про устрій світу, літературні, музичні та інші шедеври — про дійсність і саму людину. Особливе місце займає соціальна творчість. У широкому розумінні слова вона охоплює всі види творчості, у вузькому — має своїм предметом переважно вдосконалення суспільних стосунків. Кожен вид творчості включає підвиди. У мистецтві — це види і жанри, в науці — різні сфери і типи дослідження, в техніці — винахідництво, конструювання. До інших підвидів відносяться політична, правова і педагогічна творчість.

Поняття природи творчості пов'язане з питанням про критерії творчої діяльності. Творчість може розглядатися в різних аспектах: продукт творчості — це те, що створено; процес творчості — як створено; процес підготовки до творчості — як розвивати творчість. Продукти творчості — це не тільки матеріальні продукти — будівлі, машини тощо, але й нові ідеї, які можуть і не відразу знайти матеріальне втілення. Іншими словами, творчість — це створення нового в різних видах і масштабах.

Глобальні соціальні перетворення сучасної епохи обумовлюють особливу актуальність наукового дослідження проблеми творчості. Зростання ролі науки в житті суспільства, залежність економіки від інтелектуально-творчих факторів примушує вчених звернутися до пошуку методів дії, спрямованої на процеси творчого вирішення наукових проблем, управління і прогнозування творчої діяльності. Проблема творчості привертає увагу багатьох дослідників, як в нашій країні, так і за кордоном (В. Ф. Берков, М. В. Гончаренко, В. Д. Граждан, Гиргин Гиргинов, Г. А. Давидова, Є. В. Дмитрієв, А. М. Коршунов, О. І. Клепиков, В. І. Куценко, О. Н. Лук, В. С. Лутаєнко, О. О. Шевченко, Б. Є. Лобанова, А. С. Майданов, М. М. Морозов, В. О. Моляко, Б. В. Новіков, К. С. Пигров, Я. О. Пономарьов, В. А. Роменець, В. І. Хорєв, А. Т. Шумілін, В. А. Яковлев та інші).

Вивчення і дослідження цієї проблеми здійснюється в рамках багатьох дисциплін: філософії, психології, педагогіки, кібернетики, логіки, естетики, наукознавства, соціології тощо. Всі перераховані науки досліджують певні сторони творчості, тобто досліджують один й той самий об'єкт — «творчість», пред-

мет дослідження в них різних — «філософія творчості», «психологія творчості», «соціологія творчості», «педагогіка творчості» тощо. Знання про «творчість» в різних науках — філософії, педагогіці, біології, психології, соціології — здебільшого не пов'язані один з одним, не інтегровані, що не знижує ефективність використання отриманих знань.

Теоретичні і практичні дослідження творчості є комплексними за своєю природою. Дослідження такого плану, як правило, не під силу окремим дисциплінам. Розуміння природи творчості передбачає вихід досліджень за межі окремої науки, для розуміння сутності «творчості» обов'язково необхідна міждисциплінарна співдружність декількох наук.

Така міждисциплінарна спрямованість досліджень, вироблення комплексного вирішення проблеми неминуче приводить до своєрідних спроб створення загальної теорії творчості, тим самим визначаючи потребу в теоретичному синтезі розрізнених емпіричних відомостей про процес творчої діяльності. На наш погляд, спроба побудови загальної теорії творчості — це перехід від емпіричних до фундаментальних досліджень цього складного феномена. Дані фундаментальні дослідження в свою чергу привели до того, що вчені все більш наполегливо почали шукати загальні риси, властиві як науковій, так і художній творчості.

У даній статті ми зробили спробу проаналізувати історичні і теоретичні аспекти комплексного міждисциплінарного підходу до дослідження проблеми творчості. В історії вітчизняної та закордонної науки і культури робилося чимало спроб щодо синтезу наукових знань про творчість. Різними авторами і науковими школами здійснювалися спроби міждисциплінарного дослідження творчості, її структури і функції, існування і діяльності, взаємозв'язку біологічних і соціальних чинників творчої діяльності.

Усвідомити загальну природу творчості намагалися ще на світанку наукового розуміння творчості — в античній філософії. У своєму дослідженні ми умовно виділили три основні етапи становлення і розвитку комплексного міждисциплінарного підходу до дослідження проблеми творчості.

Перший етап становлення і розвитку комплексного міждисциплінарного підходу до дослідження проблем творчості ми умовно назвали — «латентний». На цьому етапі склалися історичні, культурологічні, соціальні, філософські, наукові, практичні, педагогічні передумови виділення в науковому пізнанні комплексного міждисциплінарного підходу до дослідження проблем творчості. Однак наукові роботи такого роду були в основному описом умов, в яких відбувалося відкриття, ці роботи не могли розкрити сутність творчого процесу, хоча робилися спроби об'єднати одержані нетривіальні дані та на їх основі побудувати

своєрідну модель творчості, в основу якої були покладені дослідження творчих актів і аналізу особливостей творчої особистості.

Другий етап становлення і розвитку комплексного міждисциплінарного підходу до дослідження проблем творчості ми назвали «номінальний». У цей період, як свідчать результати аналізу філософської, психологічної і педагогічної літератури, вже чітко визначилася потреба в комплексному міждисциплінарному підході до дослідження проблеми «творчості». Саме в цей період виникла нова дисципліна — «еврилогія», або «теорія творчості». Основи еврилогії були викладені П. К. Енгельмейером в роботі «Теорія творчості», яка вийшла в світ ще у 1910 році [10].

Петро Кліментійович Енгельмейер — видатний філософ техніки, творець теорії технічної творчості. П. К. Енгельмейер — унікальна особистість, він випробував себе в самих різних областях техніки, був винахідником, активним членом різних технічних суспільств, піонером автомобілізму. В 1880/1881 навчальному році закінчив з відзнакою Імператорське Московське технічне училище і отримав звання інженера-механіка. Він накопичив досвід роботи в промисловості, зробив ряд власних винаходів, брав участь в експертизі винаходів, здійснюваній Імператорським російським технічним товариством. У теорії творчості, розробленої П. К. Енгельмейером, передбачалося дослідження різних видів творчої діяльності, визначення суб'єктивно-психологічної спорідненості різних видів творчості, що виявляється в техніці, мистецтві, релігії, науці.

На думку П. К. Енгельмейера, в появі кожного винаходу спостерігається триакт, що складається з бажання, знання та вміння, тобто з накресленої мети, плану досягнення цієї мети і матеріального виконання. Виходячи з цього, П. К. Енгельмейер називає такі ознаки людської творчості: 1) штучність, тобто створення культури; 2) доцільність, яка передбачає певну мету, вирішує конкретне завдання (користь, краса, істина, добро); 3) раптовість — творчість відрізняється від методичного мислення; 4) цілісність — творчий продукт має ідею, причому одну. Всі частини витвору об'єднуються в певну цілісність.

П. К. Енгельмейер розробив і проаналізував ступені творчого процесу. Першою дією, на його думку, виступає зародження задуму, акт, в якому головним діячем є інтуїтивне мислення, пов'язане з певним бажанням, стимулом. Другий етап — це дискурсивне мислення, логіка, міркування та емпіричне дослідження. Із задуму, який свідчить лише про те, чого людина хоче, створюється те, що вона може. На третьому етапі винахідник вступає в двобій з матерією, аби свій план виконати реально.

Еврилогія — це теорія творчості, яка спирається в основному на психологію, але не зводиться до неї. «Теорія творчості» представ-

ляє одну з перших успішних спроб комплексного міждисциплінарного аналізу проблем творчості. Комплексність зводилася не лише до того, що творчість розглядалася за допомогою інструментарію різних наук (філософії, психології, педагогіки тощо), але також в комплексі розглядалися різні види творчості (технічне, художнє, педагогічне тощо).

Третій етап становлення і розвитку комплексного міждисциплінарного підходу до дослідження проблем творчості нами був названий — «дослідницький». Початок цього етапу датується часом виникнення основних концептуальних методологічних і теоретичних ідей комплексного міждисциплінарного підходу в розумінні сутності творчості. На цьому етапі здійснювався комплексний аналіз і синтез досягнень тих наук, що займаються проблемами творчості, перш за все: філософії, соціології, психології, фізіології, генетики і педагогіки. Дослідницький етап ми умовно поділяємо на два періоди. Перший період — пошуки шляхів до комплексного міждисциплінарного аналізу проблем творчості. Цей період третього етапу становлення і розвитку комплексного міждисциплінарного підходу до дослідження проблем творчості найбільше насичений яскравими успіхами та помилками. Другий період був спрямований на обґрунтування методологічних і теоретичних засад комплексного міждисциплінарного аналізу проблем творчості.

Третій етап становлення і розвитку комплексного міждисциплінарного підходу до дослідження проблем творчості розпочався в 50-ті роки ХХ століття, коли виник новий напрям комплексних досліджень — філософські питання природознавства. В рамках цього напрямку розпочалися спроби комплексного дослідження проблем творчості. В радянський період аналіз проблем творчості в психології в основному здійснювався в контексті розкриття «механізму» творчого акту. Розумова діяльність радянськими психологами була розділена на два ряди: логічне мислення та інтуїція. Вченими в цей період активно проводилися експериментальні дослідження, метою яких було моделювання творчої ситуації, «здогадки», що дозволяло виявити психологічний механізм, «інсайту» (інсайт (від англ. insight), раплове розуміння суттєвих стосунків і ситуації, що не виводяться з минулого досвіду, напряму, за допомогою якого досягається осмислене вирішення проблеми), оскільки саме ця ланка розумової діяльності і розглядалася як творчість.

На підставі аналізу моделі проблемної ситуації дослідники [1; 3; 4; 5; 7; 11] в 50–80-х роках ХХ століття виявили елементи і критерії творчого вирішення задачі, взаємозв'язок логічного, інтуїтивного і критичного етапів творчого процесу, створили класифікацію типів творчої особистості.

У ХХ столітті внаслідок бурхливого розвитку обчислювальної техніки перед ученими, що

займаються дослідженням проблем творчості, виникла досить складна проблема створення так званих евристик, програм, в яких використані спеціальні прийоми, що скорочують пошук варіантів розв'язання задач. Це, в свою чергу, змусило вчених переглянути теорію евристичної діяльності людини, відмовитися від тлумачення природи людського мислення з позицій класичного біхевіоризму («стимул-реакція», «проба-помилка»).

У 60–70-х роках ХХ століття дослідження проблеми творчості представниками різних галузей науки були значною мірою розрізненими, обмеженими; емпіризм, поверховість, описовість привели вчених до розуміння неможливості розкрити природу творчості в рамках спеціального наукового знання. Тому в 80-х роках [8; 12] сформувалася досить сильна тенденція щодо застосування комплексного підходу до аналізу проблем творчості, і у зв'язку з цим виникла потреба в розробці загальної теорії творчості.

Особливістю досліджень проблем творчості в 80-х роках ХХ століття було те, що основним предметом дослідження був не продукт творчості — це те, що створено в результаті творчої діяльності, а предметом дослідження стає сам процес творчості і процес підготовки до творчості. Дослідники почали аналізувати умови і фактори, які приводять вченого до наукового відкриття. На основі даних досліджень була зроблена спроба створити загальну теорію наукового відкриття. Виходячи з цього багато дослідників вважали, що саме психологія повинна стати ядром комплексного міждисциплінарного дослідження проблем творчості, оскільки вона дозволяє здійснити динамічний аналіз наукового відкриття [2].

Саме в цей період М. Г. Ярошевський запропонував створити нову галузь знання — психологію науки, основні принципи якої, на його думку, сформулює психологія наукової творчості. «Підхід до творчості як до комплексної проблеми передбачає, що вивчення його загальної природи, безумовно, виходить за межі психологічних досліджень. Проте розуміння цієї природи має для психології наукової творчості принципове значення, оскільки саме воно (разом з розумінням природи психічного) визначає методіку досліджуваного об'єкта» [11]. Оскільки в дослідженнях творчість традиційно пов'язується з новизною і характеризується як антипод стереотипної і шаблонної діяльності, то завдання комплексного підходу в основному зводиться до того, щоб з'ясувати умови і механізм творчого процесу.

Величезного успіху в області комплексного аналізу проблем творчості досяг психолог Яків Олександрович Пономарьов, фахівець в області психології творчості, психології розвитку і методології психології. Я. О. Пономарьовим була розроблена концепція творчості згідно з якою творчість розуміється в широкому зна-

ченні як механізм руху, а гносеологічний механізм психології творчості будується шляхом екстраполяції уявлення про етапи розвитку здібностей людини діяти та «будувати плани своїх дій в думках». Я. О. Пономарьов обґрунтував стратегію комплексного дослідження творчості та її місця в психології. Я. О. Пономарьовим розроблені психологічні механізми творчості, розвитку і використання творчого потенціалу людини, розглянуто шляхи і можливості застосування психології творчості до розв'язання загальнопсихологічних проблем [5].

На думку Я. О. Пономарьова, «творчість — в найширшому сенсі — є взаємодія, що веде до розвитку» [5, 18]. Він вважав, що аналіз загальної природи творчості необхідний для координації різних аспектів дослідження діяльності людини, для подолання емпіричного характеру одержаних знань. У свою чергу диференціація предметів дослідження творчості є умовою комплексної теоретичної побудови. Я. О. Пономарьов пропонує включити творчість в аналіз явищ розвитку. Внаслідок цього, на наш погляд, таке гранично широке тлумачення творчості не вирішує питання про методологічний статус загальної теорії творчості, її предмет і методи дослідження [5].

Вагомий внесок у розвиток ідей комплексного дослідження проблем творчості вніс Володимир Андрійович Роменець. У праці «Психологія творчості» [8] він зазначав, що проведені з визначними мислителями інтерв'ю дозволили виділити два різних види мислення: «систематичне мислення», «творчий інсайт». В той час, як систематичне мислення виникає за ситуацій, коли плани можуть бути обдумані, сформульовані, коли кількість варіантів і гіпотез, які перевіряються, не дуже велика, то інсайт трапляється в рішеннях складних і заплутаних проблем і супроводжується явищами непередбаченості, фрустрації. Інсайт і систематичне мислення, на думку В. А. Роменця, є крайніми полюсами шкали різних факторів, що виявляють ступінь психічної фрустрації [8, 169].

Як зазначає В. А. Роменець, в творчому інсайті існують чотири стадії: 1. Стадія підготовки або орієнтації, яка характеризується тривалим зосередженням на проблемах з оживленням минулого досвіду. 2. Стадія фрустрації. Тут проблема усувається і дає місце сурогатним, замінним діяльностям. Фрустрація характеризується емоційною напруженістю, неспокоєм, чуттям приниженості. Дослідники вказують навіть на припинення зусиль щодо пошуку на цій стадії. Можуть з'являтися слабкі психоневротичні симптоми. Баланс відновлюється в творчому акті, стрімко наближаючи наступну стадію творчого інсайту. 3. Період або момент інсайту. Його не можна передбачити. Він супроводжується «потокем ідей» з альтернативними навіюваннями рішень

та швидким успіхом. 4. Стадія перевірки, розробки, оцінки. Тут використовуються технічні та експліцитні (експліцитний — зрозумілий, чіткий, достатньо виражений) правила практики [8, 169]. Ідеї, що виникли в період інсайту, на думку В. А. Роменця, стримуються зовнішніми реальностями. Без цієї критичної здатності інсайт не може дати щось загальновідоме, значне, соціально цінне [8, 169].

Проте, не дивлячись на існування традицій і певні успіхи, дослідження проблем творчості частіше відбувається недостатньо інтенсивно, явно відстаючи від запитів суспільної практики. Отже, незважаючи на таку пильну увагу до проблем творчості, не всі її аспекти до кінця розкриті і тому дослідження в цій області тривають.

Нині активно формуються методологічні принципи, концептуальні підходи і дослідницькі стратегії, розробляються технології, які повинні забезпечити комплексне міждисциплінарне дослідження проблем творчості і впровадження цих знань в практику. Проведення дослідження показує, що в наш час вивчення проблем творчості вийшло далеко за межі окремої науки і перетворилося на загальну проблему всієї системи наукового пізнання.

Вивчення наукової літератури показало, що методологічний аналіз статусу комплексного підходу до проблеми творчості ще далеко не завершений. Але ми можемо стверджувати, що в останній третині ХХ століття не тільки сформулювалося соціальне замовлення на комплексне міждисциплінарне вивчення творчості, але й склалися додаткові наукові передумови. Комплексність найчастіше розуміється як використання різних методів і досягнень багатьох наук для вирішення специфічних проблем, що не вирішуються ні в одній з використовуваних наук окремо. Міждисциплінарне комплексне розуміння творчості не зводиться до суми знань з філософії, психології, педагогіки, соціології. Міждисциплінарне комплексне дослідження проблем творчості передбачає синтез методологічних засад, методів і технологій окремих дисциплін в процесі наукового дослідження творчості.

Аналіз дисертаційних досліджень в Україні з проблем творчості в педагогіці (Н. В. Кічук «Формування творчої особистості вчителя в процесі вузівської професійної підготовки» (Київ, 1999), Л. В. Кекух «Формування стимулів до педагогічної творчості у майбутніх вчителів початкових класів» (Київ, 2001), Л. О. Мільто «Формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя в процесі професійної педагогічної підготовки» (Київ, 2001), В. П. Кисильова «Формування творчої особистості учня профільного ліцею в процесі навчання» (Київ, 2001), Г. В. Чаплицька «Формування творчого ставлення до професійних знань студентів» (Харків, 2003),

В. В. Прошкін «Формування творчої уяви майбутніх вчителів у процесі розв'язання нестандартних математичних задач» (Луганськ, 2003) та інші) засвідчив, що відсутня комплексна міждисциплінарна програма дослідження проблем творчості.

На наш погляд, така програма вивчення творчості дозволить об'єднати вчених природничо-наукового і гуманітарного профілю. Вона повинна виконати наступні функції:

1. Забезпечити координацію досліджень проблем творчості, що проводяться в країні.

2. Визначити з позицій цілісного розуміння творчості актуальні проблеми і забезпечити організацію та проведення комплексних досліджень.

3. Сприяти інтеграції наукового знання про творчість, створенню методології і методів комплексних досліджень творчості.

Література

1. Жариков Е. С. Методологический анализ возможностей оптимизации научного творчества — К., 1968. — 170 с.
2. Кедров Б. М. День великого открытия. — М., 1954.
3. Лук А. Н. Мышление и творчество. — М.: Политиздат, 1976. — 144 с.
4. Моляко В. А. Психология творческой деятельности. — К.: Знание, 1978. — 47 с.
5. Пономарев Я. А. Психология творчества. — М.: Наука, 1976. — 300 с.
6. Пономарев Я. А. Психология творчества и педагогика. — М.: Педагогика, 1976. — 280 с.
7. Проблемы методологии науки и научного творчества. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. — 181 с.
8. Роменець В. А. Психология творчості: Навч. посіб. — 2-ге вид. — К.: Либідь, 2001. — 288 с.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. — М.: Просвещение, 1989. — 323 с.
10. Энгельмейер П. К. Теория творчества. — С.Пб., 1910.
11. Ярошевский М. Г. Психология науки // Вопросы философии. — 1967. — № 5.
12. Ярошевский М. Г. Проблемы научного творчества в современной психологии. — М.: Наука, 1977.

Анотація

В статье проанализированы исторические и теоретические аспекты становления и развития комплексного междисциплинарного подхода к исследованию проблем творчества. Выделены и проанализированы основные три этапа в развитии комплексного междисциплинарного подхода к исследованию проблем творчества.

The author analyzed the theory and history of the formation and evolution of the interdisciplinary method of the researching work for problems of the creative work. The author selected 3 general stages of the development complex interdisciplinary method of the researching work for problems of the creative work.

О. А. ЛИСТОПАД,

кандидат педагогических наук, доцент, докторант Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ В ОСВІТІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Суспільні зміни, що останнім часом відбуваються в Україні, призвели до необхідності вирішувати на всіх рівнях актуальну проблему: що зберегти, а що зруйнувати; які аспекти культури, ідеали і цінності, що витримали перевірку часом, можуть і повинні бути збережені, а які неминуче загубляться з часом. Фундамент для перетворень і побудови нового знайдений, орієнтири і цінності визначені. Вони не лише проголошуються з високих трибун, але й фіксуються в документах, у тому числі тих, що регламентують розвиток освіти (Конституція України, Державна програма «Вчитель», Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про дошкільну освіту» тощо), адже проблема цінностей в освіті є життєво важливою.

Освіта, стверджував Аристотель [5], необхідна для того, щоб підготувати людину до «добродіяння». Просто знання, без моральності, не можуть бути гідною метою освіти, вони навіть можуть бути просто небезпечними. Мішель Монтень підкреслював, що всі знання не на користь тому, в кого немає доброти, він вважав поганим педагогом того, хто «заповняє голову лише знаннями і нічого не говорить про моральність». Дійсно, освіта без культури в її широкому розумінні, без цінностей, які її підтримують, не здатна виконувати роль посередника в передачі цих цінностей. Адже культура — це прийняті більшістю цінності і погляди, а її значення — не лише в тому, щоб накопичувати факти і навички. Це — мудрість багатьох поколінь, їхні переконання і погляди, мотиви вчинків, те, що спонукає до спілкування. Це цінності — добро і справедливість, вірність і любов, порядність і краса, мужність і відданість.

Цінність виникає в суспільному житті як значущий для його існування феномен, це «абстрагований образ значущого для життя явища». Тому цінність об'єктивна. Саме цінності і моральність формують культуру, яка підтримується і збагачується соціальними інститутами, в тому числі й освітою. При цьому важливо зауважити, що інтерес до гуманістичних цінностей найбільше зростає сама на переломних етапах соціального розвитку.

Демократичне суспільство, безумовно, сповідує свободу. Але руйнівним для нього є анархія, як втрата меж того, що можна і чого не можна робити. Демократична система не спрацьовує без укорінених моральних звичок і переконань, адже для її існування і розвитку необхідна культура, що підтримує демократичні і правові інститути. Ніцше застерігав проти ілюзорної і деструктивної свободи, яка не містить загальнолюдських цінностей.

Класичні моделі освіти завжди передбачали, що освіта не лише надає свободу, а й дисциплінує. Л. М. Толстой [5] вважав єдиною свободою, яку необхідно мати — свободу, в основі якої дисципліна, бо «без совісті свобода не знає, як собою розпорядитися». Таким чином, привласнення людиною цінностей, вироблених суспільством, не зменшує, а, навпаки, додає свободи.

Загальноприйнятою в сучасному суспільстві є теза про тісну взаємозалежність його економічного підйому і зростання духовності кожної окремої людини. Тому особливої актуальності набуває проблема відродження загальнолюдських цінностей, які багато століть вели людство шляхами морального розвитку. Це можливо здійснити через підвищення культурного рівня людей, гуманізацію і демократизацію системи освіти, де пріоритетним є моральне виховання підростаючого покоління. Погляд на виховання з культурологічної позиції визначає його як включення вихованця разом з педагогом до контексту сучасної культури через освоєння, засвоєння і привласнення системи цінностей, які вона виробила (Н. Е. Щуркова [8]). Актуальність проблеми зумовила вибір мети даної статті — дослідити історичний досвід використання загальнолюдських цінностей і сьогоденні перспективи та напрями його втілення в сучасній системі освіти.

Ціннісний характер педагогічної діяльності ґрунтується на положеннях аксіологічного підходу, що визначає людину як істоту, яка постійно здійснює пошуки пояснень того, що відбувається в оточуючому її світі, виділяючи при цьому власні пріоритети. Дуже важливо, щоб ці пріоритети були гуманістично орієнтовані, адже під час виховання ціннісні орієнтації педагога і вихованця взаємодіють, взаємостворюються.

Саме в дошкільному дитинстві процес залучення до загальнолюдських цінностей відбувається найбільш природно, це перший і визначний етап у розвитку і становленні людської особистості, тому особливого значення набуває проблема підготовки майбутніх педагогів-вихователів до вирішення цієї проблеми. В. А. Петровський [3] підкреслює, що вихователь має не лише володіти певними технологіями педагогічної роботи, бути здатним до розвитку педагогічної рефлексії, прагнути постійно підвищувати свою педагогічну майстерність, а й бути готовим до ціннісного самовизначення по відношенню до цілей і засобів виховання, перспектив і завдань розвитку дитячої особистості.

Соціальна функція педагога полягає в залученні дітей до культури, суспільного досвіду минулих поколінь. Соціальна функція педагога

здійснюється тоді, коли в реальній педагогічній діяльності він наочно демонструє засвоєні моделі поведінки, соціальні норми і цінності. Причому, на думку А. С. Макаренка, на відміну від цінностей, що реалізуються в процесі виховання, цілі виховання можуть, а іноді і повинні бути приховані від вихованців.

Залучення майбутніх педагогів до орієнтації в своїй педагогічній діяльності на гуманістичні, загальнолюдські цінності сприятиме досягненню основної мети виховання дитини — сприяння в її особистісному самоствердженні. Суттєве місце у вирішенні цих проблем в системі професійної підготовки майбутніх педагогів-вихователів в сучасному вищому педагогічному навчальному закладі належить циклу педагогічних дисциплін («Вступ до спеціальності», «Загальна педагогіка», «Дошкільна педагогіка», «Історія педагогіки», «Основи педагогічної майстерності» та ін.), в процесі вивчення яких здійснюється ознайомлення, прийняття і привласнення студентами вічних цінностей, які вироблені людством, формується здатність до їхнього ціннісного особистісного самовизначення.

Ідея формування гуманної особистості на основі загальнолюдських цінностей, для якої біль і образа іншої людини сприймаються як власні, а людська сила реалізується в здатності надати допомогу слабшому, вже давно володіла кращими умами людства, була метою, ідеалом виховання.

Антична філософія сповнена цими ідеями, їх відлуння можливо знайти в теологічних пошуках «християнського гуманізму», в гуманістичних творах філософів Відродження, в світовій і вітчизняній культурі минулого і сучасності. Так, в античній філософії спостерігається прагнення усвідомити значення виховання, виділити його засоби, методи, диференціювати педагогічні явища. Виділяються і розрізняються розумове, естетичне і моральне виховання. Центральною проблемою морального виховання Платон і Аристотель вважали дослідження добродіянь та їх систематизацію. Платон виділяв чотири «кардинальні» добродіяння: мудрість, помірність, мужність, справедливість.

В «Етиці» Аристотель розглядав декілька десятків якостей особистості: добродіяння і пороки. Античні філософи вважали, що в основі будь-якого добродіяння знаходиться поєднання страждання з насолодою: «правильне» — добродіяння; «неправильне» — порок. Тому головним завданням виховання було навчити дитину радити як слід і відчувати страждання тоді, коли цього потребує ситуація. Аристотель підкреслював значення діяльності в набутті добродіянь і виховання як сили, що допомагає дитині реалізувати те, що вона отримала від природи у вигляді можливостей в житті.

Виникнення і розповсюдження християнства означало не тільки прихід нової релігії, а й іншої системи виховання. Це було обумов-

лено зміною відношення до людини, до розуміння її значення і місця в житті. Язичництво розглядало людину як засіб досягнення «високих» державних або будь-яких інших цілей. Християнська ж ідея визнавала цінність людини як такої, що створена за образом Божим. На думку Спінози добродіяння виступає як самоствердження життя духу, тому людина «висока духом» прагне допомагати іншим і любити їх, адже любов — найсильніший засіб завоювання людських душ.

Ідея виховання гуманної особистості пронизує роботи філософів епохи Відродження, яка започаткувала гуманізм як принцип світосприйняття і моральності. Її відлуння можна знайти й в працях Оуена, Сен-Симона, Жан Жака Руссо, Я. А. Коменського, І. Г. Песталоцці. Так, Ж. Ж. Руссо закликав людей до справедливості, благодійності, маючи на увазі не лише і не стільки гроші, скільки «подвиги милосердя», що здатні полегшувати страждання краще і більше, ніж пожертвування.

Я. А. Коменський [4] розглядав виховання духовності в одному ряду з пізнанням світу. Основою його етичних досліджень була людська особистість, її інтереси, цілі, права. Лише внутрішньо вільна людина може бути моральною, оскільки здатна свідомо прийняти людські права і обов'язки, діяти за совістю, а не через почуття страху. Ці думки великий педагог підтверджував текстами із Святого писання, підсилюючи їхній вплив і загальнолюдське значення.

Слід зазначити, що етика Я. А. Коменського не авторитарна, а людяна і життєдайна, вона сповнена віри в можливість морального розвитку людини. Так, серед виховних засобів великий чеський педагог радив використовувати моральний приклад, помірну дисципліну, вправи і настанови. Він вважав, що дитина зможе піднятися на саму високу сходинку освіти при вмілій організації навчально-виховного процесу відповідно до її можливостей. Проголошував такі складові взаємодії педагога з вихованцями: розуміння, воля та діяльність дитини, любов і увага до неї. Намагався перетворити навчальний заклад в храм розумного, раціонального виховання та навчання, який виключає безглузде зубріння, тілесні покарання та приниження дітей.

В древніх вітчизняних книгах релігійно-морального змісту («Златоуст», «Пчілки», «Ізмарад», «Ізборник Святослава» тощо), які вже тоді визнавалися як важливий засіб морального виховання підростаючого покоління, надавалися настанови про життя і відносини між людьми. Афористична подача текстів полегшувала сприйняття і посилювала емоційний вплив. Наприклад, «шанування добрих книг є початком добрих справ», «вчи справою, а не словом» та ін. В одному із «Квітників» ми знаходимо слова, що відображають правила моральності того часу. За необхідне вважало-

ся: «бути милосерді, братолюбивим, бобрія мисляче завжди перед Богом і людьми...»

В працях І. І. Бецького [5] головне місце у виховній системі відводилося гуманному ставленню до дітей. У своїх виховних будинках І. Бецький намагався виростити нових людей з лагідною вдачею і добрим серцем. Як засіб покарання пропонував залишати дітей без того, що «всього приємніше».

О. О. Прокопович-Антонський [11] виділяв такі засоби, що спонукають дітей здійснювати добрі вчинки: особистий приклад вихователя, гуманне ставлення до дітей, неможливість тілесних покарань. Крім повчальних бесід, вважав за потрібне надавати вихованцю реальну можливість здійснювати благодіяння.

Г. С. Сковорода [5], якого називали «улюбленим ходячим колегіумом», присвятив своє життя тому, щоб пробуджувати в людей високі моральні почуття і прагнення, спонукати до добрих справ. Він обґрунтував гуманістичний ідеал виховання як самовдосконалення і самопізнання людини, виступав проти обрядовості і «зовнішності» релігії, вважав основними виховними засобами особистий приклад і слово вчителя, втілюючи ці ідеї на практиці, доводячи життєвість своїх гуманістичних переконань власною діяльністю.

М. І. Новиков [7] розробив такі правила для вихователів: пізнавати свого вихованця і керуватися цими знаннями в своїх педагогічних діях, вчити дітей діяти свідомо, виховувати незалежність суджень і моральних принципів, спонукати дітей наслідувати найкращі приклади поведінки інших людей, вчити бачити наслідки вчинків, виховувати внутрішню потребу в добрих справах.

Активним прихильником і провідником ідеї побудови педагогічного процесу на основі загальнолюдських цінностей був і видатний вітчизняний педагог К. Д. Ушинський [10]. Важливим принципом його педагогічної теорії є єдність просвіти народу, навчання його спільно з моральним вихованням. Це можливо лише тоді, коли вихователь сам є високоморальною людиною, інакше він не зможе виховати доброту у своїх вихованців. Педагог також має бути справжнім майстром своєї справи, всебічно знати всі особливості конкретної особистості. К. Д. Ушинський вважав, що тільки педагог, який уважно прислухається до дитини, поважає її гідність, здатний досягнути поставленої виховної мети.

Ніякі завдання виховання і навчання, підкреслював К. Д. Ушинський [10], неможливо вирішити шляхом сліпого та бездумного дотримання інструкції, автоматичного виконання педагогічних правил, коли стикаєшся з таким складним феноменом, як людина, що зростає, формується. Потрібно враховувати індивідуальність і неповторність кожного вихованця. Він високо цінував «парну» педагогіку, що передбачає взаємодію педагога і учня, їх

усвідомлену спільну працю, спрямовану на досягнення мети виховання і навчання.

О. Ф. Федоров [9] підкреслював необхідність навчати дітей турбуватися про тих, хто цього потребує, помічати негаразди в оточуючому житті, виводити моральні правила із фактів життя самої дитини. Пояснюючи значення моральної мети і цінності добродіянь, він наголошував на тому, що потрібно зробити для вихованця привабливою діяльність, яка вимагає прояву добрих властивостей душі, здатності до оцінки і самооцінки. Необхідною умовою цього є розвиток почуття власної гідності. Вважав неправильним приховувати від дітей негаразди і нещастя оточуючих. Ця ідея розвинута сучасним педагогом-новатором Ш. О. Амонашвілі [1], який звертає увагу на те, що гуманістичне виховання зовсім не полягає в тому, що треба лише пестити дітей, «пхати їм тисячу разів пережований і стерильний розумовий та фізичний корм». Воно не полягає також у тому, що через страх «якби наші пташенята не перелякалися», ми будемо ховати їх під свої крила, щоб до них не торкнулося справжнє життя, в якому бувають не тільки радощі, а й горе і неприємності. Істинно гуманістичним буде таке виховання, коли поступово, але наполегливо ми будемо знайомити дитину зі світлими та тінювими сторонами життя, з добром і злом, переконувати в перемозі добра, в тому, що кожен має відповідати за своє життя, свою долю.

Необхідність віри в позитивні коріння, які має дитина, підкреслювала Софія Русова, один з фундаторів українського національного дошкільного виховання. Вона вважала, що негативні вчинки дітей є наслідком об'єктивних причин, які пов'язані з фізичним або психічним нездоров'ям, впливом середовища або реакцією на неправильне виховання, невмінням або небажанням дорослих вивчати індивідуальність дитини і враховувати ці знання в процесі виховання. Саме радість, наголошувала Софія Русова, має супроводжувати дитяче життя, лише тоді розвивається неповторна особистість, пробуджуються в дитини її духовні сили, формуються моральні переконання та правила поведінки. Вона була переконана, що це можливо зробити завдяки опорі на те позитивне (співчуття, доброта), що притаманне дитині з самого раннього віку.

Педагогічна спадщина відомого польського гуманіста Януша Корчака [6] майже цілком присвячена моральному вихованню. Він вважав законом виховання наступну тезу: «реформи в житті дорослих слід розпочинати в душах дітей». На його думку виховати людину означає дати їй можливість відчути нашу радість від спілкування з нею, нашу гордість і надію. Дитина, яка відчула це серцем, не може не бути моральною.

В. О. Сухомлинський розумів виховання як живий творчий процес спілкування педагога

і дитини. Їх має поєднувати духовна спільність, без якої виховання можливо порівняти з блуканням в темряві. Азбука моралі засвоюється в дитинстві, і зробити її життєздатною для людини — завдання педагога з того моменту, коли малюк починає вчитися пізнавати і оцінювати оточуючий світ. Він писав: «Необхідно, щоб дитячі роки стали школою доброти, людяності, ширості. Лише при виконанні цієї умови в тому чутливому музичному інструменті, яким є серце людини, буде вся гама шляхетних людських почуттів» [2, 36].

Серед виховних методів В. О. Сухомлинський виділяв необхідність гармонійного поєднання переконливого слова педагога, читання художніх творів для дітей, етичних бесід, створення «школи добрих вчинків». Основні гуманістичні ідеї В. О. Сухомлинського можна виразити в таких тезах:

- «плекання дитини в родині і в громаді»;
- «школа радості»;
- «глибоке, всебічне вивчення особливостей дитини»;
- «світ дитинства — це пізнання дитиною серцем навколишнього»;
- «педагогіка — це оптимізм»;
- «педагог має почути мелодію дитинства»;
- «вихідна умова в організації навчання і виховання — турбота про здоров'я дитини»;
- «необхідність збалансування інтелектуального і фізичного розвитку дитини»;
- «наскрізна індивідуалізація в педагогічному процесі»;
- «влада педагога над дитиною — це здатність дитини реагувати на слово вихователя, яке може бути різним».

В. О. Сухомлинський вважав моральне виховання основою для цілеспрямованого, систематичного виховання і навчання особистості.

Таким чином, в історії педагогіки накопичений багатий арсенал способів залучення підростаючого покоління до загальнолюдських цінностей, що включає виховні прийоми, засоби, методи, педагогічні системи. Пошуки продовжуються, адже немає і не може бути єдиної, завжди ефективної методики. Цінність методики залежить від особливостей особистості педагога і вихованця. Саме тому педагог має кожен раз по-новому будувати свої відносини з дитиною. Особистісний момент, здатність до творчості і забезпечує можливість для самовизначення, для розвитку, адже не лише ті елементи людської культури, до яких вихователь залучає дитину, а й сам акт

ціннісного самовизначення виступають як процес виховання.

Відродження загальнолюдських цінностей, гуманістичних традицій у вихованні є важливим і актуальним завданням сьогодення. Вони мають стати визначальними в діяльності педагога. Найкращим підтвердженням цього є реалізація їх в теорії і практиці сучасного суспільного виховання. Це відбувається за рахунок використання таких розвивальних завдань, які призводять до самостійного відкриття, набуття власного досвіду в поєднанні з підтримкою з боку педагога самоцінних форм активності студентів в процесі їх навчання.

Орієнтація сучасного педагога в своїй професійній діяльності на загальнолюдські, гуманістичні цінності, що були створені і перевірені багатьма поколіннями, їхнє усвідомлення, ціннісне сприйняття, надають виховному процесу оптимального характеру, оскільки включають в себе весь світ в його значущості для людини.

Література

1. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике. — М.: Издат. дом Ш. Амонашвили, 1996. — 496 с.
2. Антоненко М. Гуманізм педагогічних нововведень В. О. Сухомлинського // Початкова школа. — 1997. — № 7. — С. 35–38.
3. Воспитатели и дети: источники роста / Под ред. В. А. Петровского. — М.: АО «Аспект пресс», 1994.
4. Гуманистическая мысль, школа и педагогика эпохи позднего средневековья и начала нового времени: Сб. науч. работ. — М.: Школа-Пресс, 1991. — 208 с.
5. Демков М. И. Краткая история педагогики. — С.Пб., 1904. — 432 с.
6. Корчак Я. Избранные педагогические произведения. — М.: Педагогика, 1979. — 474 с.
7. Новиков Н. И. О воспитании и наставлении детей для распространения общепользованных знаний и всеобщего благополучия: В прибавлениях к Моск. ведомостям, 1783. — 362 с.
8. Новые технологии воспитательного процесса / Н. Е. Щуркова, В. Ю. Питюков, А. П. Савченко, Е. А. Осипова. — М., 1994. — 110 с.
9. Происхождение духовности / П. В. Симонов, П. М. Ершов, Ю. П. Вяземский; Отв. ред. М. Г. Айрапетянц. — М.: Наука, 1989. — 350 с.
10. Умом и сердцем: Мысли о воспитании. — 3-е изд. — М.: Политиздат, 1982. — 383 с.
11. Философия любви. Ч. 1 / Сост. А. А. Ивин. — М.: Политиздат, 1990. — 508 с.

І. А. КНЯЖЕВА,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки ПУДПУ ім. К. Д. Ушинського.

ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНИХ НАВИЧОК МІЖОСОБИСТІСНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Глобалізаційні процеси на зламі тисячоліть розширюють сферу взаємодії не тільки держав і народів, але й окремих громадян, що в свою чергу потребує формування інноваційного типу мислення та інноваційного типу культури особистості.

Входження молоді в глобалізований динамічний світ, у відкрите суспільство вимагає від школи формування у вихованців життєвої компетентності, що охоплює низку вмінь, провідне місце серед яких належить вмінню ефективно спілкуватись.

Спілкування між людьми — найважливіша ознака людського існування. Без нього неможливі діяльність, формування та засвоєння духовних цінностей, повноцінний розвиток особистості, бо саме міжособистісна комунікація сприяє здійсненню цих процесів. Спілкування — багатогранне явище, оскільки реалізується на різних рівнях (міжнародне, міжособистісне, міжнаціональне) і має різноманітні форми вияву (безпосереднє, опосередковане; обмін думками, досвідом, почуттями, знаннями, трудовими навичками та інше). Відповідно воно виконує не одну, а цілу низку функцій, з-поміж яких важливе місце відводиться регуляційно-комунікативній, що забезпечує усвідомлення людиною власної значущості, формування самооцінки. Яким буде це самоусвідомлення й мотивація учня, залежить від якості та правильності спілкування, бо в ньому формуються правила, засоби, мотиви поведінки, засвоюються її норми, оцінюються вчинки, встановлюється своєрідна ієрархія цінностей.

Тож не випадково одним із найактуальніших завдань національної школи є виховання особистості, спроможної ефективно здійснювати міжособистісну комунікацію, вільно орієнтуватись в реаліях сучасного життя, вибудувати власну модель поведінки на засадах урахування загальнолюдських морально-етичних цінностей та вміння спілкуватись. Злободенність й нагальність розв'язання окресленої проблеми зумовлюються недостатнім рівнем соціально-комунікативного розвитку учнів загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів, низькою соціальною активністю школярів у конструктивних видах діяльності, наявністю деструктивних лідерів і відторгнутих у шкільних колективах, негативними стосунками між окремими учнями та мікрогрупами і, як результат, низьким рівнем інтеграції класних колективів, ускладненням чи взагалі неможливістю в майбутньому порозумітись з «подібними до себе», знайти власне місце в суспільстві, а отже — самореалізуватись.

Сьогодні соціальне замовлення не тільки України, а й світового співтовариства вимагає перш за все людей, здатних самостійно вдоско-

налюватися, що знайшло відображення в низці документів, серед яких і доповідь ЮНЕСКО «Освіта: прихований скарб», де проголошено: «Людина має навчитися:

— пізнавати, тобто оволодівати інструментарієм, необхідним для розуміння того, що відбувається у світі;

— діяти таким чином, щоб робити потрібні зміни в середовищі свого мешкання;

— жити в суспільстві, беручи участь в усіх видах людської діяльності» [1, 31].

Слід звернути окрему увагу на останню тезу, що окреслює один із кризових моментів сучасної шкільної освіти, адже, відійшовши від авторитарно-дисциплінарної моделі навчання, тоталітарного розуміння та культивування колективу і колективізму, наша школа часто стає на позиції крайнього, деструктивного індивідуалізму, формуючи випускника, не готового до життя, а особливо — до плідного співробітництва в соціумі, колективі, де йому доведеться жити та працювати. Тож цілком закономірним і необхідним стає створення в навчальних закладах системи психолого-педагогічного супроводу формування життєвої компетентності учнів загалом і соціально-особистісної, зокрема.

Метою дослідження є пошук прогресивних форм навчання підростаючого покоління, ефективних технологій саморозкриття, саморозвитку, міжособистісного спілкування, корекції девіантної поведінки, створених на засадах демократизму, гуманізму, індивідуалізації.

Однією з таких форм є тренінги, що за даними досліджень визнані на сьогодні найбільш ефективним методом формування установок толерантної свідомості та поведінки, яка сприяє осмисленню значення соціальної, особистісної і полікультурної компетентності, допомагає у формуванні комунікативних якостей особистості, розвитку поваги до себе, свого народу та інших націй.

Чільне місце серед них належить тренінгу комунікативної компетентності — актуальній формі стимулювання, навчання, корекції особистості, що створює умови для вільного спілкування, пізнання своїх сильних і слабких сторін; розвитку навичок рефлексії, оволодіння уміннями визначати власний стиль поведінки й спілкування; допомагає не просто поглибити свої знання, а й пов'язати їх із явищами суспільно-культурного життя людини, а, значить, знайти їм практичне застосування. Пропонуємо один із варіантів такого комплексного заняття.

Тренінг комунікативної компетентності

Мета тренінгу:

— сприяти саморозкриттю особистості, формувати вміння долати бар'єри в спілкуванні;

— розкривати механізми співпраці, взаємоповаги, налагодження морально-психологічного клімату;

— формувати навички саморегуляції, корекції власної поведінки;

— навчати вмінню застосовувати прийоми активного слухання, чітко висловлювати свої думки, переконувати співрозмовника, не допускати маніпулювання собою;

— сприяти розвитку навичок ефективного вербального та невербального спілкування;

— виховувати толерантність, асертивність, вміння співчувати, поважати думку іншого.

Тренінг має забезпечити:

— усвідомлення механізмів та особливостей спілкування;

— формування базових комунікативних навичок (встановлення контакту, передача й отримання інформації, переконання, створення комфортної ситуації спілкування);

— подолання комунікативних бар'єрів;

— розвиток спеціальних навичок ефективного спілкування (дискусія, розв'язання конфліктних ситуацій, передача інформації, спілкування з незнайомими людьми та інше);

— удосконалення власного стилю і техніки спілкування.

Тренінг, спрямований на розвиток умінь:

1) адекватно сприймати та тлумачити вербальні й невербальні сигнали, передані співрозмовником;

2) толерантно, асертивно, ефективно спілкуватися;

3) об'єктивно передавати інформацію, запобігати викривленню, перекрученню інформації;

4) слухати й чути;

5) висловлювати емоції, не принижуючи гідності іншого;

6) вести дискусію, аргументувати, переконувати співрозмовника;

7) розуміти мотиви своєї поведінки та інших людей.

Методи і технології тренінгу: рольові ігри, робота в малих групах, дискусія, анкетування, тестування.

Обладнання: клейкий папір, маркери, анкети, тести.

Цільова аудиторія: учні 7–9-х класів.

Кількість учасників: 12–20 осіб.

Тривалість тренінгу: 16 годин (8 занять по 2 години)

Таблиця 1

ПРОГРАМА ТРЕНІНГУ

№	Тема заняття	Зміст заняття	К-ть год.
1	Організаційний модуль. Знайомство. Інтеграція групи	1. Прийняття правил, за якими працюватиме група (додаток 1). 2. Очікування. 3. Вправи на знайомство та інтеграцію групи: а) « <i>Ім'я — кредо</i> » (кожний учасник називає своє ім'я та життєве кредо одним реченням); б) « <i>Ім'я — асоціація — риса</i> » (кожний на аркуші формату А-4 малює предмет, що асоціюється з ним самим, відображає найяскравішу рису свого характеру; після цього всі учасники за технологією «броунівський рух» вільно переміщуються по кімнаті й обмінюються малюнками, передаючи інформацію про їх авторів за схемою: «Це весела Юлія», «Це романтична Тетяна» та інше. За командою ведучого гра зупиняється, учасники сідають на свої місця й для всіх по черзі кожен презентує той малюнок, що опинився у нього в руках. Автор малюнка має підтвердити чи заперечити правильність наданої інформації); в) « <i>Клубочок</i> » (учасники передають клубочок по колу, тримаючи нитку, та усно продовжують речення: «Я люблю...», «Я вмію...», «Я пишу...», «Я можу навчити інших...»); г) <i>Гра «Бінго»</i> (спрямована на виявлення хобі та смаків учасників тренінгу, дод. 2). 4. Підсумок. Коло «Ми різні, але нас об'єднує...» (кожний учасник називає, що об'єднує його з іншими в цій групі і бере свого сусіда праворуч за руку, теж саме роблять інші учасники, доки не замкнеться «коло дружби»).	2
2	Що таке спілкування. Чинники, що впливають на комунікацію. Бар'єри в спілкуванні.	1. Організація групи («Добери асоціацію до малюнка»: із розкладених на столі різних малюнків кожний учасник обирає той, що йому сподобався, і коротко пояснює свій вибір). 2. Вправи «Асоціації — спілкування»: а) учасники з'ясовують смислове наповнення поняття «спілкування», добираючи асоціації; всі варіанти записуються ведучим на дошці та зачитуються; б) учасники об'єднуються в групи по 3–5 осіб, кожна команда пише на ватмані відповіді на питання: 1) Що таке спілкування? 2) Для чого ми спілкуємось? 3) Як ми можемо спілкуватися? (час виконання 5–7 хв.) Після цього один представник від команди презентує написане. 3. Інформаційне повідомлення — підсумок тренера про зміст і різні види спілкування. Спілкування — це обмін інформацією, зв'язок між людьми, під час якого виникає контакт. Спілкування потрібне людині. Вона спілкується з людьми, з тваринами, по телефону, за допомогою листів, телеграм, Інтернету. Таке спілкування є непрямим. А коли люди бачать одне одного і розмовляють, то таке спілкування є прямим. Спілкуючись, ми не замислюємося, що під час цього процесу сприймаємо людину,	2

№	Тема заняття	Зміст заняття	К-ть год.
3	Прийоми активного слухання	<p>взаємодію з нею за допомогою слів, міміки, жестів. Вербальне мовлення розвивається за допомогою і під впливом спілкування з іншими людьми і виконує цілу низку важливих функцій: пізнавальну, номінативну, культуротворчу тощо.</p> <p>Виявлення чинників, що заважають спілкуванню:</p> <p>1) Вправа «Шум» (учасники об'єднуються в 3 команди і шикуються у три паралельні лінії на відстані 1 метра: 1 — передає інформацію, 2 — заважає (створює шум, галас), 3 — намагається зрозуміти й розшифрувати почуті відомості). Робиться висновок щодо чинників, що заважають адекватному сприйняттю інформації.</p> <p>2) Вправа «Айсберг» (подумайте, що допомагає, а що заважає спілкуванню): кожен пише на аркуші одного кольору позицію (чинник), що сприяє спілкуванню (кріпить на вершину айсберга), на аркуші іншого — що заважає, і прикріплює в нижній частині айсберга.</p> <p>4. Обговорення. Рефлексія. Підсумок.</p> <p>1. Організаційна частина. «Це чудово!». Мета — сприяти знайомству учасників. Час — 5 хвилин. Кількість учасників — без обмежень. Матеріали — не потрібні. Особливі вимоги до приміщення — достатність простору для створення вільного півкола. Процедура: учасники стоять півколом, достатньо великим, щоб промовляв було зручно виступати. Тренер пропонує кожному по черзі вийти в центр півкола і розповісти про якусь свою якість, уміння чи таланти (наприклад, «я люблю танцювати», «я вмію стрибати через калюжі» тощо). У відповідь на кожне таке висловлювання всі, хто стоїть у півколі, повинні хором відповісти: «Це чудово!» і одночасно підняти вгору великий палець.</p> <p>2. Гра в парах «Мій успіх» (учасники обмінюються інформацією про найбільший успіх в їхньому житті: 1-й, дивлячись у вічі співрозмовнику, використовуючи міміку, жести, 2-й — спиною до співрозмовника). Обговорюються відчуття першого та другого співрозмовника. Робиться висновок про те, що допомагало, а що викликало дискомфорт під час розповіді).</p> <p>3. Гра на уважність («Повтори рух»): ведучий називає вправи, які учасники мають повторити (бажано використовувати контактні вправи, наприклад, «покладіть руку на плече сусіда», «передайте повітряний поцілунок комусь із присутніх», «візьміть за руку свого сусіда праворуч»). Після виконання кожного завдання ведучий має похвалити виконавців, підтверджуючи результативність їх роботи.</p> <p>4. Гра «Зрозумій іншу людину без слів» (вишикуватися за числом, місяцем і роком народження, не називаючи дат, а лише застосовуючи жести, рухи).</p> <p>5. Обговорення. Визначення прийомів активного слухання (парафраз).</p> <p>6. Розігрування рольових завдань із використанням прийомів активного слухання (за картками).</p> <p>7. Підведення підсумків (на аркуші із зображенням емоцій знайти той малюнок, що відбиває стан учасника, його почуття, і поставити біля нього позначку).</p>	2
4-5	Сприйняття та інтерпретація інформації	<p>1. Організація групи. Вправа «Емоції по колу» (учасники передають сусіду по колу емоцію, не використовуючи слів (пантомімою). Коли коло замкнеться, мають пояснити, що це була за емоція).</p> <p>2. Робота в малих групах: аналіз ситуації. (Телефонна розмова: Мене ніхто не розуміє: мама постійно дорікає, що я багато розмовляю по телефону і доводиться платити багато за розмови, але ж не тільки я користуюсь телефоном. До того ж мама витрачає значно більше на свої креми та посиденьки з подругами. Батько постійно скаржиться на те, що зовсім немає часу, а сам весь час після роботи сидить в гаражі й щось майструє, через що постійно лається з мамою. Молодшому брату все пробачають — його взагалі люблять більше від мене. Так, коли я пізно повернулася додому, мама навіть і не помітила. В школі ще гірше: вчителі до всього чіпляються, дівчата якісь обмежені — розмовляють лише про модне ганчір'я. Щоправда, Андрій єдиний нормальний — він розумний, захоплюється астрономією. Добре, буду закінчувати розмову, бо мама йде).</p> <p>3. Обговорення. (Хто є автором монологу? Як ви це визначили? Як з'ясувати, чи об'єктивну інформацію ми почули? Які питання треба для цього поставити?)</p> <p>4. Поняття про відкриті та закриті питання. Вправи на правильну постановку питань.</p> <p>5. Ситуативні завдання. Розігрування ситуацій спілкування (1 варіант — ситуації пропонує ведучий; 2-й варіант — ситуації пригадують із свого життя та розігрують самі учасники).</p> <p>6. Вправа «Плітка». (Ведучий виводить за двері 4-х учасників, а решті зачитує «плітку»: «Сьогодні четвер. Погода кепська: хмарно, накрапає дрібний дощ. Настрій поганий. Треба готуватися до завтрашньої контрольної з алгебри, але хлопці збираються в кіно, на якийсь новий і досить цікавий фантастичний фільм. А в принципі весь клас збирається на виставку собак, що розмістилася за кіно-театром. Треба взяти 3 гривні. Я не можу визначитися — куди ж все-таки податися. Проблема. Складно. Нудно і сумно».) Коли з-за дверей виходить перший учасник, один із присутніх в класі розповідає «плітку», яку щойно почув. Потім заходить другий учасник і перший повідомляє «плітку» йому і т. д. Коли розкаже почуте четвертий учасник, присутні висловлюються з приводу того, чому інформація була перекручена.</p>	4

№	Тема заняття	Зміст заняття	К-ть год.
		<p>Коментар ведучого: ситуація ніколи не може передаватися достеменно. Одна людина, достовірно не запам'ятавши інформації, передає її іншій, яка трактує цю інформацію по-своєму, що призводить до пліток.</p> <p>7. Слухання казки (наприклад, «Повінь», «Біб, Соломинка й Лапоть»).</p> <p>Індивідуальне ранжування героїв за критеріями «найбільш гідна поведінка», «найменш гідна поведінка». Визначення спільної думки групи та її озвучення.</p> <p>Висновок: люди по-різному оцінюють одну й ту ж інформацію, бо кожен має певні цінності, переваги, переконання. Це часто призводить до непорозуміння, конфліктів.</p> <p>8. Робота в парах. Завдання ситуативного моделювання «Плоди» (додаток 3).</p> <p>Висновок: Часто інформація неправильно інтерпретується через її недостатність або неувважність до важливих деталей того, хто є джерелом інформації.</p> <p>7. Підсумок заняття. «Валізка» (кожен учасник записує свої думки і почуття на клейкий аркуш і кріпить до намальованої на дошці валізки те позитивне, значуще, про що він дізнався на занятті, а до кошика — те, що не сподобалось або ті риси, що заважають спілкуванню; під час перерви кожен може ознайомитися з матеріалами).</p>	
6	Ефективні прийоми спілкування	<p>1. Організація групи (вправа «Я розповім вам те, чого ви про мене ще не знаєте»).</p> <p>2. Способи реагування на поведінку інших. Поняття про асертивність (додаток 4), Я-комунікат. Знайомство з формулою я-комунікату (зворотна інформація, мої почуття, що спричинило такі почуття, мої очікування від співрозмовника задля покращання стосунків).</p> <p>3. Групова робота. Придумування та розігрування ситуацій із застосуванням Я-комунікату.</p> <p>4. Вправа «Подаруй мені квітку» (учасники сидять в колі, хтось бере квітку, а всі інші просять подарувати її йому. Квітку дарують тому, чиє прохання найбільше сподобалося, коментуючи, чому надали перевагу саме цій людині).</p> <p>5. Вправа «Комплімент» (в колі кажемо комплімент один одному, кожен, хто чує комплімент, має подякувати та назвати власну рису характеру, якою він пишається).</p> <p>6. Підсумок.</p> <p>Вправа «20 бажань». Мета — дати учасникам можливість відпочити, набратися оптимізму. Час — 5 хвилин. Кількість учасників — без обмежень. Матеріали — приладдя для письма. Особливі вимоги до приміщення — столи, стільці. Процедура: тренер пропонує учасникам 20 разів закінчити речення, яке починається словами «Я хочу...». Записують всі бажання, які спадають на думку, не дбаючи про їхню реалістичність або прийнятність для інших.</p>	2
7	Я тебе розумію	<p>1. Організація групи.</p> <p>2. Гра «Зрозумій без слів» (учасники розподіляються на групи. Кожна група отримує завдання: без слів показати який-небудь предмет, явище, ситуацію, процес, а інші мають угадати, що це).</p> <p>3. Аналіз ситуації «Зрозуміти іншу людину», запропонованої ведучим (наприклад, домовились з товаришем про зустріч, чекали його, а він не з'явився, через це ви запізнились. Уявіть зустріч з цією людиною й розіграйте вашу реакцію).</p> <p>Обговорення.</p> <p>4. Вправа «Пихатий Мандарин» (додаток 5).</p> <p>5. Тест «Коефіцієнт товариськості» (додаток 6).</p> <p>6. Ведучий. А зараз кожному з вас я запропоную тест «Коефіцієнт товариськості». Вам потрібно відповісти на запитання «так», «інколи» або «ні». У вас на це є 5 хв. (Діти опрацьовують тест.)</p> <p>Висновок: замість того, щоб звинувачувати людину, спробуйте вислухати її і зрозуміти.</p> <p>7. Підсумок. Гра «7 здібностей» (групи презентують тему «Успішне спілкування» різними способами: 1 — складає пісеньку, 2 — створює рекламу, 3 — малює плакат, 4 — складає ребус чи алгоритм, формулу; 5 — показує скульптуру).</p>	2
8	Я очима оточуючих	<p>1. Організація групи.</p> <p>2. Гра «Мовчазні пари».</p> <p>Мовчазні пари</p> <p>Всі діти розбиваються на пари. Члени кожної пари сідають напроти один одного і впродовж 5 хвилин повинні мовчати. Дітей просять підтримувати контакт поглядів. Також дітей можна попросити впродовж цих хвилин тримати один одного за руки. Всі діти, виконуючи вправу, мають мовчати.</p> <p>Рефлексія: чи важко було витримати без розмови 5 хв.? Як ви вважаєте, про що в цей час думав ваш партнер? [6, 22]</p> <p>3. «Мозкова атака» «Які у мене взаємини з оточенням?» (скласти список людей, які викликають почуття симпатії в школі, серед друзів, знайомих. Визначити три основні причини, чому тобі приємно з ними спілкуватися; записати людей, з якими неприємно спілкуватися, визначити три чинники, що викликають у вас ворожість).</p> <p>4. Групова робота: створіть рекомендації щодо поліпшення спілкування з останньою групою людей.</p> <p>5. Вправа «Якби я був футболкою» (Якби я був футболкою, то для себе б зробив напис ... а для іншого — ...). Пояснить свій вибір.</p>	2

6. Гра «Моя пара». Мета — дати можливість учасникам розім'яти м'язи та відпочити. Час — 5 хвилин. Кількість учасників — без обмежень. Матеріали — не потрібні. Особливі вимоги до приміщення — достатньо простору для виконання рухавки. Процедура: тренер пропонує учасникам безперервно рухатися в хаотичний спосіб; попереджає, що кожні 10–15 секунд за сигналом потрібно негайно утворити пару з тим, хто опиниться найближче, зупинитися й виконати одну з наступних інструкцій: а) взятися за руки; б) стати ногою впритул до ноги партнера; в) стати носом впритул до носа партнера; г) стати спиною впритул до спини партнера. Коли учасники добре засвоїли вправу, можна ускладнити її дуже веселим компонентом: після того, як пари утворили певну позицію, запропонувати рухатися в парах, не змінюючи позиції протягом 5–10 секунд.
7. Вправа «Піраміда почуттів» (кожен учасник виходить на середину кімнати, простягає руку вперед зі словами: «На цих заняттях я дізнався ... або я відкрив для себе, зрозумів...»). Наступний кладе свою долоню зверху... таким чином вибудовується піраміда почуттів).

Тренінги соціально-комунікативного розвитку особистості стимулюють ініціативу й самостійність, вимагають розумового напруження, винахідливості, творчості та спрямовані на те, щоб навчити дитину розв'язувати актуальні проблеми, визначати власну життєву позицію, набувати та виконувати соціальні ролі, ефективно спілкуватись в полікультурному середовищі. Результатом такої спрямованості освіти є формування людини, здатної до співчуття, готової до вільного вибору та індивідуального інтелектуального зусилля, незалежної від суджень, відкритої для іншої точки зору і несподіваної думки; людини, яка поважає себе і здатна поважати інших, яка почувається захищеною й компетентною. Усе це сприяє створенню умов для реалізації духовно-творчого потенціалу, самоідентифікації школяра, усвідомлення ним свого «Я», кращого розуміння себе самого та інших людей. І, як результат, має забезпечити реалізацію стратегічної мети цивілізації третього тисячоліття — входження кожної людини в єдиний планетарний потік і збереження нею своєї індивідуальності, неповторності, культури й одночасно гармонійного співіснування з іншими людьми, створення спільного освітньо-культурного простору, а отже — вихід людства на якісно новий, прогресивний етап розвитку.

Додаток 1.

ПРАВИЛА РОБОТИ ТРЕНІНГОВОЇ ГРУПИ

Правило	Тлумачення
Цінуння часу	Усі учасники повинні бути уважними, не відволікатися від теми обговорення, прагнути дотримуватися регламенту, говорити згідно з темою, висловлювати свою думку коротко й чітко, вчасно приходити на заняття.
Ввічливість	Учасники, поважаючи себе та інших, мають говорити по черзі, не перебивати один одного, пам'ятаючи, що думка кожного цінна і необхідна для поповнення спільної скарбнички групового досвіду.
Позитивність	Учасникам завжди краще висловлювати позитивні ідеї, здійснювати позитивні дії,

ніж ініціювати негативні прояви — це непродуктивно, заважає досягненню мети тренінгу.

Говорити від свого імені Узагальнені, абстрактні вислови на зразок «Всі так думають» слід замінити на «Я висловлювання» («Я вважаю», «Я так думаю», «На мій погляд»). Якщо потрібно навести не власну думку чи інформацію, потрібно послатися на конкретне джерело (людину, документ, книгу, статтю тощо).

Правило добровільної активності Якщо для виконання якогось завдання тренеру потрібна особлива участь когось із учасників, присутні мають право пропонувати лише свою кандидатуру. Визначення міри власної активності в тренінгу є добровільним.

Конфіденційність Всі учасники зобов'язуються у власних інтересах залишати в своєму колі і не виносити за його межі інформацію особистого характеру, яка може бути оприлюднена учасниками про себе в ході тренінгу.

Правило «СТОП» Дає можливість будь-якому учаснику не виконати якусь тренінгову дію («пропустити хід») без додаткових пояснень причин цього.

Правило підведеної руки Сигнал про наявність повідомлення учасник подає лише мовчки підводячи руку вгору.

Зворотний зв'язок Зворотний зв'язок — це висловлювання учасників про свої міркування стосовно сенсу та способів вирішення завдань, власного стилю навчальної діяльності, пошуку ефективних шляхів вирішення проблем. Це забезпечує учасникам можливість пізнавати унікальний досвід інших людей, бачити себе їхніми очима. Тренер має стежити, щоб висловлювання були описовими, а не оцінювальними; конструктивними, мали позитивну спрямованість, не містили негативних вказівок. За необхідності тренер повинен «вирівнювати ситуації», коригуючи висловлювання учасників.

Додаток 2.

ГРА «БІНГО»

Кожний учасник отримує ігрове поле. Рухаючись по кімнаті, учасники записують імена інших учасників, чії якості та уміння відповідають зазначеним у бланку. За сигналом тре-

нера гра припиняється. Завдання учасників — утворити об'єднання за спільними якостями та інтересами.

Тривалість гри 5–6 хвилин.

Тренер робить висновок: хоча ми всі різні, між нами багато спільного, ми єдина група.

У кого блакитні очі	Хто любить читати детективи
Хто любить подорожувати	У кого є папуга
Хто вміє керувати автомобілем	Хто любить їсти солодоші
Хто не дивиться телевізор	Хто найчастіше ходить у брюках
Кому подобається вирощувати городину	Хто п'є зелений чай
Хто носить годинник на правій руці	Хто вміє грати в більярд
Хто щодня займається спортом	У кого улюблена квітка троянда
Хто любить жартувати	Хто вміє грати на гітарі

Додаток 3. СИТУАТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ

Плоди (А)

Ви — хімік фармацевтичного інституту.

Останнім часом поширюється інформація про нову небезпечну хворобу, яка виникла в Європі й загрожує людству. Хворіють діти віком 3–5 років, симптоми нагадують грип, але її результат — це зміни, що призводять до фізичного та розумового каліцтва. Беручи до уваги темпи розповсюдження захворювання, можна передбачити, що протягом наступних двох років захворіє 50% популяції. Ви не інформуєте суспільство про небезпеку, щоб уникнути паніки.

За даними досліджень виявилось, що захворювання викликає вірус ВТХ-7, який не реагує на існуючі ліки. Єдиний засіб боротьби з епідемією — це щеплення, головним елементом якого є есенція з кістки фруктів дуже рідкісного сорту дикої пальми кус-ку, яка росте тільки на приватному острові Галлін з неповторним кліматом.

Фахівці намагаються вирощувати пальму на інших територіях, але на це знадобиться ще 5 років. На сьогоднішній день щороку збирають приблизно 1 тону плодів. Вас делегують на цей острів із завданням закупити право на повний майбутній збір фруктів, які дозріють наступного місяця. Ви можете витратити на це 500 000\$. Відомо, що тими плодами теж цікавиться інститут лісництва. Переговори з ними не увінчалися успіхом.

Ви плывете на поромі до Галліну, через 15 хвилин будете в порту. І тут зустрічаєтесь з працівником інституту лісництва, якого знаєте на вигляд. Вам необхідно переконати його, що Ваша проблема настільки важлива, що повний збір плодів повинен належати фармацевтичному інституту.

Плоди (Б)

Ви — хімік інституту лісництва, ваша спеціалізація — засоби охорони рослин.

Останнім часом поширюється інформація про небезпечну мутацію комахи типу *Iglicus punctatus*, яка загрожує лісам. *Iglicus punctatus* паразитує головним чином в хвойних лісах — на соснах і смереках. Зустрічається і на інших деревах. Беручи до уваги темпи розмноження, можна передбачити, що протягом наступного року буде знищено 50% поверхні лісів в Європі та Азії. Це призведе до ерозії ґрунтів та розладу водного балансу. Під загрозою також і урожайні поля. Ви не інформуєте суспільство про небезпеку, щоб уникнути паніки.

Єдиним виходом з цієї ситуації є обприскування лісів спеціальним засобом, головним елементом якого є есенція з м'якоті фруктів дуже рідкісного сорту дикої пальми кус-ку, яка росте тільки на приватному острові Галлін з неповторним кліматом.

Фахівці намагаються вирощувати пальму на інших територіях, але це триватиме ще 5 років. На сьогоднішній день щороку збирають приблизно 1 тону плодів. Вас делегують на цей острів із завданням закупити право на повний майбутній збір фруктів, які дозріють наступного місяця. Ви можете витратити на це 500 000\$. Відомо, що тими плодами теж цікавиться фармацевтичний інститут. Переговори з ними не увінчалися успіхом.

Ви на поромі до Галлін, через 15 хвилин будете в порту. І тут зустрічаєтесь з працівником фармацевтичного інституту, якого знаєте з вигляду. Вам необхідно переконати його, що Ваші приводи настільки важливі, що повний збір плодів повинен належати інституту лісництва.

Додаток 4. ТЕХНІКИ АСЕРТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Асертивна поведінка — пряма, відкрита поведінка особистості, спрямована на захист власних прав.

Техніка асертивності «Зайджжена платівка». Цю техніку можна застосовувати для відстоювання своїх прав. Ніхто на вас не здійснив напад, але ваші права все ж порушені, і ви заявляєте про це. Майте на увазі, що цей спосіб дуже дратує людей. Використовуйте його з розумом і обережно. Повторюйте свою вимогу знову й знову, не підвищуючи голосу, без гніву й роздратування, не стаючи при цьому ні агресивним, ні пасивним. Для цього можна добирати синонімічні слова (близькі за значенням), які не змінюють загального змісту висловлювання.

Техніка асертивності «Гра в туман». Цей спосіб передбачає демонстрацію ніби загальної згоди з правдою, яку словесно висловлює нападаюча на вас людина. У такий спосіб ви нібито засвідчуєте, що її думка може бути

справедливою в певній ситуації чи для певної групи людей. Ця техніка підходить в тій ситуації, коли ви не готові серйозно обговорювати питання чи розмова відбувається з близькою людиною. Якщо ви готові в майбутньому обговорити проблему, краще про це спочатку сказати: «Зараз я не готовий про це говорити. Давай обговоримо це ввечері».

Техніка асертивності «Визнання негативного». Ви справді зробили помилку, і тому вас критикують. Визнайте свою помилку чи провину, використовуючи при цьому ключове висловлювання «Так, я справді погано вчинив».

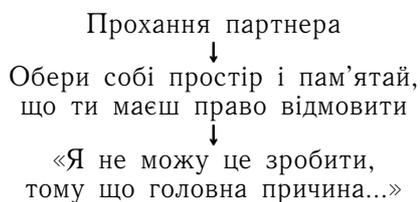
Наприклад:

- Ти розмовляв дуже грубо.
- Так, я справді не стримався.
- Це було нерозумно з твого боку.
- Мені й самому це не подобається.

Техніка асертивності «З'ясування негативного». Часом буває, що критика на вашу адресу є невиправданою. Негативні розпитування — хороший спосіб відповіді на невиправдану критику. Ключове висловлювання «Що поганого в тому, що я...». Для відпрацювання цієї техніки критик спочатку критикує ваш зовнішній вигляд («Що це ти такий неохайний?»), через 2 хвилини переходить до поведінки («Хіба можна завжди запізнюватись?»), далі критикує характер («Та ти взагалі зануда та бубонило!») і, насамкінець, — життєві цінності («Це виявлення нищості і неморальності з твого боку!»).

Техніка «Асертивна відмова»

Алгоритм відмови:

Допоможи тому, кому відмовляєш, адже йому важче, ніж тобі. Наприклад: «Не ображайся, я не можу дати тобі книжку, але ти можеш прийти до мене, і ми попрацюємо разом». Проведення особистої межі: «Ні» чи «Дякую, але ні».

Техніка «Асертивне прохання». Прохання — це відверте вираження своєї позиції та своїх бажань, зроблене в такій формі, що інша людина може або погодитися або відмовити, оскільки ви просите її теж висловити свою позицію і своє бажання.

Що потрібно знати для асертивного прохання: 1) Ми розраховуємо на добру волю іншої людини. 2) Деякі люди не можуть зважитися попросити про послугу, бо не хочуть почувати себе приниженими відмовою, бояться, що їм відмовлять. 3) Коли ви просите про послугу, поведіться впевнено, але не зарозуміло [4].

Додаток 5.

ВПРАВА «ПИХАТИЙ МАНДАРИН»

Ведучий. Колись у давньому Китаї жив дуже розумний, але надзвичайно пихатий Мандарин. Весь день його складався з примірок багатого вбрання та розмов з підданими про свій розум і спогадів про минулу зустріч з імператором. Так минали дні за днями, роки за роками... Аж ось пішов країною розголос, що неподалік від кордону з'явився чернець, найрозумніший за всіх у світі. Не оминув розголос і нашого Мандарина. Ох і розлютився він: хто може назвати якогось там ченця найрозумнішою людиною в світі!? Але вигляду свого, що вельми обурився, не подав, а запросив ченця до палацу. Сам надумав обдурити його: «Я візьму в руки метелика, схочу його за спиною і запитаю, що у мене в руках — живе чи мертве. І якщо чернець скаже, що живе, — роздушу метелика, а якщо мертве, — випущу його». І ось настав день зустрічі. У нижній залі зібралось багато людей, всім хотілося побачити двобій найрозумніших людей в світі. Мандарин сидів на високому троні, тримав за спиною метелика і з нетерпінням очікував приходу ченця. Аж ось відчинилися двері, і до зали увійшов невеличкий худорлявий чоловік. Він підійшов до Мандарина, привітався і сказав, що готовий відповісти на будь-яке його запитання. І тоді, зло всміхаючись, Мандарин промовив: «Скажи-но мені, що я тримаю в руках — живе чи мертве?» — «Все в твоїх руках!» — відповів той.

Збентежений Мандарин випустив метелика з рук, він полетів на волю, радісно тріпочучи своїми яскравими крильцями.

Отже, лише від вас залежить, чи буде ваша взаємодія з іншими людьми живою, яскравою і плідною, чи навпаки [6, 57].

Додаток 6.

ТЕСТ «КОЕФІЦІЄНТ ТОВАРИСЬКОСТІ»

Відповідати слід «так», «інколи», «ні».

1. Ти хвилюєшся, коли на тебе очікує будь-яка зустріч (з друзями, родичами)?
2. Чи ти відкладаєш візити до лікаря на останній момент?
3. Чи викликає в тебе незадоволення або роздратування доручення виступити з доповіддю або з повідомленням на уроці, на класній годині чи зборах?
4. Тебе просять занести доручення в іншу, зовсім незнайому школу. Ти підеш туди?
5. Чи ділишся ти своїми переживаннями з рідними, друзями або знайомими?
6. Чи дратує тебе, коли незнайома людина на вулиці звертається з проханням (показати дорогу, повідомити час)?
7. Чи вважаєш ти, що побутує проблема «батьки і діти» і чи людям різних поколінь важко зрозуміти одне одного?

8. Чи посоромишся ти нагадати товаришу (подрузі), що він (вона) забув (забула) повернути тобі три гривні, що їх давно позичив(ла) у тебе?

9. У буфеті чи в їдальні тобі подали недоброякісну страву. Ти промовчиш і сердито відсунеш тарілку?

10. Чи неприємно тобі, якщо, скажімо, в гостях незнайома людина чіпляється до тебе з розмовами?

11. Тобі не до вподоби будь-які черги (в магазині, бібліотеці, касі кінотеатру)? Чи відмовишся ти в зв'язку з цим переглянути новий фільм?

12. Чи боїшся ти брати участь у розв'язанні конфліктної ситуації в класі?

13. Чи погоджуєшся ти з будь-якою оцінкою популярної музики, фільмів, книг, яка не збігається з твоєю думкою?

14. Ти не будеш втручатися в суперечку, з'ясування якихось питань, навіть якщо знаєш правильне розв'язання?

15. Тобі легше висловити свою думку в письмовій формі?

16. Чи викликає у тебе прикрість будь-яке прохання допомогти розібратися в навчальному матеріалі? [6, 58–59].

Якщо на більшість питань ви дали відповідь «ні», то ви відкрита для спілкування людина, яка вміє знайти спільну мову з оточуючими і одночасно не боїться висловити власну думку. Проте не забувайте, що ефективність спілкування залежить від уміння бути толерантним, гнучким, уважним, шанобливим до співрозмовника. Дотримуйтесь цих правил.

Якщо на більшість питань ви відповіли «так», слід працювати над подоланням сором'язливості, скутості, більше довіряти людям, і ви побачите, як вони стануть більш відкритими до вас.

Література

1. Багатокультурність і освіта. Перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України. Аналітичний огляд та рекомендації / За ред. О. Гриценка. — К.: УЦКД, 2001. — 56 с.

2. Бурнард Ф. Тренінг межличностного взаимодействия. — С.Пб., 2001.

3. Как относиться к себе и людям, или Практическая психология каждый день. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: АСТ-ПРЕСС, 2001. — 336 с.

4. Кікінежді О. М., Кізь О. Б. Формування тендерної культури молоді: науково-методичні матеріали до тренінгової програми: Навч. посіб. — Тернопіль: Навч. кн. — Богдан, 2006. — 160 с.

5. Основы психологического консультирования и психологической коррекции: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. — М.: Академия, 2001. — 208 с.

6. Психологічні тренінги в школі / Упоряд. Т. Шаповал. — К.: Шк. світ, 2006. — 128 с.

7. Прутченков А. С. Социально-психологический тренинг межличностного общения. — М.: Новая шк., 1991.

8. Скворцова С. О., Голік Л. О. Факультативні курси. — К.: Рідна шк., 1993. — (Сер. 1. Про тебе).

Анотація

У статті розглядається проблема формування навичок міжособистісної комунікації учнів, пропонується модель тренінгу комунікативної компетентності як однієї з найбільш ефективних форм розвитку основних умінь і технологій спілкування.

В статье рассматривается проблема формирования навыков межличностной коммуникации учащихся, предлагается модель тренинга коммуникативной компетентности как одной из наиболее эффективных форм развития основных умений и технологий общения.

The article is observed the problem of making the habits of interpersonal communication of pupils, it suggests the model training communicative competention as the most effective form of the development the main skill of the communicational technology.

В. Г. ЗАРИЦЬКА,

зав. кафедрою соціально-гуманітарних дисциплін і методики їх викладання Донецького облІППО, канд. філологічних наук.

Актуальні питання післядипломної освіти

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ І ПРОВЕДЕННЯ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ В СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Освіта спрямована на забезпечення наукової, загальнокультурної, професійно-практичної підготовки особистості, її всебічний розвиток як найвищої цінності нації.

Практична реалізація цих завдань залежить, насамперед, від учителя, здатного вільно і творчо орієнтуватися в соціальних і природ-

них явищах, феноменах культури, від його інтелектуального потенціалу.

Вчитель повинен глибоко усвідомлювати роль освітніх процесів, що неминуче впливає на вибір пріоритетів в оновленні змісту післядипломної педагогічної освіти.

В системі післядипломної освіти вчитель

удосконалюється і розвивається, збагачується духовно та інтелектуально, оновлює професійні знання і вміння. Тому в змісті професійної освіти велика увага приділяється таким питанням, як підвищення рівня володіння теоретичними знаннями, забезпечення віри педагога в можливість самореалізації в професійній діяльності, підвищення інформаційної насиченості змісту власної діяльності, залучення вчителів до надбань національної та світової культури, поглиблення знань і вмінь їх використання в практичній діяльності, надання психологічної допомоги.

Практика післядипломної освіти при обласному інституті удосконалення вчителів зумовила необхідність упорядкувати і систематизувати основні вимоги до проведення курсових занять, серед яких однією з найбільш поширених форм є лекція, яка будується на основі інформаційно-монологічного методу і передбачає системний виклад лектором навчального матеріалу.

Лекція, яка є ведучою формою організації навчального процесу в системі підвищення кваліфікації педагогічних, повинна розкривати методичні аспекти вирішення проблеми, що розглядається, мати практичну спрямованість. Тема і зміст лекції визначаються навчальною програмою або навчально-тематичним планом курсів.

При визначенні мети і змісту лекції необхідно чітко уявляти її місце в даному розділі, навчальне значення для даної категорії слухачів, забезпечувати органічний взаємозв'язок з семінарськими, практичними та іншими видами навчальних занять. Інформація, яку почують слухачі на лекціях, повинна мати своє продовження і підкріплення під час проведення педагогічної практики в закладах освіти. Лекцію слід будувати з урахуванням особливостей конкретної категорії слухачів, їх професійного рівня, досвіду, освіти та результатів роботи, враховувати об'єктивні потреби педагогічних кадрів, стратегічні завдання освіти, основні нормативні документи Міністерства освіти і науки України.

Лектор на підставі досягнень науки і перспективного педагогічного досвіду має розкрити сутність проблеми, забезпечити слухачів теоретичними знаннями і практичними вміннями, сформулювати потребу в самостійному продовженні освіти, самоудосконаленні і самоактуалізації.

За місцем в навчальному процесі лекції поділяються на:

- вступні — визначають основні завдання і мету вивчаємої теми, розділу, курсу, розкривають історичні етапи, сучасний стан та перспективи розвитку даної науки;
- поточні — висвітлюють актуальні проблеми сучасної науки;
- оглядові — на яких аналізуються основні питання відповідного розділу;
- узагальнюючі — розглядають проблеми на основі систематизації та інтеграції знань,

отриманих слухачами на попередніх лекціях, семінарах і практичних заняттях.

За способом проведення та характером пізнавальної діяльності слухачів лекції поділяються на:

- інформаційні, на яких домінує пояснювально-ілюстративний характер викладання матеріалу;
- проблемні, які мають проблемно-пошуковий характер;
- лекції-бесіди — передбачають широке використання елементів діалогу лектора з аудиторією;
- лекції-диспути, на яких аудиторія залучається до дискусії з актуальних проблем вивчаємої теми;
- лекції з елементами уроку-панорами — співробітництво лектора з аудиторією, проведення фрагментів уроку, практичного заняття, позаурочного заходу за зразком роботи вчителів-новаторів, майстер-класу;
- лекції з використанням елементів методу «мозкова атака», на яких домінують широке обговорення, сміливі дискусії, створення «банків ідей».

Вимоги до змісту лекцій

1. Розкриття теми з урахуванням нормативних та директивних документів Міністерства освіти і науки України.
2. Високий науково-теоретичний рівень. Висвітлення питання на підставі новітніх досягнень педагогічної та психологічної науки.
3. Ознайомлення слухачів з інструктивними документами щодо підвищення кваліфікації педагогічних кадрів на курсах, визначення шляхів їх реалізації.
4. Забезпечення зв'язку теорії з практикою. Широке висвітлення кращого педагогічного досвіду, а також урахування типових недоліків, труднощів, які мають місце в діяльності окремих педагогів, шкіл, дошкільних та позашкільних закладів, органів освіти.

Вимоги до методики читання лекцій

1. Забезпечення єдності форми і змісту. В залежності від категорії слухачів, змісту, мети та завдань лекції визначаються форми і методи її проведення: індивідуальні, індивідуально-групові, колективні, словесні, наочні, експериментальні, дидактична гра тощо.
2. Інтеграція лекційного методу з новітніми інтерактивними методами навчання (робота в малих та великих групах, використання ділових і дидактичних ігор, вирішення конфліктних ситуацій).
3. Активізація пізнавальної діяльності слухачів. Чітке визначення мети лекції. Повідомлення плану лекції та основної літератури. Забезпечення зворотного зв'язку, створення проблемних ситуацій, чітке визначення завдань, проведення дискусій, висунування гіпотез.

4. Використання ілюстративних схем, таблиць, картин, аудіовізуальних засобів тощо.
5. Емоційність, культура мови лектора.
6. Зміст лекцій повинен постійно поновлюватись та поповнюватись новітньою інформацією.

Підготовка лекцій

1. Підготовка методистів, завідуючих лабораторіями та викладачів до лекційних занять — складова їх навчально-методичної роботи.
2. Плани, конспекти, тексти лекцій складаються працівниками інституту особисто.
3. Викладачі, які читають лекцію вперше, повинні мати її повний текст. Повний текст повинен готуватись до всіх вступних та узагальнюючих лекцій, передбачених навчально-тематичним планом, має вмещувати план та виклад навчального матеріалу, перелік літератури і засобів навчання.
4. В плані лекції вказуються: назва теми, категорія слухачів, цільова установка, обсяг часу лекції, перелік основних питань відповідно до теми, засобів навчання (аудіовізуальних, наочних), список основної та додаткової літератури, завдання для самостійної роботи слухачів.

Велике значення має попередня робота, пов'язана з вивченням результатів вхідного діагностування слухачів. Ця робота покладається на кураторів курсів, які повинні донести до викладачів побажання слухачів більш детально розкрити тему лекції.

Порядок затвердження лекції

Лекції із загальних розділів навчально-тематичного плану затверджуються на кафедрі інституту шляхом обговорення її тексту або в ході відкритого захисту та подаються на подальше затвердження заступником директора з навчально-методичної роботи та директором інституту.

Удосконалення лекторської роботи, підвищення ефективності лекційних занять залежить від проведення таких заходів: організація прослуховування лекції, її захист лектором, обґрунтованість змісту і методики читання лекції. На відкритих заняттях присутні всі працівники кафедри, лабораторій. Графік їх проведення затверджується завідуючим кафедрою. Ці обговорення проводяться з метою забезпечення єдиних вимог до слухачів, можливостей уникнути повторів у виступах всіх лекторів, а також з метою розповсюдження науково-педагогічних ідей та перспективного педагогічного досвіду.

Підготовка виступу залежить, насамперед, від того, який у лектора досвід. Для досвідченого промовця досить коротких нотаток, тоді як початківець має присвятити підготовці значно більше часу. Існують чотири варіанти підготовки до виступу:

- написати весь текст виступу і прочитати його слухачам;
- написати текст виступу, кілька разів прочитати його, а потім виголосити по пам'яті, інколи зазираючи в рукопис;
- підготувати лише короткі записи;
- виступати без будь-яких нотаток.

Примітка: лектори останні два варіанти можуть використовувати, але повні тексти повинні бути в особистих тезах лекторів для перевірки контролюючими органами.

Виступаючи перед широкою аудиторією, лектор — початківець має стежити за багатьма речами: станом свого одягу, виходом на трибуну, диханням та голосом, виразністю артикуляції, темпом мовлення, силою голосу, реакцією слухачів.

Для того, щоб виступ справив на слухачів приємне враження, лектор має зважити на корисність його виступу слухачам. Дізнаються вони про щось таке, чого раніше не знали, чи допоможе він їм у роботі, буде для них хоча б цікавим.

Для підвищення ефективності виступу слід додержуватись 4 головних правил дидактики: чітко, ясно, доступно та цікаво доносити навчальну інформацію.

Чіткість — це дотримання теми лекції відповідно до директивних матеріалів.

Ясність — це вміння лектора проголошувати головне без подробиць та зайвої інформації.

Доступність викладу — це зваженість на професійну готовність слухачів, їхні індивідуальні запити, освіту та персональний досвід.

Цікавість — це вміння лектора привернути увагу слухачів таким матеріалом, який викликає особливий інтерес.

Свою лекцію, її спрямованість завжди пристосовуйте до потреб та інтересів слухачів, їх фахового та загальнокультурного рівня.

Треба завжди пам'ятати про те, щоб лекція обов'язково стала в пригоді і була використана в практичній діяльності.

Лектор повинен чітко усвідомити мету свого виступу, який має різні призначення:

- проінформувати слухачів про щось нове;
- переконати слухачів в доцільності впровадження новітніх технологій;
- спонукати слухачів до подальшого вивчення теми.

Важливе значення має вміння лектора правильно розподіляти час на висвітлення окремих частин теми. Психологи радять 10–12% загального часу присвятити вступу, 4–5% — закінченню, а решту часу — головній частині лекції.

Підготовка виступів вимагає від лектора чимало зусиль і вміння застосовувати в лекції такі засоби, як порівняння, метафори, афоризми, прислів'я та приказки, цитати визначних людей, цікаві випадки з життя, цифрові дані, риторичні запитання, гумор і дотепні приклади.

Не можна глузувати над присутніми, піддавати їхні знання нищівній критиці та саркастичним зауваженням.

Віра лектора в свої сили і знання допомагають уникнути зайвого хвилювання.

Але не виникає ніяких сумнівів, що для того, щоб слухачі добре зрозуміли лектора, лише одного знання мови недостатньо. Необхідно володіти набором взаємопов'язаних відомостей про предмет розмови, його обсяг та можливість прийому і обробки інформації.

Інформація, яку передає лектор слухачам, не одразу сприймається та засвоюється, її слід ще «розкласти по полицках».

Іноколи людина, дізнавшись про обсяг завдань, які покладаються на неї за фахом, відчуває тривогу, напругу — тобто виникає так званий когнітивний дисонанс.

Таке часто трапляється з тими, хто усвідомлює, що отримана інформація не відповідає його настановам.

Розуміння виникає як індивідуальна реалізація пізнавальних можливостей особистості. Іншому як зрозуміти тебе? Хто це інший? Чим характеризується ця особистість? Які в неї потреби, знання, досвід? Ось чому всім, хто спілкується зі слухачами, потрібно знати, хто є хто, тобто знати контингент слухачів. Здатність сприймати дійсність лежить в основі людської свідомості.

Переконання в значущості тексту лекції безпосередньо пов'язано з адресним звертанням до аудиторії.

Недовірлива або байдужа аудиторія захоче вас зрозуміти? Чого вона від вас чекає? Особливо великі побажання доброзичливої аудиторії — вміння лектора не розчаровувати її. Треба, щоб ви спілкувалися з аудиторією вільно, не намагаючись до неї пристосовуватись або якось догодити. Треба бути впевненим в тому, що слухачі прийшли до цієї аудиторії, щоб висловити свої погляди щодо питання, в якому лектор себе вважає компетентним. Він розповів вам про те, про що знає. Йому цікаво, як ви сприйняли інформацію. Емоційність процесу навчання — усталена потреба слухачів до навчання, що збагачується не тільки під впливом зовнішніх умов, а й їх власної активності, попереднього досвіду.

Складний взаємовплив зовнішніх і внутрішніх умов породжує очікуваний результат — позитивні емоції, серед яких найсильніша — радість пізнання.

Емоційна насиченість змісту навчального матеріалу передбачає набір тексту, ілюстрацій, які викликають у слухачів образні уявлення, подив, захоплення і бажання відтворити це в своїй практичній діяльності.

Особливе значення в емоційному джерелі навчання має не тільки зміст, а й мова самого лектора — емоційна, образна, лагідна, наспівна.

Знання методики лекційного заняття сприяє його ефективності. При цьому слід пам'ятати, що вміння володіти словом йде від великої внутрішньої культури, від життєвої мудрості, знання людей, від морального права вчити і навчати. Про це неодноразово писав видатний педагог нашого часу Василь Олександрович Сухомлинський.

Отже, лекція повинна дати певну систему знань в рамках теми, окремої проблеми, викликати інтерес до цих знань, спонукати до поповнення знань та подальшого творчого пошуку.

При розробці даних рекомендацій автори використали матеріали ЦІПО, видатних науковців з проблем педагогіки та психології.

В журналі «Наша школа» в 2009 році передбачається серія публікацій, присвячених сучасним педагогічним технологіям, методиці організації модульного навчання, пам'яткам до проведення дискусійних клубів, зустрічай за «круглим столом», ділових ігор, «мозкового штурму», аналізу педагогічних ситуацій, захисту проєктів.

Література

1. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті. Освіта України: Нормативно-правові документи. — К.: Міленіум, 2001.
2. Брудний А. А. Понимание и общение. — М., 1988.
3. Леонтьев А. А. Теория общения. — 1978.
4. Волков А. А., Фадеев Е. А. Воплощение замысла в лекции. Знания. — 1998.
5. Чебикіна Т. М. Забезпечення педагогічної підтримки в системі підвищення кваліфікації вчителів // Наша школа. — 2004. — № 3.
6. Іржі Томан. Мистецтво говорити. — К., 1989.
7. Сучасні шкільні технології. — К., 2004.

Л. К. ЗАДОРЖНА,

заступник директора ООІУВ з навчально-методичної роботи, кандидат філософських наук,

С. І. ФРОЛОВА,

старший викладач кафедри педагогіки і психології ООІУВ.

ІННОВАЦІЙНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД В СИСТЕМІ ПОЛІЕТНІЧНОЇ ОСВІТИ

Спробуємо розглянути безперервну національну освіту як суспільно-історичний і особистісний процес. Вважається, що для особистісного розвитку необхідне соціальне і персональне зростання, інтегроване інтересами і потребами професійного удосконалення. У свою чергу, на професійний розвиток вчителів вирішальний вплив мають зміст освіти, її фундаментальність і безперервність, систематичність та індивідуалізація навчання. У багатомовному регіоні до них додається ще й проблема полікультурної освіти.

У таких умовах актуальним стає завдання щодо створення освітніх організацій і установ нового типу, здатних реалізувати принципи безперервної національної освіти, які відповідають критеріям якості підготовки фахівців різного рівня [1].

Грунтуючись на концепціях створення регіонального національного освітньо-культурного комплексу, який об'єднує навчальні заклади регіону та інших держав по вертикалі (від дошкільної установи до вузу) і по горизонталі (від регіону до держави), ми визначили принципи його побудови.

1. Принцип створення відкритого середовища, в якому кожна людина може реалізувати свої здібності, потреби і можливості.

2. Принцип забезпечення безперервності національної освіти.

3. Принцип оптимального розподілу функцій між освітніми організаціями і установами, які входять в національний освітньо-культурний комплекс.

4. Принцип створення служб супроводу процесу безперервної національної освіти (адаптаційних, діагностичних, науково-дослідних, психологічних, методичних центрів).

Аналіз сучасної педагогічної літератури свідчить про широкий спектр визначень понять «освіта» і «культура», але в основі всіх підкреслюються умови формування освітніх і культурних цінностей, їх структурні компоненти, місце освіти і виховання в культурі і навпаки. Таким чином, навіть у смислово вираженні культура і освіта взаємопов'язані і формують цілісне утворення [2].

Придністров'я — багатонаціональний регіон. Тут проживають більше 10 національностей, з них українців — 30%. Українська, російська і молдавська мови оголошені офіційними мовами «на однаковому рівні». Таким чином, Придністров'я забезпечує державно-правові гарантії рівності у використанні російської, української і молдавської мов в офіційних відносинах, освіті, суспільному і культурному житті.

Разом з тим, злагодженої, ефективно діючої системи безперервної української освіти в регіоні не існує. В Тирасполі, центральному місті

Придністров'я, немає жодного дошкільного закладу з українською мовою виховання і навчання. Початкова українська освіта в муніципальних освітніх закладах — малоефективна. Практично відсутній другий ступінь загальної освіти. Потребує розвитку одна з найважливіших ланок у ланцюзі безперервності — професійна освіта, насамперед, вища.

Крім того, в регіоні немає жодної державної або муніципальної української установи культури і мистецтва.

Безперервність — один із ключових принципів системи освіти Придністров'я. Тому створення установ освіти із структурою, яка робить систему освіти українською мовою безперервною — вимога часу. Такі установи освіти покликані реалізовувати освітні програми різного рівня, профілю і спрямованості і стати структурним елементом системи безперервної освіти регіону, що реалізує принципи державної політики в області освіти. При цьому вони повинні забезпечувати наступність змісту освітньо-виховної діяльності на різних ступенях освіти — від дошкільної до вищої, а також до післядипломної.

З метою вирішення зазначених проблем у Придністров'ї створюється український освітньо-культурний комплекс «Джерела».

Державна цільова програма «Розвиток освіти українською мовою в Придністров'ї на період 2005–2009 роки» одним із головних принципів проголошує відкритість освітнього простору регіону для взаємодії із системою освіти України (п. «д» розд. 1 «Концептуальні положення й умови реалізації Програми»). Це передбачає формування в республіці системи безперервної української освіти нової якості на більш високому рівні, системи, в якій з'являться об'єднання, установи (комплекси, асоціації і союзи), які включають в себе організації загальної освіти підвищеного рівня й організації професійної освіти (групи, філії) з українською мовою навчання, в тому числі організації професійної освіти України [3].

На підставі даної цільової програми обґрунтовується створення українського освітньо-культурного комплексу «Джерела» — об'єднання придністровських і українських організацій освіти. Співзасновником комплексу виступає Державна адміністрація м. Тирасполя. Велика роль в створенні комплексу належить Посольству України в Молдові і особисто послу — Сергію Івановичу Пирожкову.

Мета створення українського освітньо-культурного комплексу «Джерела» — удосконалення системи безперервної української освіти в Придністров'ї. Український освітньо-культурний комплекс «Джерела» створюється для вирішення наступних задач:

- розвиток української мови і української культури в Придністров'ї;
- формування цілісної системи освіти з українською мовою навчання різних рівнів;
- забезпечення конституційних прав громадян на одержання освіти українською мовою;
- формування і розвиток культурно-освітнього середовища функціонування української мови;
- розвиток мережі організацій освіти і культури українською мовою з урахуванням потреб населення;
- виховання в українців Придністров'я почуття патріотизму, любові до етнічної батьківщини, прилучення їх до українських національно-культурних традицій, творчої і науково-дослідної діяльності;

- реалізація спільних програм (проектів) гуманітарного співробітництва з Україною.

У Республіканський український освітньо-культурний комплекс «Джерела» на договірних засадах будуть входити:

- муніципальні дошкільні освітні заклади;
- республіканський український теоретичний ліцей-комплекс;
- професійні заклади освіти чи їхні філії (будь-яких освітніх рівнів), в тому числі філії вищих навчальних закладів України;
- інші організації освіти і культури.

Така структура українського освітньо-культурного комплексу «Джерела» дозволить створити в Придністров'ї систему безперервної освіти українською мовою.

Батьки зацікавлені в тому, щоб їхня дитина в майбутньому одержала якісну професійну освіту українською мовою, тому спочатку віддають її в дошкільний освітній заклад з українською мовою виховання і навчання, який входить до складу комплексу. При досягненні віку шести з половиною років дитина переходить в Республіканський український теоретичний ліцей-комплекс, де навчається в початковій школі ліцею-комплексу з українською мовою навчання. Закінчивши початкову школу, вона переходить у проліцейські класи з українською мовою навчання. Після закінчення сьомого класу вихованець при відповідних навчальних і психофізичних досягненнях зараховується в ліцейські класи ліцею-комплексу. І, нарешті, після одержання середньої (повної) загальної освіти в ліцей-комплексі випускник має можливість продовжити навчання в професійних навчальних закладах, у тому числі й України, які входять до складу українського освітньо-культурного комплексу «Джерела».

На всіх ступенях освіти для всебічного розвитку особистості вихованців, розкриття їхніх здібностей в Республіканському українському теоретичному ліцей-комплексі функціонує школа мистецтв з українською мовою навчання. Вона має 4 відділення — художнє, музичне, хореографічне і театральне. Її головні завдання — як загальноестетичний розвиток учня, виховання дитячої душі, так і його знайомство з українською художньою культурою, вивчен-

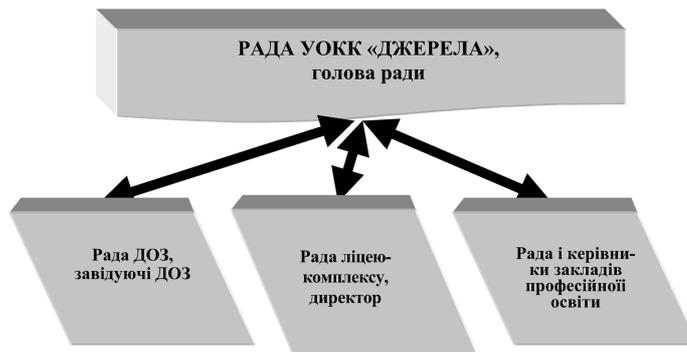
ня української етнографії (народознавства). Такий підхід повністю відповідає «Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття)» [4]. «Школа мусить бути національною не тільки за мовою викладання, а й за змістом щодо цінностей, традицій, світогляду», — пише в своїй роботі «Роздуми про національну освіту» професор, доктор педагогічних наук Г. Г. Філіпчук [5].

Найбільш обдаровані учні школи мистецтв зможуть тут зробити вибір майбутньої професії і почати підготовку до одержання професійної освіти в сфері культури і мистецтва.

Український освітньо-культурний комплекс «Джерела» реєструється відповідно до чинного законодавства, він є юридичною особою, має свою печатку, штамп, фірмові бланки. Його вищим колегіальним органом управління є виборний представницький орган — рада українського освітньо-культурного комплексу «Джерела», до якої входять представники всіх структурних організацій освітнього комплексу. До складу ради також будуть входити батьки вихованців, ліцейстів та студентів, а також по-печителі.

Рада «Джерел» обирає голову, який керує діяльністю комплексу між засіданнями ради.

Організації освіти, які входять в український освітньо-культурний комплекс «Джерела», є самостійними юридичними особами, мають свої рахунки, печатки і діють на підставі своїх статутів і статуту комплексу «Джерела».

На учнівському (студентському) рівні управління працюють органи учнівського (студентського) самоврядування, передбачені Статутами відповідних організацій.

Фінансово-економічне забезпечення Республіканського українського освітньо-культурного комплексу «Джерела» і кожної структури комплексу здійснюється за рахунок засновників.

Крім того, в українському освітньо-культурному комплексі «Джерела» передбачається видавати дитячу або юнацьку газету українською мовою, в якій будуть друкуватися інформаційні, науково-популярні, художньо-літературні, рекламно-інформаційні та суспільно-політичні матеріали як місцевих, так і українських авторів, а також необхідні допоміжні навчальні матеріали (з історії України, позакласного читання, різноманітні задачі і т.д.)

Створення в Придністров'ї українського освітньо-культурного комплексу «Джерела» відповідає Переліку заходів щодо реалізації Державної цільової програми «Розвиток освіти українською мовою в Придністров'ї на період 2005–2009 роки», пункт 3 якого передбачає відкриття організацій дошкільного і загального утворення (груп, класів) з українською мовою навчання і урахуванням потреб населення, пункт 6 говорить про сприяння відкриттю і за-

безпеченню діяльності філій державних вищих навчальних закладів і середніх спеціальних навчальних закладів України в Придністров'ї, а пункт 7 передбачає створення освітніх і соціокультурних комплексів з етнокультурним компонентом в місцях компактного проживання громадян української національності [6].

Література

1. Флінта Н. І. Культурно-освітній комплекс регіону і його територіальна організація (на матеріалах Тернопільської області) / Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. — Чернівці, 2005. — <http://www.lib.ua-ru.net/inode/35115.html>.
2. Государственная целевая программа «Развитие образования на украинском языке в Приднестровье на период 2005–2009 годы». — Тирасполь. — Собрание актов законодательства № 05-7.
3. Поштарева Т. В. Проблема становления национальной школы в полиэтнической среде // Краевая научно-исследовательская лаборатория по формированию личности в поликультурной среде. — Ставрополь, 2005. — Вып. 18.
4. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). — К., 1994.
5. Філіпчук Г. Г. Роздуми про національну освіту. — <http://who-is-who.com.ua/bookmaket/ukrinvest2007/40/270.html>.

О. В. ЮШИН,

директор муніципального освітнього закладу «Тираспольська російсько-українська середня школа № 1».

Позакласне та позашкільне виховання

МОДЕЛЬ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ДОСЛІДНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ НВК «ЦІЛІСНИЙ РОЗВИТОК БАГАТОГРАННОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ УЧНЯ»

Стрижнем сучасної державної освітньої політики є людина як особистість. Вирішення багатьох проблем виховання дитини можливе за умови, коли кожна школа стане ефективною моделлю формування особистості учня, коли педагоги, батьки й учні стануть активними співучасниками навчально-виховного процесу.

Намагаючись знайти неординарний, самобутній шлях вирішення цього питання Білгород-Дністровський НВК «Загальноосвітня школа II ступеня — ліцей» під керівництвом директора В. Д. Бондаренка змінив акценти навчально-виховної діяльності і вже третій рік працює за технологічною моделлю експериментально-до-

слідної роботи «Психолого-педагогічне проектування особистісного розвитку учня» (керівник проекту В. О. Киричук, кандидат педагогічних наук, докторант ЦІППО АПН України).

Мета психолого-педагогічної технології: внесення соціально-доцільних змін у зміст і напрямки роботи щодо індивідуального розвитку особистості, реформування індивідуальності кожного учня.

Експериментально доведено:

— використання технології, комплексної психолого-педагогічної діагностики та орієнтація на виконання конкретних сконструйованих завдань поліпшують показники розвитку учнів на 22%;

— використання технології проектування виховних програм, сюжетної лінії виховних проєктів та проєктно-модульних планів — на 18–20%;

— використання технології проектування в системі створення сценаріїв та реалізації виховного змісту на основі етапів міні-модульності з елементами тренінгової роботи — на 28%.

Загальна мета закладу освіти в експерименті: сприяння цілісному розвитку індивідуальності учня (F, P, S, D), формування його готовності до саморозвитку поза межами освітнього закладу.

Головна ідея виховної системи НВК — проектування соціального розвитку дитини на основі глибокої психолого-педагогічної діагностики, яка працює над створенням моделі експериментально-дослідної виховної діяльності НВК «Цілісний розвиток багатогранної індивідуальності учня».

Нова виховна система забезпечує формування вільної особистості; сповідує демократичні, гуманістичні цінності; сприяє становленню духовної, громадянської, професійної зрілості; виховує учнів, здатних змінювати на краще себе і навколишній світ.

Експериментально-дослідна виховна робота має ряд суттєвих переваг:

1. Науково обґрунтована база навчально-виховного процесу.

2. Нове переосмислення діяльності заступника директора з виховної роботи, класних керівників.

3. Ефективність діяльності адміністрації навчального закладу, заступника директора з виховної роботи, класних керівників.

4. Сучасне мислення адміністрації НВК, педагогів.

5. Чіткість, системність, передбачуваність, глибокий науковий аналіз та особиста відповідальність педагогів.

6. Високий рівень результативності навчально-виховного процесу.

Основні концептуальні положення експериментально-дослідної виховної роботи НВК:

- створення креативної технології, яка має забезпечувати розвиток природних здібностей ліцеїстів;

- поєднання всіх видів діяльності ліцеїстів і педагогів з метою створення максимально

сприятливих умов для розвитку спільної творчості;

- впровадження принципу органічного взаємозв'язку навчання і розвитку обдарованих дітей;

- дотримання особистісно розвивального підходу у вихованні.

Експериментально-дослідна виховна робота забезпечує можливість вирішення основних педагогічних завдань:

- розвиток фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я дитини;

- створення сприятливого середовища для особистісного розвитку учня, його соціального захисту;

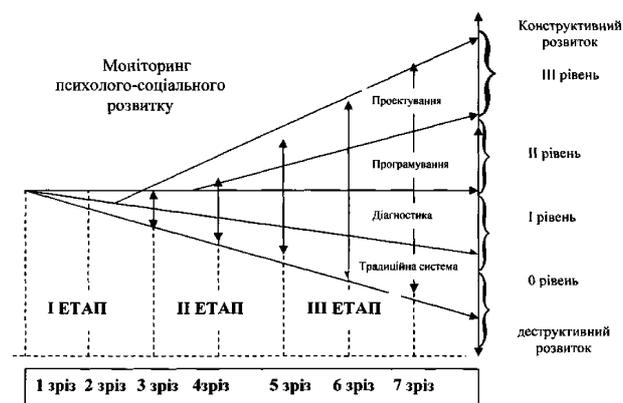
- підвищення рівня всіх видів діяльності учнів на засадах прийнятих правил і норм навчального закладу;

- ефективна ділова та міжсуб'єктна комунікація;

- самопізнання, самооцінка, самовизначення, самореалізація.

В процесі експериментальної роботи використовується поетапне впровадження елементів психолого-педагогічного проектування.

Модель динаміки особистісного розвитку учнів на різних рівнях психолого-педагогічного проектування (за проєктом В. О. Киричука)

Згідно з цією схемою традиційна система виховного процесу (0-й рівень) за результатами 2-го зрізу психолого-педагогічного моніторингу має очевидні обмеження щодо цілісного психолого-соціального розвитку особистості учня, оскільки класний керівник погано або й зовсім не орієнтується в конкретних психолого-соціальних запитах вихованців.

Використання результатів комплексної діагностики (1-й рівень) покращує результати розвитку вихованців, моделювання та конструювання шляхів і методів впливу — програмування (2-й рівень), творчі проєкти класних керівників (3-й рівень) дають змогу створювати сприятливі умови для цілісного розвитку особистості та виправляти можливі відхилення.

За результатами системно-комплексного аналізу цілісного розвитку особистості учня,

розробки основних тактичних виховних задач створено проектно-модульну програму навчального закладу. Особливо яскраво вона представлена технологією розвитку особистості учня НВК.

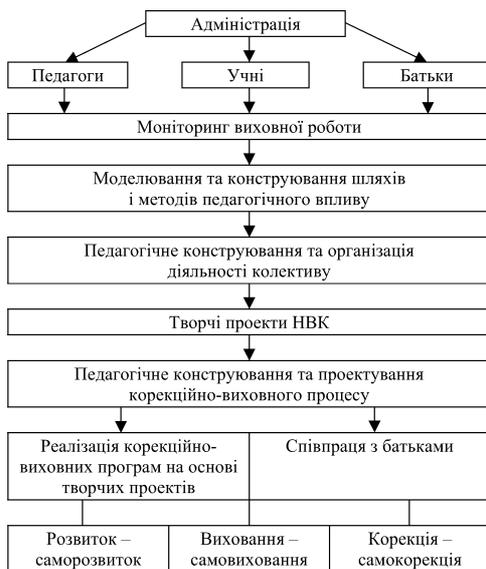
Технологія розвитку особистості учня НВК через інтеграцію НВК і сім'ї Проектно-модульна програма (16 проектів)

Впровадження психолого-педагогічної технології проектування особистісного розвитку учнів дозволило сформувати нову систему навчально-виховного процесу НВК, яка об'єднує всі структурні елементи життєдіяльності навчального закладу: управлінську, навчальну, виховну, методичну, культурну, соціально-психологічну, господарчу діяльність.

Поетапне впровадження даної технології у виховну роботу НВК поступово створює експериментальний простір виховної співдіяльності педагогів і учнів, що відображено в наступній моделі.

Модель виховної системи НВК «Загальноосвітня школа II ступеня — ліцей»

Багатогранна індивідуальність учня — це не тільки фізичний, психічний і соціальний її розвиток, але й можливість зазирнути в майбутнє, вміння будувати свої життєві плани і на основі цього — розвивати в собі здатність до самоактуалізації, усвідомлення свого «Я», пошуку ідеалу.

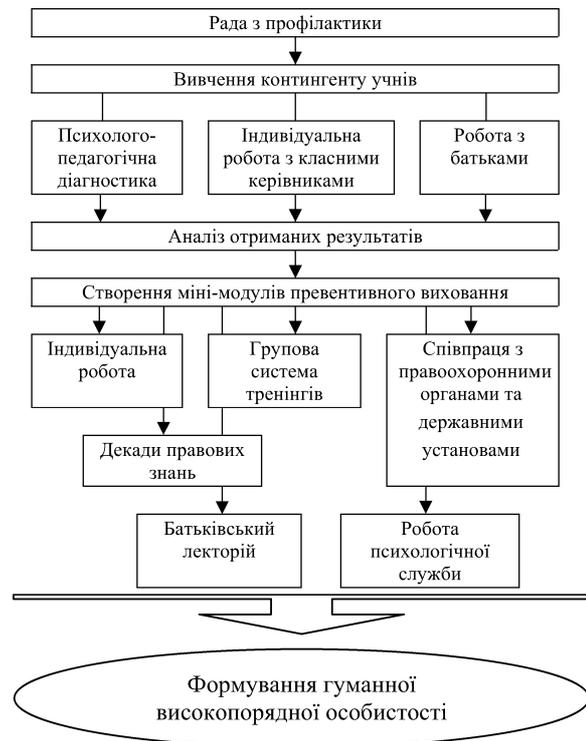
Як особистість кожен учень має свої ціннісні орієнтації, які безпосередньо впливають на стиль життя і мислення і формуються в процесі соціального розвитку. І мета корекційно-виховної роботи НВК підвищити коефіцієнт ЦП з кожного напрямку життєдіяльності, а саме: «Я і рідна домівка», «Я і здоров'я», «Я і мистецтво», «Я і праця», «Я і навчання», «Я і друзі», «Я і громадські обов'язки», «Я і Україна», «Я і моральні цінності».

Внутрішній світ дитини проявляється в рівні її вихованості, поведінці, ставленні до оточуючих. Отже мова йде про формування дитини толерантної, яка може співчувати людям, не порушувати моральні норми суспільства.

Проект 12.

«Ліцей — родина — Батьківщина»

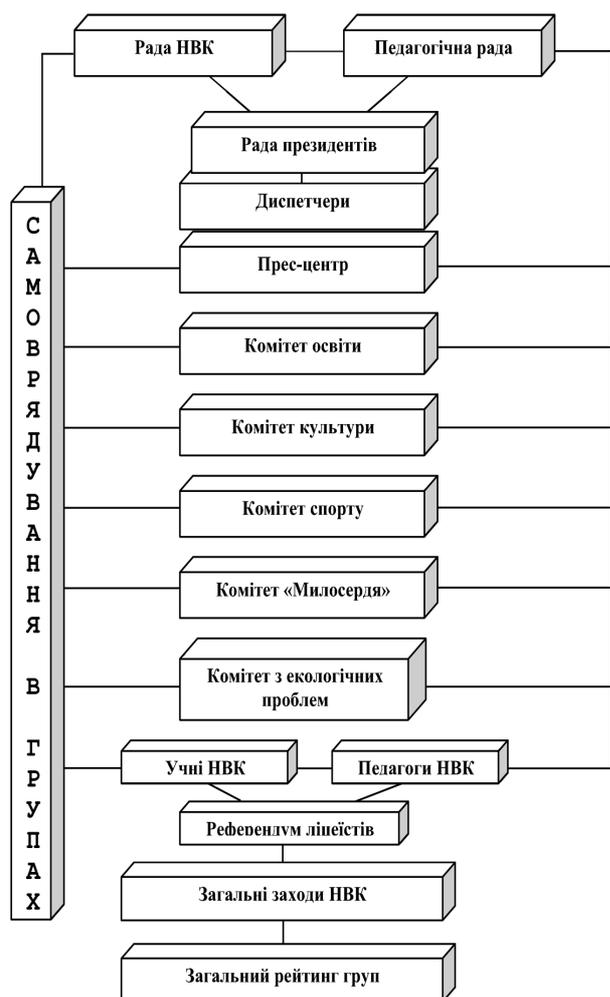
Модуль 12.1. «Превентивне виховання. Система профілактики правопорушень»

Одним з пріоритетів виховної діяльності є формування лідерів нової формації.

Унікальні виховні можливості учнівського самоврядування виявляються в створенні його членами простору для самореалізації.

Система учнівського самоврядування
НВК «Загальноосвітня школа
II ступеня — ліцей»

Учнівська республіка надає лідерам можливість набувати власного досвіду. Учні, які пройшли через школу самоврядування, більш самостійні, ініціативні, енергійні, вміють відстоювати свою позицію. На це працює весь педагогічний колектив НВК.

Ефективність моделі експериментально-дослідної виховної роботи НВК «Цілісний

розвиток багатогранної індивідуальності учня»

Аналіз корекційно-виховного процесу цілісного розвитку багатогранної індивідуальності учня свідчить, що:

- майже вдвічі зріс рівень інтеграції та згуртування учнів в класних колективах;
- в середньому на 13% знизився рівень ізоляції учнів у групах;
- покращалися результати особистісного розвитку учнів на 17%;
- щорічно зростає кількість переможців в міських, обласних предметних олімпіадах, МАН, інтелектуальних конкурсах;
- щорічно зростають показники щодо зовнішнього незалежного оцінювання (математика, укр. мова);
- щорічно зростає кількість лауреатів та дипломантів фестивалів, конкурсів дитячої творчості різних рівнів.

Гордістю НВК є зразкова студія естрадного танцю «Модерн данс» — лауреат обласних, Всеукраїнських і Міжнародних фестивалів дитячої творчості, команда КВК «Не зависай!», яка вже протягом двох років є переможцем обласних змагань серед шкільних команд, агітбригада «Живчик» як провідник ідеї здорового способу життя — одна з кращих в області. Успішно працюють вокальний ансамбль «Арт-імпровіз», клуб цікавих зустрічей «Тема», клуб самодіяльних аматорів «Експромт».

Девіз сьогодення: «Змінюйтесь — або перестанете існувати!». Тому головне завдання НВК полягає в комплексному підході до реалізації моделі експериментально-дослідної виховної роботи НВК «Цілісний розвиток багатогранної індивідуальності учня».

Л. Г. ПОРАДЕНКО,

заступник директора з виховної роботи Білгород-Дністровського НВК «Загальноосвітня школа II ступеня — ліцей», вчитель-методист, керівник зразкової студії естрадного танцю «Модерн данс», переможець, дипломант II ступеня обласного конкурсу «Сучасний заступник директора з виховної роботи загальноосвітнього закладу — 2007», член обласного Клубу творчо працюючих заступників директорів навчальних закладів з виховної роботи «Творчість» при ООІУВ.

ВИКОРИСТАННЯ МУЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ НА УРОКАХ МУЗИКИ

Головна мета школи — формування всебічно розвиненої та соціально зрілої особистості, підготовка до життя в сучасному суспільстві, чому значною мірою сприяють предмети гуманітарного циклу. На жаль, в процесі отримання освіти, як і в сучасному житті взагалі, збільшуються нервово-психічні перевантаження. Як наслідок, зникає інтерес до навчання, з'являється загальна апатія або дратівливість і агресивність, підвищена тяга до алкоголю, паління і наркоманії. Все це примушує шукати ефективні шляхи подолання негативних явищ суспільного життя [5].

У зв'язку з цим актуальним є питання пошуку нових засобів і методів зміцнення психічного та фізичного здоров'я молоді. На наш погляд, одним із таких засобів є музична терапія. У багатьох країнах світу найбільше поширення музикотерапія набула як лікувальна педагогіка, лікувально-виховний метод, але в Україні такий метод впроваджується лише останнім часом, і поки що ми знаходимо мало повідомлень щодо практики використання музикотерапії.

Мета даної статті — на підставі аналізу наукової літератури визначити методи і прийоми музичної психотерапії, які можуть бути використані на уроках музики для формування та гармонізації особистості школярів, і класифікувати їх, враховуючи психолого-педагогічні особливості дітей шкільного віку.

Музична терапія — це метод, за допомогою якого музика використовується як засіб психопрофілактики, психотерапії та психокорекції [1].

Змістом музичної терапії є система різноманітних методів, засобів та елементів лікувально-виховної дії, що здійснюється за допомогою активної та рецептивної (пасивної) діяльності [4].

Дослідження показують, що вплив музичного твору на слухача залежить не стільки від змісту самого музичного твору, скільки від особливостей психологічного складу слухача (темперамент, акцентуація характеру, рівень мислення, сприйняття, уява), віку, умов його виховання і того, як складався його музичний досвід. Вводити учнів в музичну практику потрібно з урахуванням їхніх вікових особливостей, спираючись на знання про емоційну дію музики на самопочуття людини в різних сферах її діяльності. Враховується також соціальний статус учнів [9].

Сприйняття музики, її виконання і створення — основні форми і музичного виховання, і музикотерапії. Кожний музикант або вчитель музики, усвідомлюють вони це чи ні, є психотерапевтами, що змінюють за допомогою музичного мистецтва настрій і світовідчуття своїх учнів. Застосування музикотерапії на уроках музики підвищує вимоги до психологічної і художньої компетентності вчителя.

Для того, щоб музика вплинула на слухача, його необхідно для цього спеціально настроїти та підготувати. Ця підготовка полягає в тому, що треба сісти в зручній позі, розслабитися і зосередитися на звуках музики. Тут допомагає згадка про те, що в практиці йогів музику рекомендувалося слухати так, щоб сприймати її не тільки вухами, але й «вдихати при цьому аромат звуку», самому «ставати звуком», щоб музика пронизувала від кінчиків пальців ніг до коріння волосся. Дуже важливо вміти невідривно стежити внутрішнім слухом за мелодією, ні на мить не випускати з уваги [5].

Колективний характер музично-психотерапевтичних занять забезпечує залучення до оздоровчого процесу і взаємних дій з боку інших учасників — їх підтриму, співчуття і співпереживання.

Вивчивши та узагальнивши методичні рекомендації різних авторів (Далькроза, Орфа, Петрушин, Піханова, Роджерс, Футлик, Ярешко та ін.), ми підібрали такі види музикотерапії, які можна використовувати саме на уроках музики в школі, враховуючи такі принципи навчання й виховання, як доступність, урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів, принцип позитивного емоційного фону, співпраці, співтворчості, рольової участі, відповідності методів цілям для досягнення найвищого результату, варіативність завдань і форм праці для розвитку самостійності мислення учнів (табл. 1).

Пояснимо сутність методів і прийомів, наведених в таблиці.

Сутність методу «*Музично-психологічний масаж*»: 1) пропонується прослухати насичений негативними афектами музичний фрагмент, при цьому пригадати епізод зі свого життя, який підходив би до даної музики, і пережити його нібито заново. Потім звучить плавна і спокійна музика, під звуки якої треба вмиг скинути м'язову напругу, що виникла в результаті переживання негативної емоції; 2) уявлення емоційно напруженої ситуації на

**Орієнтовні методи і прийоми музичної терапії для уроків музики
з урахуванням психофізіологічних особливостей школярів**

Види музикотерапії	Види діяльності, методи і прийоми	Молодший шкільний вік (7–10 років)	Підлітковий вік (11–15 років)	Рання юність (від 14–15 до 18 років)
Активна музикотерапія	«Музично-психологічний масаж»	— " —	— " —	— " —
	«Музичні портрети»	— " —	— " —	— " —
	Ігровий	«Я - виконавець, диригент, композитор»	«Знайди "свого" композитора, виконавця...»	
Вокалотерапія	«Фізвокаліз», дихальні вправи	— " —	— " —	— " — Музично-медитативні вправи, музично-терапевтичні формули
	Вокальна імпровізація	Мелодизація з різними інтонаціями імен, емоційно забарвлених закликів, рухів, образів тварин, природних явищ, стихій. Діалог Шустріка і Мямлика.	Мелодизація з різними інтонаціями імен, емоційно забарвлених закликів, рухів.	
Інструментальна	Інструментальна імпровізація	«Клас-Оркестр»	— " —	— " —
Танцотерапія	Пластичне інтонування	Гра «Емоції», «Прогулянка казковим лісом», «Святковий марш», «Карнавал тварин», «Дзеркало», «Зустріч і розлука», «Стоп-кадр», Танці стихій. Ритмічна луна, Ритмізація емоцій, відчуття.	Гра "Емоції", "Дзеркало", "Зустріч і розлука", Ритмічна луна, Ритмізація емоцій, відчуття.	
Інтегративна музикотерапія	Етнотерапія	Колискові пісні	— " —	— " —
	Музико-кольоро-терапія. Переклад музики на мову іншого виду мистецтва: танець, пантоміма, живопис.	Гра «Колір і звук». Сприйняття витворів образотворчого мистецтва під музику або зображення музики в малюнку.	Переклад музики на мову іншого виду мистецтва: живопис, література. — " —	
	Образно-рольова драматерапія	Казкотерапія Ігротерапія Біодрама Лялькова драматизація	Спеціальні сюжетно-рольові пісні Біодрама	Психодрама, сюжетно-рольові ігри

фоні мажорно тонізуючої або спокійно розслабляючої музики. Мета використання цього методу в тренуванні рухливості нервових процесів. Він заснований на принципах психотерапії поведінки Вольпе [5].

Обговорення ідей і образів, що виникли в слухачів у процесі музичного сприйняття, про-

диться як для кращого самопізнання, так і для взаємопізнання, що сприяє позитивному відчуттю групової згуртованості, яке посилюється під час колективного виконання спеціально підібраних *пісень і музично-медитативних формул*.

Індивідуальна робота, коли вчитель, збагнувши емоційний стан учня, передає цей стан

в *музичній імпровізації*, враховуючи в ній характерологічні особливості і стан учня, достатньо важка, оскільки вимагає високого рівня музично-творчих здібностей вчителя. Такі *«Музичні портрети»* створюють психотерапевтичний контакт з учнями. Прослуховування свого музичного портрета дає можливість нібито побачити себе зі сторони і по-новому оцінити свій стан [6].

Важливо також допомогти учням *знайти «свого» композитора*, музика якого відповідає б саме їх психологічним особливостям. Розповіді про життя видатних композиторів і, що особливо важливо, про особливості їхнього особистого складу, труднощі, з якими вони стикалися в житті, допомагають учням встановити певні зв'язки між собою, особистістю композитора і тією музикою, яку він створив [5].

Вокалотерапія особливо корисна депресивним, загальмованим, закомплексованим, страждаючим функціональними розладами органів, бронхіальною астмою, головними болями. Разом з піснями застосовуються елементарні мелодійні й ритмічні імпровізації, які являють собою вправи на визначення напруги та розслаблення. *«Фізвокаліз»* покращує роботу внутрішніх органів [2].

У процесі *музичної творчості — імпровізації* на задані теми відбувається більш повне пізнання учнем самого себе, своїх здібностей і можливостей, формуються навички невербального, чуттєвого контакту з навколишнім світом.

Танцювально-рухова терапія корисна для дітей з емоційно-вольовими порушеннями. Під час танцю дитина природно опиняється в ситуації взаємодії з іншими людьми. Танцюючи, всі дивляться один на одного і виконують певні рухи. Структура танцю, його чіткий малюнок сприяють формуванню зовнішніх опор для особистісної поведінки дитини. Танці створюють емоційну рівновагу в групі: заспокоюють, згуртовують дітей, полегшують перехід від одного заняття до іншого. Навіть дуже розгальмовані діти, потрапляючи до атмосфери танцю, починають будувати власну поведінку відповідно до його правил, виконують рухи, загальні для всієї групи. На фоні позитивного емоційного підкріплення формується моторна та зорово-моторна координація, розвиваються просторові уявлення, рухова пам'ять, відбувається організація рухових дій (метод Ж. Далькроза).

Слід зазначити, що особливо обережно треба використовувати танці для дітей з епілепсією: тут присутні такі фактори ризику, як ритмізація, повтори, кружляння, біг хороводом, сильні емоційні переживання [5].

Останнім часом для лікування найрізноманітніших психосоматичних недугів не тільки у дітей, але й у дорослих в багатьох країнах з успіхом використовуються аудіозаписи національних коліскових як музично-терапевтичний засіб (*етнотерапія*). *Коліскові пісні* на підсвідомому рівні підбираються до «коріння»

таких поширених психічних порушень, як *синдром дефіциту уваги* (нездатність концентрувати свою увагу). Діти, які страждають СДУ, як правило, не здатні нормально вчитися. В них виникають проблеми у відносинах з однолітками та *алекситимія* (нездатність висловлювати свої відчуття й боротьба з ними), тобто «недоотримання» в дитячому віці батьківської (особливо материнської) любові деякою мірою компенсується під час сприйняття коліскових пісень більш дорослими слухачами [3].

Виконання музично-терапевтичних формул і деяких пісень, образно-рольова драматизація дають учням можливість набути досвід *ролевого перенесення* в образ іншого емоційного змісту і, знаходячись в ньому, пережити ті відчуття й думки, які їм могли бути недоступні. Таким чином може здійснюватися розгляд будь-якого конфлікту з боку інших уявлень та іншого життєвого досвіду. Виконання цих формул і пісень нібито піднімає учня над самим собою, готує позитивні тенденції його завтрашніх змін. Побувавши в ролі й образі іншої людини, учень «повертається до самого себе» вже іншим і вибудовує власну Я-концепцію в тому напрямку, який йому підказав музично-художній досвід.

Саме ідея проведення *творчого уроку-театру* передбачає зміни і перетворення в духовному світі дітей, в їхньому сприйнятті навколишнього світу. Завдання педагога — постійно «провокувати» ці зміни, перетворювати життєву ситуацію в театральну, а виникаючу театральну ситуацію пов'язувати з життєвими прагненнями юної особистості, тобто створювати на уроці ігрові умови, що спонукають дитину до самопізнання, самовираження, творчості [8].

Як зазначають науковці, музикотерапія протипоказана наступним категоріям дітей*:

- дітям у важкому стані, що супроводжується інтоксикацією організму;
- дітям, хворим на отит;
- дітям, в яких різко наростає внутрішньочерепний тиск.

Висновки.

Формування особистості школярів на уроках музики здійснюється за допомогою таких методів і прийомів музичної терапії:

- музично-психологічний масаж;
- вокалотерапія, фізвокаліз і дихальні вправи;
- рухові та ритмічні вправи;
- пластична інтонація;
- інтеграція музикотерапії з іншими видами арттерапії (танцювально-руховою, кольоро-, ігро-, казко-, театро-, етнотерапією).

Використання музично-терапевтичних прийомів на уроках музики допоможе учням пізнати себе і свої проблеми, самим їх вирішити, сформуванню певне естетичне ставлення до

* Офіційна інформація НДЦ музичної терапії і медико-акустичних технологій (Москва), очолюваного С. В. Шушарджаном.

дійсності, розвивати здібності до естетичного сприйняття й переживання, до творчості за законами краси як можливості самовдосконалення. Музикотерапія сприяє формуванню в дітей навичок співпраці з іншими людьми, з навколишнім світом, допомагає сприймати світ в усій повноті барв і звуків, цінувати життя своє та інших; забезпечує умови для розвитку інтелекту та емоційної сфери.

Музикотерапія може сприяти не тільки профілактиці та лікуванню, але й розвиткові комунікативних навичок, інтелектуальних і сенсорних здібностей, творчого потенціалу, вихованню духовної та фізичної культури особистості.

Література

1. Будущее клинической психологии: Тез. Всерос. науч.-практ. конф. по клинической психологии / Под ред. Е. В. Левченко, И. Ф. Обросова. — Пермь, 2007. — С. 90.

2. Вокало- и музыкотерапия // www.qigong-zdorovie.ru/content/view/148/78

3. Колыбельные песни — универсальное музыкотерапевтическое средство для детей и взрослых // FANCY men, www.liveinternet.ru/users/fancy_men/profile

4. Матейова З., Машура С. Музыкальная терапия при заикании: Пер. с чеш. — К., 1984.

5. Петрушин В. И. Музыкальная психотерапия: Теория и практика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. — М.: Гуманит. изд. центр «Владос», 2000.

6. Пиханова Г. В. Психологическая помощь подросткам. — М., 1993.

7. Физвокализ. Искусство тоже лечит // www.galactic.org.ua/Interakt

8. Футлик Л. Я вхожу в мир искусств. — М.: Всерос. центр худож. творчества, 1995.

9. Johnson J., Katz E. Youth and Popular Music // *American Journal of Sociology*. — 1957. — Vol. LXII, N 6. — P. 566–568.

Л. В. МАЗУР,

студентка Інституту мистецтв ПДПУ імені К. Д. Ушинського.

Дошкільне виховання. Початкове навчання

НАСТУПНІСТЬ МІЖ ПОЧАТКОВОЮ ТА ОСНОВНОЮ ШКОЛОЮ В НАВЧАННІ РОЗВ'ЯЗУВАННЯ СЮЖЕТНИХ ЗАДАЧ

Спрямованість системи освіти на засвоєння системи знань, що була традиційною й виправданою ще декілька десятиліть тому, вже не відповідає сучасному соціальному замовленню, що вимагає виховання відповідальної особистості, яка здатна для самоосвіти і розвитку, вміє використовувати набуті знання і вміння для творчого розв'язання проблем, спроможна мислити критично. Водночас важливим сьогодні є набуття учнем набору певних компетентностей, необхідних для життя в суспільстві та швидкоплинному світі. До загальнопредметних компетентностей віднесено здатність людини розв'язувати теоретичні і практичні проблеми, пов'язані з реальними ситуаціями в світі. Сюжетні математичні задачі є моделями життєвих ситуацій, зв'язуючою ланкою між різноманітними сюжетами реального світу і строгими формами математичних виразів і операцій. Таким чином, формуючи загальні способи і методи розв'язування сюжетних математичних задач, ми навчаємо дітей певним чином діяти на основі математичних знань в ситуаціях, що виникають в повсякденному житті.

У методичній літературі висвітлюються різні аспекти навчання розв'язування задач. Серед них можна виділити: ознайомлення учнів з методами розбору сюжетних задач (А. К. Артьомов, М. О. Бантова, М. І. Бурда, Н. Б. Істоміна, В. В. Малихіна, С. М. Лисенко-

ва, С. М. Лук'янова, Г. І. Мартинова, Л. Г. Петерсон, З. І. Слєпкань, С. Є. Царьова); формування уміння розв'язувати задачі різними способами (Л. М. Фрідман, С. Є. Царьова, Г. Г. Шульга, Р. Н. Шикова та ін.); робота над перетворенням задач після їх розв'язання (Т. М. Хмара, Л. І. Шорникова, С. Є. Царьова та ін.); використання різних форм організації навчального процесу: диференційованої (О. В. Барінова, В. А. Мізюк, С. М. Лук'янова), колективної (Є. С. Казько) та ін. В роботах останніх років вчені наголошують, що кінцевою метою навчання розв'язування задач має бути формування загального уміння розв'язувати задачі, але окрему увагу слід приділяти й формуванню умінь розв'язування задач певних видів. Таким чином, на сучасному етапі розвитку математичної освіти особливої актуальності набуває розробка методичної системи навчання розв'язування задач, метою якої є формування в учнів загального уміння та умінь розв'язувати задачі певних видів («типових» задач). В той же час різноманітні трактування поняття «уміння розв'язувати задачі», «загальне вміння розв'язувати задачі», що подані вченими І. І. Аргинською, Г. Д. Бухаровою, В. А. Мізюк, Л. А. Сафоновою, В. В. Силковим, А. П. Рибалко, Л. М. Фрідманом, С. Є. Царьовою та відсутність в методичній літературі операційного складу уміння розв'язувати задачі

певних видів, не сприяють вирішенню цієї проблеми. Це й зумовило необхідність визначення понять «уміння розв'язувати задачі», «загальне уміння розв'язувати задачі» та «уміння розв'язувати задачі» через комплекс умінь нижчого порядку (див. табл. 1).

На підставі наданих означень, а також теорії поетапного формування розумових дій і понять П. Я. Гальперіна та теорії змістовних узагальнень В. В. Давидова, ми розробили методичну систему навчання молодших школярів розв'язування сюжетних задач. Запропонована методична система містить дві підсистеми: 1) методику формування загального

уміння розв'язувати задачі; 2) методику формування у молодших школярів умінь розв'язувати задачі певних видів. Кожна з двох підсистем містить складники нижчого порядку. У запропонованій методичній системі передбачено поетапне опрацювання дій, що складають загальне уміння. Визначено на різних етапах навчання можливі стани формування певної дії та зміст навчальних завдань, за допомогою яких досягається бажаний стан. Крім того, подано зміст навчальних завдань, за допомогою яких здійснюється узагальнення математичної структури «типових» задач та способів їх розв'язування.

Таблиця 1

Трактування понять «уміння розв'язувати задачі», «загальне уміння розв'язувати задачі», «уміння розв'язувати задачі певних видів»

Уміння розв'язувати задачі	Загальне уміння розв'язувати задачі	Уміння розв'язувати задачі певних видів
1) уміння аналізувати текст задачі;	1) уміння здійснювати предметно-змістовий аналіз задачі;	
2) уміння подавати результати аналізу у вигляді репрезентативної моделі;	2) уміння виконувати логіко-семантичний аналіз задачі;	
3) уміння співвідносити задачу з раніше вивченими і відтворювати спосіб розв'язування задач даного типу (якщо учню пропонується задача відомого типу);	3) уміння складати репрезентативну модель задачі (короткий запис задачі у вигляді схеми або таблиці; або малюнок, схематичний малюнок, діаграму, графік тощо);	
	4) уміння робити прикидку очікуваного результату;	5) уміння співвідносити дану задачу з раніше вивченими і «впізнавати» задачу вивченої математичної структури; уміння актуалізувати узагальнений спосіб розв'язування задач даного виду при арифметичному способі; уміння актуалізувати узагальнений спосіб складання рівняння при алгебраїчному методі;
4) уміння виконувати пошук розв'язання задачі, якщо задача невідомого типу або учень не «впізнав» задачу: при арифметичному методі розв'язання виконувати аналітичні міркування (від запитання задачі до числових даних) або синтетичні (від числових даних до запитання задачі), при алгебраїчному методі розв'язання — складати рівняння, при геометричному методі розв'язання — виконувати креслення, будувати діаграми або графіки;	5) уміння здійснювати пошук розв'язування задачі: при арифметичному способі виконувати аналітичні або синтетичні міркування; уміння позначати одне з невідомих значень величини (шукане або проміжне) змінною та виражати інші величини через змінну, уміння подавати одну з величин двома способами (через змінну та без неї) при алгебраїчному методі;	6) уміння застосовувати знайдений спосіб розв'язування та складати розв'язуючу модель задачі;
5) уміння виконувати операції, які забезпечують розв'язання задачі;	6) уміння складати план розв'язування задачі при арифметичному способі; при алгебраїчному методі — уміння складати рівняння;	
6) уміння перевіряти правильність розв'язку.	7) уміння реалізувати знайдений план розв'язування при арифметичному способі; уміння розв'язувати рівняння при алгебраїчному методі;	8) уміння перевіряти правильність розв'язку задачі;
	8) уміння перевіряти правильність розв'язку;	
	9) уміння співвідносити нову задачу з раніше розв'язаними. Уміння перетворювати дану задачу. Уміння узагальнювати математичну структуру задачі;	9) уміння перетворювати задачу (в обернену або в задачу іншого виду, або в задачу спорідненої математичної структури).
	10) уміння досліджувати задачу засобом змін окремих її елементів з метою формулювання загального плану розв'язування задач такої самої математичної структури.	

Майже всі складові загального уміння розв'язувати задачі арифметичними способами переважно формуються в початковій школі. Що стосується «типових» задач, то молодші школярі вчаться розв'язувати 7 видів: задачі на знаходження четвертого пропорційного, задачі на пропорційне ділення, задачі на знаходження невідомих за двома різницями, задачі на подвійне зведення до одиниці, задачі на спільну роботу, задачі на рух (одночасний рух в різних напрямках: назустріч або в протилежні сторони; одночасний рух в одному напрямку: навздогін та з відставанням; неодночасний рух; рух за течією та проти течії річки), задачі на знаходження середнього арифметичного. Але до обов'язкового мінімуму віднесено лише задачі на знаходження четвертого пропорційного, на пропорційне ділення та на знаходження невідомих за двома різницями, в яких однаковою є величина однієї одиниці виміру або лічби; задачі на подвійне зведення до одиниці; задачі на спільну роботу, в яких продуктивність спільної праці знаходять дією додавання; задачі на одночасний рух в різних напрямках: назустріч та в протилежних напрямках. Дуже важливо, щоб набуті в початковій школі знання та сформовані вміння вдосконалилися в основній школі. Мета даної статті полягає у визначенні можливостей реалізації принципу наступності між початковою та основною школою при навчанні розв'язування задач через узагальнення і систематизацію знань учнів про задачу та процес її розв'язування, про типові задачі та способи їх розв'язування в 5-му класі.

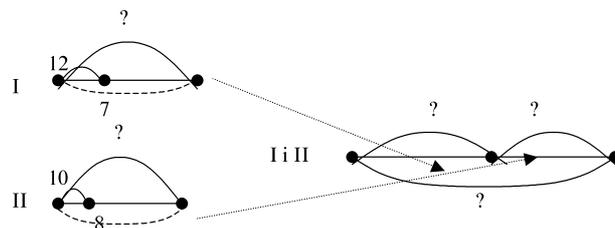
Виходячи з трактування загального вміння розв'язувати задачі та рівня сформованості його складових, розглянемо приклад методики роботи над задачею № 90 (Мерзляк А. Г., Полянський В. Б., Якір М. С. Математика: Підручник для 5-го класу. — Х.: Гімназія, 2005. — 288 с.).

Аналіз формулювання задачі відбувається через визначення умови і запитання (вимоги) задачі, ситуації, що описана в задачі, величин, які містяться в задачі та їх числових значень — відомих чи невідомих, «слів-ознак», що зумовлюють вид співвідношення (за Л. М. Фрідманом). Дана задача містить величини, які пов'язані пропорційною залежністю; загальна величина є добутком величини однієї одиниці та кількості. Результати аналізу фіксуються в репрезентативній моделі задачі — в короткому записі або/та схематичному рисунку.

	Загальна маса меду (кг)	Маса меду в 1 боч. (кг)	Кількість боч. (шт.)
М. боч.	?	12	7
В. боч.	?	10	8

За коротким записом пояснюємо, що означають числові дані задачі та яке число є шуканим. Після цього можна перейти до складання плану

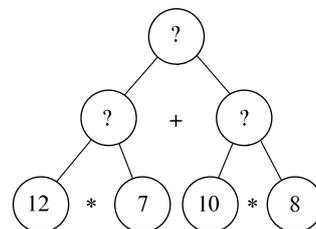
розв'язування задачі. Якщо ж учні відчувають труднощі у визначенні порядку дій, то можна виконати схематичний рисунок та/або провести аналітичний чи синтетичний пошук розв'язування задачі, ілюструючи кожний крок на схемі:

Відтворимо аналітичний пошук розв'язування задачі докладно:

— Яке запитання задачі? (Скільки кілограмів меду заготовив Вінні-Пух?). Що достатньо знати, щоб відповісти на це запитання? (Достатньо знати два числові значення: I — загальну масу меду у великих бочонках, невідомо, та II — загальну масу меду у маленьких бочонках, невідомо.)

— Якою арифметичною дією відповімо на запитання задачі? (Дією додавання.) Чи можна відразу відповісти на запитання задачі? (Ні, ми не знаємо два числові значення: загальної маси меду у великих бочонках та загальної маси меду в маленьких бочонках.)

— Що достатньо знати, щоб знайти загальну масу меду у великих бочонках? (Достатньо знати два числові значення: I — масу 1 великого бочонка, відомо 12 кг, та кількість великих бочонків, відомо 7 штук.) Якою арифметичною дією відповімо на це запитання? (Дією множення.)

— Чи можна тепер відповісти на запитання задачі? (Ні, ми не знаємо загальної маси меду в маленьких бочонках.) Що достатньо знати, щоб відповісти на це запитання? (Достатньо знати два числові значення: I — масу 1 маленького бочонка, відомо 10 кг, та кількість маленьких бочонків, відомо 8 штук.) Якою арифметичною дією відповімо на це запитання? (Дією множення.)

— Чи можна тепер відповісти на запитання задачі? (Так.) Ми від запитання задачі перейшли до числових даних, аналіз закінчено.

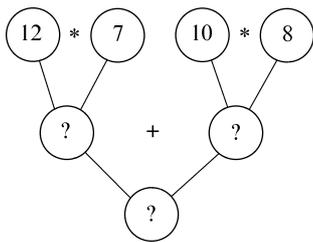
Синтетичний пошук розв'язування задачі:

— Знаючи, що маса великого бочонка 12 кг та знаючи кількість великих бочонків — 7 штук, про що можна дізнатися? (Можна

дізнатися про загальну масу меду у великих бочонках.) Якою арифметичною дією про це дізнаємось? (Дією множення.)

— Знаючи, що маса маленького бочонка 10 кг та знаючи кількість маленьких бочонків — 8 штук, про що можна дізнатися? (Можна дізнатися про загальну масу меду в маленьких бочонках.) Якою арифметичною дією про це дізнаємось? (Дією множення.)

— Знаючи загальну масу меду у великих бочонках та загальну масу меду в маленьких бочонках, про що можна дізнатися? (Можна дізнатися, скільки всього меду і у великих, і в маленьких бочонках.) Якою арифметичною дією? (Дією додавання.)

План розв'язування задачі: першою дією дізнаємось про загальну масу меду у великих бочонках, другою дією дізнаємось про загальну масу меду в маленьких бочонках, третьою дією дізнаємось про загальну масу меду у великих і маленьких бочонках.

Далі учні записують план розв'язання по діях з поясненням або виразом, відповідають на запитання задачі.

Після розв'язання задачі можна здійснити її дослідження через зміни величин задачі або через зміни числових даних задачі; при цьому учні впевнюються, що ці зміни не впливають на план розв'язування задачі: першою дією дізнаємось про значення загальної величини в першому випадку (арифметичною дією множення), другою дією дізнаємось про значення загальної величини в другому випадку (арифметичною дією множення), третьою дією дізнаємось про суму значень загальної величини для обох випадків (дією додавання).

Наступне дослідження задачі передбачає зміну шуканого — складання і розв'язування оберненої задачі і визначення впливу цієї зміни на план розв'язування задачі.

При складанні оберненої задачі одне з числових даних стає шуканим, а шукане прямої задачі — даним.

	Загальна маса меду (кг)	Маса меду в 1 боч. (кг)	Кількість боч. (шт.)
М. боч.	?	12	7
В. боч.	?	?	8
	} 164		

Запитуємо в учнів: Що змінилося? Як ця зміна вплине на розв'язання? Чи зміниться перша дія? Чому? Чи зміниться друга дія? Як?

Чи зміниться третя дія? Якщо учні відчувають труднощі у відповіді на ці запитання, виконуємо схематичний рисунок та/або аналітичний чи синтетичний пошук розв'язування задачі.

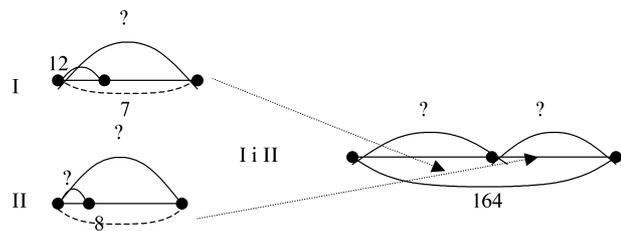
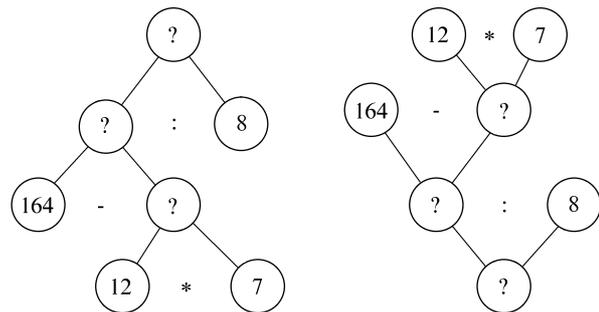

Схема аналізу:

План розв'язування: першою дією дізнаємось про значення загальної величини (загальної маси) в першому випадку (арифметичною дією множення), другою дією дізнаємось про значення загальної величини в другому випадку (арифметичною дією віднімання), третьою дією дізнаємось про значення величини однієї одиниці (маси 1 маленького бочонка), відповімо на запитання задачі.

Можна розв'язати ще 3 обернені задачі та узагальнити план розв'язування прямої і оберненої задач: першою дією знаходимо значення загальної величини в одному випадку (арифметичною дією множення), другою дією дізнаємось про значення загальної величини в іншому випадку (арифметичною дією множення або віднімання), третьою дією відповімо на запитання задачі (арифметичною дією додавання або ділення.)

Подальше дослідження задачі може здійснюватись через зміну запитання. До даної умови (задача № 90) ставимо вимогу: знайти, на скільки більше кілограмів меду у великих бочонках, ніж у маленьких? Досліджуємо, як вплине ця зміна на розв'язання задачі? Діти впевнюються, що перші дві дії не змінюються, змінюється лише третя дія (арифметична дія додавання замінюється арифметичною дією віднімання.) Можна узагальнити плани розв'язування таких задач (задачі на знаходження суми двох добутоків та задачі на різницеве порівняння двох добутоків): першою дією дізнаємось про значення загальної величини в першому випадку (арифметичною дією множення), другою дією дізнаємось про значення загальної

величини в другому випадку (арифметичною дією множення), третьою дією відповімо на запитання задачі (арифметичною дією додавання або віднімання).

При розробці методики формування умінь розв'язувати задачі певних видів ми спираємось на пропозицію Олександра Матвійовича Астряба щодо зменшення основних «типових» груп задач. Як зазначалося вище, ці уміння складаються із знань різноманітних математичних структур «типових» задач та планів їх розв'язування. Зрозуміло, що учню важко запам'ятати все різноманіття математичних структур «типових» задач і відповідні плани розв'язування. Тому з метою зменшення обсягу навчального матеріалу, який підлягає запам'ятовуванню, необхідно перейти до більш високого ступеня узагальнення математичних

структур задач та планів розв'язування. Це можливо завдяки поєднанню «типових» задач у групи за спільною ознакою.

Отже на початку навчального року в 5-му класі узагальнення знань учнів про «типові» задачі та способи їх розв'язування можна здійснювати за трьома лініями:

- задачі, що містять однакову (сталу) величину;
- задачі на процеси: на спільну роботу та на рух;
- задачі на знаходження середнього арифметичного.

До першої групи увійшли задачі на знаходження четвертого пропорційного, на пропорційне ділення, на знаходження невідомих за двома різницями та задачі на подвійне зведення до одиниці.

I група: задачі, що містять однакову (сталу) величину

Задачі на знаходження четвертого пропорційного	Задачі на пропорційне ділення	Задачі на знаходження невідомих за двома різницями																																																
<table border="1" style="margin: auto;"> <tr><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>I</td><td>a</td><td></td><td>c</td></tr> <tr><td></td><td></td><td>однакова</td><td></td></tr> <tr><td>II</td><td>b</td><td></td><td>?</td></tr> </table>					I	a		c			однакова		II	b		?	<table border="1" style="margin: auto;"> <tr><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>I</td><td>a</td><td></td><td>?</td></tr> <tr><td></td><td></td><td>однакова</td><td></td></tr> <tr><td>II</td><td>b</td><td></td><td>?</td></tr> </table>					I	a		?			однакова		II	b		?	<table border="1" style="margin: auto;"> <tr><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>I</td><td>a</td><td></td><td>?</td></tr> <tr><td></td><td></td><td>однакова</td><td></td></tr> <tr><td>II</td><td>b</td><td></td><td>?, на p б.(м.)</td></tr> </table>					I	a		?			однакова		II	b		?, на p б.(м.)
I	a		c																																															
		однакова																																																
II	b		?																																															
I	a		?																																															
		однакова																																																
II	b		?																																															
I	a		?																																															
		однакова																																																
II	b		?, на p б.(м.)																																															
або																																																		
Задачі на знаходження четвертого пропорційного	Задачі на подвійне зведення до одиниці																																																	
$\frac{a - c}{b - ?}$	$\frac{a, k - c}{1, b - ?}$																																																	

Істотні ознаки задач на знаходження четвертого пропорційного, на пропорційне ділення та на знаходження невідомих за двома різницями:

- 1) ці задачі містять три пропорційні величини;
- 2) ці задачі містять два випадки;
- 3) одна з величин є однаковою для обох випадків;
- 4) для однієї з величин дано два числові значення для обох випадків;
- 5) для другої величини

дано лише одне числове значення, а інше є шуканим
обидва числові значення є шуканими, але дано їх суму або різницю

Можна узагальнити спосіб розв'язування задач на знаходження четвертого пропорційного, на пропорційне ділення та на знаходження невідомих за двома різницями способом знаходження однакової величини:

— знайти однакову величину

за двома числовими значеннями стосовно одного з випадків;
за двома сумами або різницями

— відповісти на запитання задачі.

Дещо відокремлені від інших задачі на подвійне зведення до одиниці. Ці задачі також

містять однакову (сталу) величину, але це величина «подвійної одиниці», наприклад, маса сіна для 1 коня на 1 день. Крім того, всі розглянуті вище види задач містять три пропорційні величини, а задачі на подвійне зведення до одиниці — чотири величини. Але можна говорити, що ці задачі також розв'язуються способом знаходження однакової величини — величини «подвійної одиниці», яку в задачах першого та другого підвиду знаходять послідовним діленням значення загальної величини на значення двох інших величин, що пов'язані з нею.

Істотні ознаки задач на подвійне зведення до одиниці (4-й клас):

- 1) чотири величини: кількість, час та загальне значення для даної кількості та часу, а також величина, яка поєднує всі ці величини — подвійна одиниця;
- 2) два випадки;
- 3) величина подвійної одиниці однакова для обох випадків;
- 4) задача містить п'ять числових значень, при чому чотири дані за умовою задачі, а п'яте є шуканим.

Спосіб розв'язання задач на подвійне зведення до одиниці (4-й клас):

«Ключем» до розв'язання є знаходження значення величини «подвійної одиниці».

Отже, спосіб розв'язування задач на знаходження четвертого пропорційного, на пропорційне ділення, на знаходження невідомих за двома різницями і на подвійне зведення до одиниці полягає в знаходженні значення однакової величини, яку знаходять або за двома числовими даними одного з випадків, або за двома сумами, або за двома різницями, або послідовним діленням загальної величини на дві інші величини, що пов'язані з нею. Тому ці задачі ми поєднали в першу групу — задачі, що містять однакову (сталу) величину.

II група: задачі на спільну роботу та на рух

Якщо формулювання задачі на рух записати коротко в формі таблиці і порівняти із табличною формою короткого запису задачі на спільну роботу, то можна визначити схожість їх математичних структур, а тому наявність спільних істотних ознак:

	<i>заг. виробіток</i> <i>відстань</i>	<i>продукт. пр.</i> <i>швидкість</i>	час
I		N_1/V_1	
II		N_2/V_2	
I і II	A/S		t

N_1 — продуктивність праці першого виконавця;
 N_2 — продуктивність праці другого виконавця;
 A — загальний виробіток при спільній праці;
 V_1 — швидкість першого тіла;
 V_2 — швидкість другого тіла;
 t — час спільного руху або час спільної праці;
 S — відстань між тілами на момент початку або на момент закінчення руху.

Таким чином, і задачі на спільну роботу, і задачі на одночасний рух, поданої математичної структури, містять такі спільні істотні ознаки:

1) три пропорційні величини:
 $\frac{\text{загальний виробіток}}{\text{відстань}}$, $\frac{\text{продуктивність праці}}{\text{швидкість}}$, час роботи руху;

2) три випадки: перші два стосуються роботи руху кожного з двох об'єктів, а третій — їх спільної роботи руху;

3) чотири числові значення: $\frac{\text{продуктивність праці}}{\text{швидкість руху}}$ першого об'єкта,

$\frac{\text{продуктивність праці}}{\text{швидкість руху}}$ другого об'єкта,
 $\frac{\text{загальний виробіток}}{\text{загальна відстань}}$ при їх спільній праці та $\frac{\text{їй праці}}{\text{ому русі}}$ та час спільної роботи руху; три з них дано, а одне є шуканим.

Задачі на спільну роботу, в яких продуктивність спільної праці знаходять дією додавання, та задачі на одночасний рух в різних напрямках (назустріч та у протилежних напрямках) мають два способи розв'язання:

I спосіб	II спосіб
$A = N_1 * t + N_2 * t$	$A = (N_1 + N_2) * t$
$S = V_1 * t + V_2 * t$	$S = (V_1 + V_2) * t$
	$t = A : (N_1 + N_2)$
	$t = S : (V_1 + V_2)$
$N_1 = (A - N_2 * t) : t$	$N_1 = A : t - N_2$
$N_2 = (A - N_1 * t) : t$	$N_2 = A : t - N_1$
$V_1 = (S - V_2 * t) : t$	$V_1 = S : t - V_2$
$V_2 = (S - V_1 * t) : t$	$V_2 = S : t - V_1$

При першому способі розглядаємо окремо роботу чи рух кожного об'єкта, і лише після цього знаходимо шукану величину. При другому способі відразу розглядаємо характеристики спільної роботи або руху.

Задачі на спільну роботу, в яких продуктивність спільної праці являє собою різницю продуктивностей кожного виконавця, та задачі на рух в одному напрямку (наздогін та з відставанням) також мають два аналогічні способи розв'язування з тією відмінністю, що спільну продуктивність або зміну відстані за одиницю часу знаходять дією віднімання.

Треба зазначити, що в курсі початкової математики розглядають задачі на спільну роботу та на рух в різних напрямках дещо ускладненої математичної структури. Ці задачі містять такі спільні ознаки:

1) три пропорційні величини:
 $\frac{\text{загальний виробіток}}{\text{відстань}}$, $\frac{\text{продуктивність праці}}{\text{швидкість}}$, час роботи руху;

2) три випадки: перші два стосуються роботи руху кожного з двох об'єктів, а третій — їх спільної роботи руху;

3) шість числових значень: $\frac{\text{загальний виробіток}}{\text{загальна відстань}}$ першого об'єкта, $\frac{\text{загальний виробіток}}{\text{загальна відстань}}$ другого об'єкта,

$\frac{\text{загальний виробіток}}{\text{загальна відстань}}$ при їх спільній праці $\frac{\text{їй праці}}{\text{ому русі}}$ та час $\frac{\text{роботи}}{\text{руху}}$ першого об'єкта, час $\frac{\text{роботи}}{\text{руху}}$ другого об'єкта, час їх спільної роботи $\frac{\text{ої роботи}}{\text{ого руху}}$; п'ять з них дано, а одне є шуканим.

Математичну структуру задач на одночасний рух та на спільну роботу дещо ускладненої математичної структури можна подати у вигляді узагальненої таблиці.

	$\frac{\text{заг. виробіток}}{\text{відстань}}$	$\frac{\text{продукт. пр.}}{\text{швидкість}}$	час
I	A_1/S_1	?	t_1
II	A_2/S_2	?	t_2
I і II	A/S	?	t

Спосіб розв'язування цих задач на відміну від задач, розглянутих вище, передбачає виконання ще двох арифметичних дій, внаслідок чого задачі такої математичної структури зводяться до попередніх.

III група: задачі на знаходження середнього арифметичного

Задачі на застосування правила знаходження середнього арифметичного

I — a
 II — b
 .....
 n — c

Знайти середню...

Ускладнені задачі на знаходження середнього арифметичного

	?	... 1	
I	?	a	c
II	?	b	k
Середнє	?		

Серед усього різноманіття задач на знаходження середнього арифметичного, які подані в чинному підручнику, можна виділити два класи таких задач:

1. Задачі на застосування правила знаходження середнього арифметичного.

2. Ускладнені задачі на знаходження середнього арифметичного, які містять пропорційні величини.

Перший клас охоплює задачі, які не містять групу пропорційних величин, і спосіб їх розв'язання полягає в «перекладі» задачі мовою математики, визначення чисел, для яких треба знайти середнє арифметичне. Другий клас охоплює задачі, які містять три пропорційні величини і в яких явно не вказано середнє арифметичне яких і скількох чисел треба знайти. «Ключем» до розв'язання цих

задач є правила знаходження середньої величини.

Істотні ознаки задач на знаходження середнього арифметичного:

1) ці задачі містять або декілька числових значень однієї величини або містять три пропорційні величини і декілька випадків;

2) якщо задача містить групу пропорційних величин, то дані значення двох величин:

$\frac{\text{величини однієї одиниці виміру чи лічби}}{\text{загальної величини}}$ та

кількості або часу для кількох випадків;

3) в цих задачах шуканим є середнє значення або середнє значення величини однієї одиниці виміру або лічби.

«Ключем» до розв'язання цих задач є правила знаходження середньої величини.

Спосіб розв'язування задач на знаходження середнього арифметичного:

1) знаходимо суму значень загальної величини для всіх випадків;

2) знаходимо суму значень кількості або часу;

3) знаходимо середнє значення.

Таким чином, всі «типові» задачі початкового курсу математики можна розділити на три групи: 1) задачі, що містять однакову величину; 2) задачі на спільну роботу та на рух; 3) задачі на знаходження середнього арифметичного. Відповідно до цих трьох груп можна здійснити узагальнення і систематизацію знань учнів за початкову школу в 5-му класі.

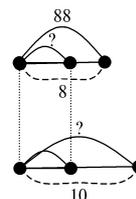
Проілюструємо, як відбувається дослідження задачі на матеріалі задач першої групи — задач, що містять однакову величину: задач на знаходження четвертого пропорційного, на пропорційне ділення, на знаходження невідомих за двома різницями, на подвійне зведення до одиниці.

Учні розв'язують задачу на знаходження четвертого пропорційного, на знаходження загальної величини, в якій однаковою є величина однієї одиниці, способом знаходження однакової (сталого) величини.

Задача № 1. За 8 рейсів водій перевіз маршруткою 88 людей. Скільки людей він перевезе за 10 рейсів, якщо за один рейс він перевозить однакову кількість людей?

	Загальна кількість людей	Кількість людей за 1 рейс	Кількість рейсів
I	88 осіб	однакова	8
II	? осіб		10

Можна виконати схематичний рисунок:

Перед розв'язанням задачі робимо прикидку очікуваного результату: шукане число буде більшим за 88 осіб, тому що водій зробив більше рейсів при однаковій кількості людей за один рейс. Учні «впізнають» задачу на знаходження четвертого пропорційного і актуалізують спосіб її розв'язування. Першою дією дізнаємось про кількість людей, що перевозить водій за один рейс — однакову величину ($88 : 8 = 11$ осіб). Другою дією дізнаємось про загальну кількість людей, що перевіз водій за 10 рейсів ($11 * 10 = 110$ осіб).

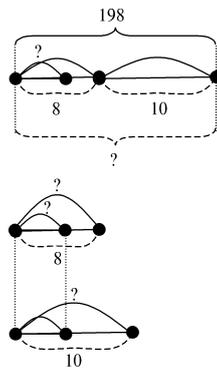
Після розв'язання цієї задачі вчитель пропонує знайти сумарне значення загальної величини (загальної кількості людей: $88 + 110 = 198$ осіб) і включити його в задачу, при цьому змінити вимогу — знайти значення загальної величини для кожного з двох випадків. Короткий запис задачі на знаходження четвертого пропорційного перетворюється в короткий запис нової задачі. За коротким записом складається задача № 2 на пропорційне ділення. Однаковою є величина однієї одиниці.

Задача № 2. За дві зміни водій перевіз маршрутною 198 осіб. За першу зміну він зробив 8 рейсів, а за другу зміну — 10 рейсів. Скільки осіб він перевіз кожної зміни, якщо за один рейс він перевозив однакову кількість людей?

	Загальна кількість людей	Кількість людей за 1 рейс	Кількість рейсів
I	? осіб	однакова	8
II	? осіб		10

Можна виконати схематичний рисунок.

Учні роблять прикидку очікуваного результату: за першу зміну він перевезе менше людей, ніж за другу, тому що він зробив менше рейсів при однаковій кількості людей за один

рейс. Діти визначають зміни, що відбулися в попередній задачі та їх вплив на розв'язування одержаної задачі: в задачі на знаходження четвертого пропорційного ми виконали наступні зміни: шуканими стали два числові значення однієї величини (загальної величини), але ми задали їх суму — одержали задачу на пропорційне ділення; при розв'язанні задач на

пропорційне ділення ми не можемо однакову величину знаходити за двома відомими величинами одного з випадків, однакову величину ми знаходимо за двома сумарними значеннями двох величин.

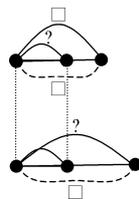
Задачу на пропорційне ділення розв'язуємо за планом: першою дією знаходимо суму даних числових значень іншої величини — кількості рейсів ($8 + 10 = 18$ р.); другою дією знаходимо однакову величину (кількість людей за 1 рейс) за двома сумами ($198 : 18 = 11$ осіб); третьою дією дізнаємось про кількість людей, що перевіз водій за першу зміну — відповімо на перше запитання задачі ($11 * 8 = 88$ осіб); четвертою дією дізнаємось про кількість людей, що перевіз водій, другою дією — відповімо на друге запитання задачі ($11 * 10 = 110$ осіб).

Перевірка розв'язання здійснюється засобом додавання знайдених числових значень і порівняння отриманого числа з даним числовим значенням суми ($88 + 110 = 198$ осіб, що й дано за умовою задачі).

Узагальнюємо математичні структури та плани розв'язування задач на знаходження четвертого пропорційного та на пропорційне ділення:

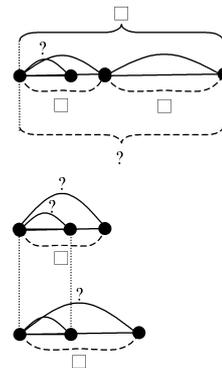
Задачі на знаходження четвертого пропорційного

	Загальна ...	... 1	кількість час
I	□	Однак.	□
II	?		□

Задачі на пропорційне ділення

	Загальна ...	... 1	кількість час
I	?	Однак.	□
II	?		□

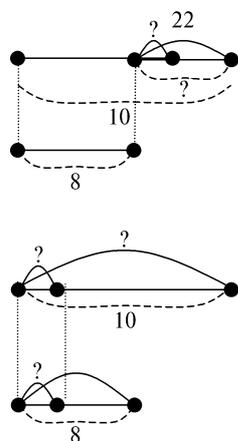
- 1) Значення однакової величини — величини однієї одиниці за двома числовими значеннями одного з випадків.
- 2) Шукане значення загальної величини, відповідаємо на запитання задачі.

- 1) Суму даних числових значень однієї з величин — кількості або часу.
- 2) Значення однакової величини — величини однієї одиниці за сумарними значеннями двох величин.
- 3) Шукане значення загальної величини, відповідаємо на перше запитання задачі.
- 4) Шукане значення загальної величини, відповідаємо на друге запитання задачі.

Наступне дослідження задачі відбувається через введення в умову задачі не суми значень загальної величини, а їх різниці:

Задача № 3. За другу зміну водій перевіз маршруткою на 10 осіб більше, ніж за першу. За першу зміну він зробив 8 рейсів, а за другу зміну — 9 рейсів. Скільки осіб він перевозив кожної зміни, якщо за один рейс він перевозив однакову кількість людей?

	Загальна кількість людей	Кількість людей за 1 рейс	Кількість рейсів
I	? осіб	однакова	8
II	? осіб, на 22 осіб більше		10

Перед розв'язанням задачі учні порівнюють одержану задачу — задачу на знаходження невідомих за двома різницями — з задачею на пропорційне ділення: ці задачі схожі тим, що обидві містять три пропорційні величини; до однієї з них дано два числових значення, а обидва значення іншої величини є шуканими; величина однієї одиниці є однаковою для обох випадків; відрізняються ці задачі тим, що в задачі на пропорційне ділення було дано значення суми загальних величин, а в цій — значення різниці.

Отже, в обох задачах є однакою для двох випадків величина. Для розв'язання задач, які містять однакою величину, «ключем» є зна-

ходження її значення. Учні згадують відомі способи знаходження однакової величини:

- 1) за числовими значеннями двох величин стосовно одного з випадків;
- 2) за двома сумарними значеннями двох величин;
- 3) за двома різницями.

Застосовуємо третій спосіб знаходження однакової величини, тому що нам не дано значення двох величин стосовно одного з випадків або нам не дано сумарного значення однієї з величин, але нам дано різницю числових значень однієї величини у двох випадках. Отже, однакою величину знайдемо за двома різницями. Таким чином, здійснена зміна умови задачі потребувала застосування іншого способу знаходження однакової величини — за двома різницями.

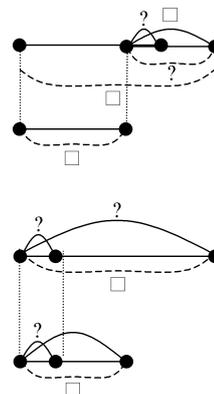
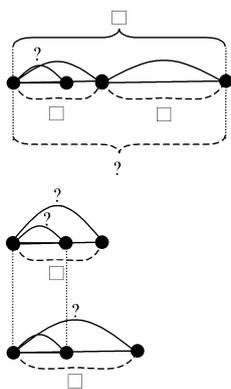
Задачу на знаходження невідомих за двома різницями ми розв'язуємо за планом: першою дією знаходимо різницю даних числових значень іншої величини — кількості рейсів ($10 - 8 = 2$ р.); другою дією знаходимо однакою величину (кількість людей за 1 рейс) за двома різницями ($22 : 2 = 11$ осіб); третьою дією дізнаємось про загальну кількість людей, що перевіз водій за першу зміну — відповімо на перше запитання задачі ($11 * 8 = 88$ осіб); четвертою дією дізнаємось про загальну кількість людей, що перевіз водій за другу зміну — відповімо на друге запитання задачі ($11 * 10 = 110$ осіб). Перевірка розв'язання здійснюється засобом знаходження різниці знайдених числових значень і порівняння одержаного число з даним різницею відношенням в умові задачі.

Порівнюючи розв'язання задач на пропорційне ділення і на знаходження невідомих за двома різницями, діти встановлюють, що в обох задачах однакою дві останні дії, тому що в них одні й ті ж запитання та одна й та сама однакою величина, яка потрібна для відповіді на обидва запитання задачі. Розв'язки відрізняються першими двома діями, тому що однакою величину знаходили по-різному: в першій задачі — за двома сумами, а в другій задачі — за двома різницями.

Узагальнюємо математичні структури задач на знаходження невідомих за двома різницями та задач на пропорційне ділення.

	Загальна	... 1	<i>кількість</i> час
I	?	Однак.	☐
II	?		☐

	Загальна	... 1	<i>кількість</i> час
I	?	Однак.	☐
II	?, на ☐ б.....		☐

Спосіб знаходження однакої величини

- 1) Суму даних числових значень однієї з величин — кількості або часу.
- 2) Значення однакої величини — величини однієї одиниці за сумарними значеннями двох величин.
- 3) Шукане значення загальної величини, відповідаємо на перше запитання задачі.
- 4) Шукане значення загальної величини, відповідаємо на друге запитання задачі.

Спосіб знаходження однакої величини

- 1) Різницю даних числових значень однієї з величин — кількості або часу.
- 2) Значення однакої величини — величини однієї одиниці за двома різницями.
- 3) Шукане значення загальної величини, відповідаємо на перше запитання задачі.
- 4) Шукане значення загальної величини, відповідаємо на друге запитання задачі.

Ми розглянули задачі на знаходження четвертого пропорційного, на пропорційне ділення, на знаходження невідомих за двома різницями, в яких однакою є величина однієї одиниці виміру чи лічби, а шуканою/шуканими є значення загальної величини. Аналогічно можна побудувати методику узагальнення математичних структур та способів розв'язування цих видів задач, де шуканим/шуканими є значення кількості або часу (однаковою є величина однієї одиниці виміру або лічби).

Нарешті можна порівняти всі три задачі: задачі на знаходження невідомих за двома різницями, задачі на пропорційне ділення, задачі на знаходження невідомих за двома різницями. В цих задачах спільним є два випадки, три пропорційні величини, і величина однієї одиниці є однакою для обох випадків; стосовно однієї з величин надано два числових значення. В задачах на знаходження четвертого пропорційного щодо другої величини дано одне числове значення, а інше є шуканим; а в зада-

чах на пропорційне ділення
знаходження невідомих за двома різницями

— для другої величини дано лише значення суми
різниці, а обидва значення цієї величини для кожного з випадків є шуканими. В задачах на знаходження четвертого пропорційного одне шукане, а в задачах на пропорційне ділення
знаходження невідомих за двома різницями — два.

Також можна узагальнити розв'язання задач на знаходження четвертого пропорційного, на пропорційне ділення та на знаходження невідомих за двома різницями способом знаходження однакої величини — величини однієї одиниці:

— знайти однакою величину — величину однієї одиниці

за двома числовими значеннями стосовно одного з випадків;
за двома сумами або різницями;

— відповісти на запитання задачі.

		... 1 ...	
I	<i>a</i>		<i>b</i>
		Однак.	
II	<i>c</i>		?

		... 1 ...	
I	<i>a</i>		?
		Однак.	<i>k</i>
II	<i>c</i>		?

		... 1 ...	
I	<i>a</i>		?
		Однак.	
II	<i>c</i>		?, на <i>k</i> б. (м.)

План розв'язування
Спосіб знаходження однакової величини

- 1) Значення однакової величини — величини однієї одиниці — за двома числовими значеннями одного з випадків.
- 2) Шукане значення, відповідаємо на запитання задачі.

- 1) Суму даних числових значень однієї з величин.
- 2) Значення однакової величини — величини однієї одиниці — за сумарними значеннями двох величин.
- 3) Шукане значення, відповідаємо на перше запитання задачі.
- 4) Шукане значення, відповідаємо на друге запитання задачі.

- 1) Різницю даних числових значень однієї з величин.
- 2) Значення однакової величини — величини однієї одиниці — за двома різницями.
- 3) Шукане значення, відповідаємо на перше запитання задачі.
- 4) Шукане значення, відповідаємо на друге запитання задачі.

До ускладнених задач на знаходження четвертого пропорційного віднесено задачі на подвійне зведення до одиниці. Розглянемо взаємозв'язок цих задач. В задачі № 1 змінюємо умову.

Задача № 1. За 8 рейсів водій перевіз маршруткою 88 людей. Скільки людей він перевезе за 10 рейсів, якщо за один рейс він перевозить однакову кількість людей?

8 р. — 88 осіб
10 р. — ? осіб

Записавши задачу на знаходження четвертого пропорційного у вигляді пропорції, діти зазначають, що «ключем» до розв'язання цієї задачі було знаходження однакової величини — величини однієї одиниці. Ускладнюємо цю задачу, ввівши числове значення ще однієї величини: наприклад, у попередній задачі мова йшла про працю одного водія, а в ускладненій — про роботу двох водіїв. Зрозуміло, що в зв'язку з тим, що кількість водіїв збільшилася, збільшиться і значення загальної величини (кількості людей, що перевезли водії) в стільки разів, у скільки разів збільшилася кількість водіїв. У попередній задачі замінюють числове значення загальної величини в першому випадку на знайдене число. Запитання задачі лишаємо тим самим, але підкреслюємо, що запитується про одного водія.

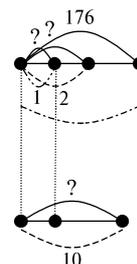
Задача № 2. Два водія за 8 рейсів перевезли маршруткою 176 людей. Скільки людей перевезе один водій за 10 рейсів?

Порівнявши отриману задачу з попередньою, діти встановлюють, що в них описується одна й та сама ситуація, є спільні величини, але в першій задачі мова йшла тільки про одного водія, а у другій задачі — в першому випадку працюють два водії, а у другому лише один. Короткий запис задачі на знаходження четвертого пропорційного доповнюється відповідними числовими даними, і діти «впізнають»

отриману задачу — задачу на подвійне зведення до одиниці.

2 в., за 8 р. — 176 осіб
1 в., за 10 р. — ? осіб

Можна виконати схематичний рисунок:

Згадується узагальнений план розв'язування задач цього виду, і школярі розв'язують одержану задачу двома способами.

I спосіб:

- 1) $176 : 2 = 88$ (осіб) перевезе 1 водій за 8 рейсів;
- 2) $88 : 8 = 11$ (осіб) перевезе 1 водій за 1 рейс;
- 3) $11 \cdot 10 = 110$ (осіб) перевезе 1 водій за 10 рейсів.

Або: $176 : 2 : 8 \cdot 10 = 110$ (осіб).

Після розв'язання задачі учні порівнюють розв'язання задачі на подвійне зведення до одиниці (I спосіб) та задачі на знаходження четвертого пропорційного і роблять висновок: задача на подвійне зведення до одиниці розв'язується трьома діями, тому що введено значення ще однієї величини, а задача на знаходження четвертого пропорційного — двома; причому обидва розв'язання містять дві однакові дії. Можна стверджувати, що виконавши першу дію в розв'язанні задачі на подвійне зведення

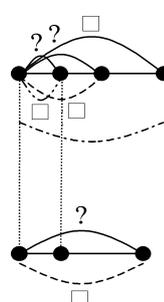
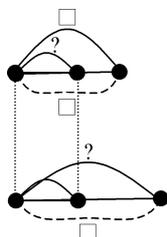
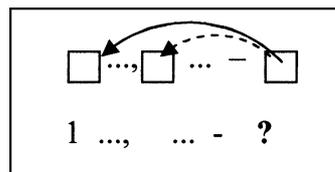
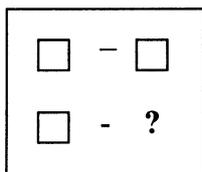
до одиниці, ми привели цю задачу до задачі на знаходження четвертого пропорційного. Спільним в обох задачах є наявність однакової величини — величини однієї одиниці в задачі на знаходження четвертого пропорційного і величини «подвійної одиниці» в задачі на подвійне зведення до одиниці. Спосіб розв'язування цих задач полягає в знаходженні значення величини однієї одиниці (зведення до одиниці)

або значення величини «подвійної одиниці» (подвійне зведення до одиниці).

Наступне дослідження взаємозв'язку між задачами на знаходження четвертого пропорційного та задач на подвійне зведення до одиниці відбувається через зміну шуканого — шуканим стає значення кількості рейсів. При розв'язанні і порівнянні одержаних задач учні роблять аналогічні висновки.

Задачі на знаходження четвертого пропорційного

Задачі на подвійне зведення до одиниці

План розв'язування
Спосіб знаходження однакової величини

План розв'язування
Спосіб знаходження однакової величини

- 1) Значення однакової величини — величини однієї одиниці за двома числовими значеннями одного з випадків.
- 2) Шукане значення загальної величини, відповідаємо на запитання задачі.

- 1) Знаходимо величину однієї одиниці для даної кількості або часу.
- 2) Знаходимо величину «подвійної одиниці».
- 3) Відповідаємо на запитання задачі.

Таким чином, ми узагальнили математичні структури та способи розв'язування задач на знаходження четвертого пропорційного, на пропорційне ділення, на знаходження невідомих за двома різницями, задач на подвійне зведення до одиниці, в яких однаковою є величина однієї одиниці виміру або лічби. Треба зазначити, що в задачах перших трьох видів однаковою може бути і значення іншої величини, тому наступне дослідження задач на знаходження четвертого пропорційного, на пропорційне ділення і на знаходження невідомих за двома різницями може відбуватися через зміни однакової величини і визначення впливу цих змін на розв'язання задачі.

Роботу щодо узагальнення знань учнів про типові задачі та способи їх розв'язування ми проводимо на початку 5-го класу під час вивчення першої теми «Узагальнення і систематизація знань за початкову школу». Таким чином створюємо надійну основу для подальшої роботи над сюжетними задачами, що пропонуються протягом всього навчального року. Проведена робота забезпечує можливість більш ніж 85% учням успішно розв'язувати задачі.

С. О. СКВОРЦОВА,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання математики ПУДПУ ім. К. Д. Ушинського.

ПРОЯВЛЕНИЕ НЕДОРАЗВИТИЯ УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Одной из наиболее распространенных причин неуспеваемости учащихся начальных классов являются разнообразные нарушения устной и письменной речи, которые нередко затрудняют овладение навыками правильного чтения и грамотного письма. Существует взаимозависимость между уровнем речевого развития ребенка и возможностью усваивать знания. Выявлено, что 1/3 учащихся с дефектами речи являются неуспевающими или слабоуспевающими по родному языку.

Отклонения в речевом развитии детей имеют различную структуру и степень выраженности. Одни из них касаются только произношения звуков (искаженное произношение фонем); другие затрагивают процесс фонемообразования и, как правило, проявляются при нарушении требований к чтению и письму; третьи выражаются в недоразвитии как звуковой, так и смысловой стороны речи и всех ее компонентов. Наличие у учащихся даже слабо выраженных отклонений в фонематическом и лексико-грамматическом развитии является серьезным препятствием в усвоении школьной программы.

У значительной части детей отклонения в речевом развитии касаются только дефектов произношения звуков. Например, мягкое произношение шипящих при нижнем положении языка, межзубное произношение свистящих, т.е. различные искажения звуков.

У других детей наблюдается несформированность звуковой стороны речи (произношения, фонематических процессов), т.е. фонетико-фонематическое недоразвитие. Суть этого дефекта заключается в том, что ребенок не только неправильно произносит те или иные звуки, но и плохо их различает, не замечает акустической и артикуляционной разницы между оппозиционными звуками, т.е. допускает фонологические ошибки. Например, внутри свистящих (*с, з, ц*), шипящих (*ш, ж, ч, щ*), звонких и глухих (*б-п, т-д, г-к-х, в-ф*), сонорных (*р-л*), мягких и твердых (*б-б', с-с'*). Это затрудняет процесс овладения звуковым составом слова, и дети делают специфические ошибки при чтении и письме.

Еще большие затруднения при обучении испытывают дети с общим недоразвитием речи, которое проявляется в системном нарушении произношения, неразличении оппозиционных звуков и лексико-грамматических средств языка. Такие дети становятся неуспевающими учениками из-за наличия дефектов в речевой деятельности.

На школьные логопедические пункты часто направляются дети, которые не могут овладеть письмом и чтением в течение 2–3 лет обучения. Эта неспособность к письму и чтению известна под названием дисграфии (расстрой-

ство письма) и дислексии (расстройство чтения). Дисграфия и дислексия часто сопутствуют друг другу. По данным исследований подобные дефекты встречаются у 10–15% детей школьного возраста.

Ребенок, страдающий дисграфией, допускает совершенно непредсказуемые ошибки. При этом он может назубок знать все правила орфографии. Внимательное изучение ошибок, которые допускают дисграфики на письме, показало их специфичность, основанную на недостаточности звукового анализа и синтеза.

Некоторые учителя считают дисграфические ошибки нелепыми, вызванными личностными качествами учеников: неумением слушать объяснения учителя, невнимательностью при письме, небрежным отношением к работе и т.п. На самом деле в основе подобных ошибок лежат более серьезные причины: несформированность фонетико-фонематической и лексико-грамматической стороны речи.

Анализ ошибок дисграфиков, который осуществлялся в течение длительного времени, показал, что ошибки происходят главным образом из-за того, что у ребенка недостаточно развит фонематический слух (ребенок улавливает любой шорох, тихий звук — функциональный слух у него в норме, а близкие по звучанию фонемы не различает). Несформированность фонематического слуха приводит к тому, что учащиеся не различают фонем родного языка. На письме это выражается в виде смешения и замены букв, например, «ожик-ёжик», «шушки-сушки», «сапля-цапля» и т.п., а также в неумении применять на письме грамматические правила. Так, некоторые ученики не чувствуют ударную гласную и поэтому затрудняются в подборе проверочного слова на оглушение согласных. Даже подобрав правильно проверочное слово, ребенок допускает ошибку: «столпы-столбы», «юпочка-юбочка». Знание правил им не помогает. Много ошибок такие дети допускают в написании предлогов, приставок и союзов.

Отставание в развитии лексико-грамматической стороны речи приводит к аграмматизму на письме. Это выражается в виде неправильного согласования и управления различных частей речи.

Учащиеся не умеют согласовывать прилагательные с существительными в роде, числе и падеже, существительные с числительными в числе, например, «пять белый гриб». Неправильно выбирают падежные формы существительных в словосочетаниях глагол + существительное, например: «пошли с корзинки».

Дети не чувствуют интонационной и смысловой законченности предложения, поэтому не могут на письме правильно обозначить грани-

цу предложения и, как следствие, не применяют правило написания прописной буквы в начале слова. Бедность словарного запаса, неумение выразить свою мысль в виде распространенного предложения, непонимание причинно-следственных связей приводит к тому, что учащиеся на более поздних этапах обучения не умеют писать сочинения. Выявление дисграфии в процессе обучения не представляет трудности. Если все учащиеся в классе обучены грамоте, и на их фоне один ученик делает специфические ошибки, учитель обычно знает, что такого ребенка надо направить к логопеду. Сложнее определить это на первых этапах обучения грамоте. Здесь педагогов должно насторожить следующее:

1. Смещение звуков в устной речи (поскольку оно может отразиться и на письме).
2. Искажение структуры слова в устной речи.
3. Аграмматичность фразы (нарушение согласования и управления слов, неправильное употребление предлогов).
4. Ошибки при анализе слов (выявленное на уроках при определении количества и последовательности звуков в слове).

5. Неустойчивость связи между звуком и буквой (забывание зрительного образа, графемы).

6. Смещение оптически сходных букв.

7. Нарушения при слиянии звуков в слоги во время чтения (нарушение синтеза слов).

Нарушения в устной речи, чтении и письме являются серьезным препятствием в овладении учащимися школьной программой.

Коррекционная работа школьного логопеда должна быть направлена на то, чтобы научить детей анализу и синтезу, что составляет основу чтения и письма, а также обогатить детский словарь, развить мышление и приучить детей к самостоятельной творческой работе. Работа над произносительной стороной речи должна проводиться параллельно. Коррекция нарушений, которые допускаются при чтении и письме, требует длительного времени, поэтому желательно как можно раньше выявить у детей дисграфию.

И. В. МАЛЫШЕВА,

учитель-логопед СШ № 63 г. Одессы.

ФОРМУВАННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ НАВИЧОК ЗВУКОВОЇ ВИМОВИ (З ДОСВІДУ)

За останні десятиліття невпинно зростає інтерес до питань спеціальної педагогіки, зокрема дефектології, логопедії [1], що пов'язано з вирішенням проблем профілактики та стабілізації дитячих патологій вимови, координації рухів тощо [2].

Системні результати логопедичних досліджень були отримані нами за останні два поточних роки (2006–2008) в дошкільних закладах (ДДЗ) № 6, № 26, № 78, № 93, № 125, № 237, № 238, № 276 м. Одеси. Загальна кількість досліджуваних дітей за цей термін складала 640 осіб. Результати дослідження наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

№ п/п	№ ДДЗ	Загальна кількість дітей	Кількість дітей, що мають вади вимови	Відсоток дітей, що мають вади вимови
1	6	81	34	41 %
2	26	123	33	26 %
3	41	30	17	56 %
4	74	28	15	53 %
5	78	31	14	45 %
6	87	17	4	23 %
7	93	86	20	23 %
8	237	125	35	28 %
9	238	68	22	32 %
10	276	51	22	43 %
11	загалом	640	216	33 %

Відомо, що філософський принцип спостережливості означає підвищення ролі експериментальної роботи. Зважаючи на це, треба підвищити рівень теоретичного обґрунтування і надійності наукових результатів досліджень. У даній роботі ми, по-перше, пропонуємо зразки ігрових логопедичних занять, які можуть стати в нагоді молодим спеціалістам — логопедам при проведенні практичної роботи (або, наприклад, у спеціальному мовному ДДЗ № 238) щодо ліквідації дефектів мови дошкільників; по-друге, конкретні педагогічні моделі процесу підготовки педагога до роботи з дітьми, які мають вади у вимові, що створює сприятливі умови для розв'язання багатьох теоретичних і практичних завдань спеціальної педагогіки [1; 2].

Актуальність означеного напрямку досліджень обумовило вибір об'єкта, предмета та мету статті. Об'єктом дослідження став ігровий процес при проведенні логопедичної роботи зі старшими дошкільниками. Предметом дослідження була модель творчого педагогічного процесу, а також процедура діагностики його характеристик. Мета роботи полягала в розробці конкретних ігрових моделей педагогічного процесу. Такий підхід дозволяє здійснювати диференціацію навчання майбутніх педагогів-логопедів. Методи дослідження охоплювали різні види тестування [3; 4].

Формування звукової вимови дитини ґрунтується на послідовному та поетапному відпрацюванні всіх звуків тієї мови, на якій дитина мислить. Початок логопедичної роботи пов'язують з впровадженням в практику корекції саме тих звуків рідної мови, які характеризуються найбільшими фонематичними (артикуляційними) порушеннями. Наприклад, якщо мовою мислення дитини є українська, тоді до таких звуків належать складні звуки — *щ, р*, або прості — *і, у*.

Відпрацьовуючи чітку вимову всіх голосних і приголосних звуків, треба домагатися поступового засвоєння дитиною фонематичної системи рідної мови. Незважаючи на те, що в тричотирирічному віці дитина, як правило, має вже сформовану артикуляційну базу майже всіх звуків, робота над ними продовжується для усвідомлення звукової сторони мови. Така робота не тільки допомагає формувати правильну звукову вимову, але й вміння виділяти звуки із слова, тим самим розвиваючи фонематичне відчуття та проводити звуковий аналіз слова. Відчуття рухів та положення органів артикуляційного апарату (губ, язика) поступово удосконалюється, що допомагає дитині правильно опанувати артикуляцією звуків.

При роботі з молодшими учнями педагог повинен приділяти особливу увагу не лише корекції усного мовлення, але й розвитку здатності письмово створювати текст, тому що саме на цьому етапі дитина починає засвоювати орфографічні норми літературної мови [5].

Ш. А. Амонашвілі вважає, що правильну вимову доцільно формувати, поєднуючи розвиток писемного та усного мовлення [6]. Причому передумовою для писемної промови (наприклад, попередній аналіз тексту) необхідно створювати в умовах усного мовлення.

Оригінальну спробу організувати процес засвоєння дітьми писемної промови, як специфічної знакової діяльності, запропонував Р. Л. Креймер [6]. Головним чинником повноцінного розвитку писемної промови виступає словесна творчість, тобто ситуація, в якій дитина почуває себе творцем, автором текстів. Основні труднощі, що відчувають школярі при навчанні написання звуків, незважаючи на їх велику численність та різноманіття, можуть бути систематизовані, а саме:

1. Труднощі в написанні літер (нестабільність графічних форм, неправильне зображення літер, відсутність зв'язкових рухів на папері).

2. Заміна близьких за акустикою або артикуляцією літер, пропуск літер у процесі написання, недописування слів, кількісні помилки в процесі написання літер.

3. Дуже повільний темп написання.

Труднощі навчання написання можуть бути пов'язані з порушеннями зорового та фонематичного сприйняття [2]. Серед засобів розвитку сприйняття особливе місце займають логопедичні ігри [3; 4].

Характеристика логопедичного експерименту. Логопедична гра не лише розважає дитину, але й має навчальний характер. За допомогою розробленої нами методики логопедичний експеримент проводився в зазначених вище ДДЗ м. Одеси. Результати експерименту порівнювалися з відповідними даними, одержаними за допомогою ігрових тестів, та показниками успішності дитини. Розробка і використання ігрових тестів були реалізовані за послідовністю (схема 1) з використанням методики, що описані в авторських роботах [8, 9].

На другому етапі досліджень (схема 1) із загальної групи (G_3) дітей були сформовані підгрупи, де враховувалися відхилення у вимові критичної кількості звуків (позначимо цю критичну величину символом $\bar{x}$). Такі діти утворюють групу, яку ми визначили як групу «важких» дітей («важкі» діти — це діти, які мали хиби лише артикуляційного характеру, а не психічного). Таку групу далі позначимо символом — G_B . Кількість «важких» дітей в середньому складала $\approx 14\%$ від загальної кількості дітей. Саме з цими дітьми ми і проводили ігрову роботу з урахуванням їх індивідуальних можливостей.

Приклади логопедичних ігор. Нижче наводимо приклади ігрових тестів, які дозволили нам усунути означені вище труднощі. Зауважимо, що ми розробили понад 40 подібних ігрових тестів, які і сформували базу даних (2-й етап, схема 1).

Розвиток зорового сприйняття форм можна здійснювати, застосовуючи, наприклад, конкретну гру, етапи якої можна класифікувати наступним чином.

1. З яких фігур намальовані прапорці. Розмалюйте їх. Намалюйте такі ж прапорці самі.

2. Чим схожі намальовані будинки? З яких фігур вони побудовані.

Розвиток фонематичного сприйняття дитини був ініційований нами за допомогою вправ, а саме:

1. Вправи на виявлення фонематичного сприйняття.

Здійснення тонкого диференціювання подібних звуків:

— дзвінких і глухих;

— що сичать і свистять;

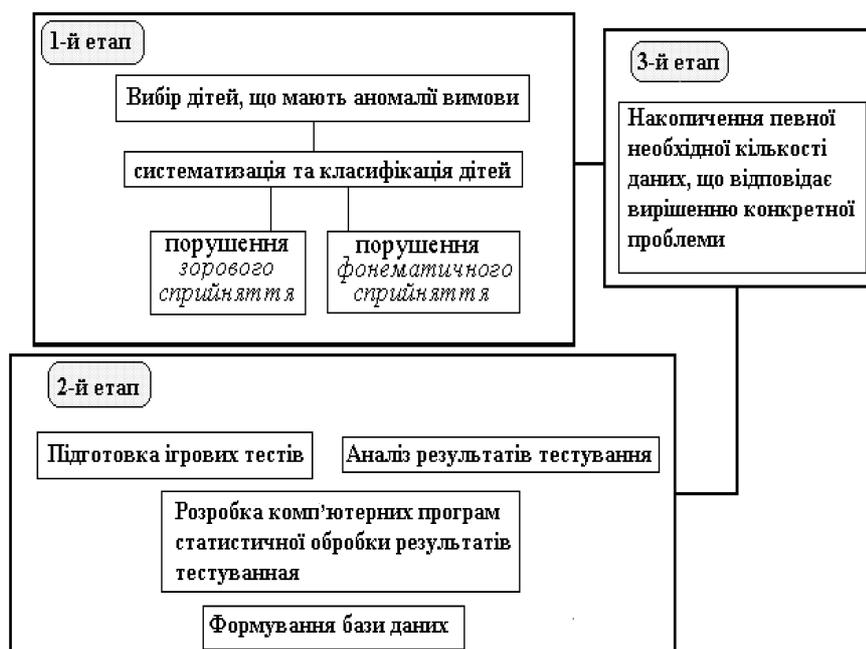
— тверді та м'які, з подібною артикуляцією.

Ця вправа виконується за допомогою такого ігрового прийому, як предметне лото — відібрати картинки на задані звуки. Крім цього можна запропонувати дитині диктант з використанням певних літер — записати першу літеру таких слів, як «труба», «будинок», «дуб», «трамвай» та ін.

2. Вправи на виявлення хиб звуків та літер з проведеньням подальшого аналізу.

Придумати слова або відібрати картинки, назва яких починається певним звуком. Наприклад, звуком «з», але щоб після нього стояв би голосний звук «а». «Склеїти» слово,

Етапи систематизації та класифікації дітей, які мають вади звуковимови

тобто утворити слово з окремих-маленьких слів. Наприклад, *кулякорзиначеревикиопти-кавелосипедмавна*.

3. Вправи на порівняння слів. Виявлення орієнтації на форму слова в ситуації, де порівняльна довжина слів протилежна порівняльній до довжини предметів, позначених цими словами. Наприклад. «...Давай будемо порівнювати з тобою слова. Я даю тобі назву двох слів, а ти повинен відповісти мені, яке з цих слів має більшу довжину, яке меншу, яке слово більше, яке менше...». Або «...Порівняй слова «хлопець» та «хлопчик». Яке з цих слів коротше? Чому?.. Яке з двох слів довше: слово «удав» чи слово «черв'ячок»?.. Порівняй слова «кіт» і «кит». Яке з цих слів більше і чому?.. Яке слово довше: слово «хвилина» чи слово «час»? Чому?.. Яке слово коротше: слово «хвіст» чи слово «хвостик»? Чому?.. Яке слово більше: «миша» чи «мишка»?.. Яке слово коротше: «вусики» чи «вуса»?

4. Вправи, що мають напрямок на візуальне вживання конкретних літер. Вони спрямовані на запам'ятовування форми букви, співвідношення частин слова та його пропорцій. Тут пропонується дитині на листі білого паперу розкласти ниточку таким чином, щоб утворилася певна літера (рядкова).

5. Вправи, що ми визначили, як «чарівний будиночок». Мета таких вправ полягає в розвитку вміння дитини визначати послідовність букв у слові. Для цього потрібно використовувати прості устаткування: плоский картонний будиночок з вирізаними віконцями та букви. Гра виконується в наступній послідовності.

Педагог прикріплює до дошки будиночок, а в порожні віконця вписує на дошці в довільному порядку низку букв. Діти повинні визначити, які ж слова мешкають в цьому будиночку. За кожне правильно складене і записане під будиночком слово учень одержує ігровий жетон. Зразковим матеріалом служить намисто з літер.

6. Вправи типу «Допиши букву». Хід гри: педагог пропонує дітям дописати букви, включаючи даний елемент. Виграє той, хто записав більше букв з даним елементом. Особливу нагороду заслуговує той, хто зміг записати всі можливі букви, не залишивши на листочку папера жодного вільного елементу.

7. Вправи типу «Відгадай, хто я». Мета гри: закріплення навичок написання літер з конкретним співвіднесенням їх до звуків. Використовуються картки з літерами для кожної дитини, яка бере участь в грі. Хід гри: педагог називає елементи літер, наприклад, коло і паличка з заокругленням, два овали і довга паличка всередині; три палички з заокругленням тощо. Учні знаходять необхідні елементи певної літери і складають з них букву, вимовляючи відповідний звук.

8. Вправи типу «Будь уважний». Мета: закріплення написання великих літер. Хід гри: вчитель читає вірш, а учні по ходу читання записують великі літери, про які говориться у вірші.

9. Жартівливі логопедичні ігри. Мета: навчити підбирати слова за змістом, виділяти перші звуки в словах. Хід гри: педагог читає вірш, учні знаходять помилку у вірші і виправ-

ляють її. Наприклад, закричав мисливець: «...Ой, *двері* (звірі) женуться за мною!...» Або «...Погляньте, діти, раки (рядки) вирости на грядці...»

Підводячи підсумок проведеної роботи, можна відзначити, що такі якості, як смаки, характер, темперамент закладаються у людини з дитинства. І чималу роль у формуванні особистості виконує звуковимова.

Звуковимова — це складна функція, її розвиток залежить від багатьох чинників. Велику роль відіграє вплив соціального оточення дитини. Дитина навчається тому, що бачить, по-перше, у себе вдома, тобто на прикладі батьків, однолітків-друзів. Тому необхідно, щоб ті люди, які оточують дитину весь час, допомагали їй у формуванні правильної та чіткої вимови звуків. Дуже важливо, щоб дитина з раннього віку чула правильну і чітку вимову.

Якщо у дитини є мовленнєві дефекти, вона найчастіше піддається глузуванню з боку своїх ровесників. В дитячих святах така дитина не бере участі. Дитина скривджена, вона не відчуває себе рівною серед інших. Поступово така дитина віддаляється від колективу і замикається в собі. Вона намагається відмовчатися або відповісти односкладово і не брати участі в грі. Запропоновані нами ігрові прийоми дозволяють не лише ліквідувати певні недоліки дитини у звуковимові, але й виявити, яке місце займає дитина в тій чи іншій мікрогрупі, в тому чи іншому колективі. Це забезпечує певну допомогу психологу-педагогу у виправленні недоліків.

У вибраній нами групі дитячих дошкільних установ результати ігрової логопедичної роботи оцінювалася за тим часом, який був необхідний, щоб отримати кінцевий результат (тобто до того моменту, коли $\bar{x} \approx 0 \div 0,5$). З'ясувалося, що «ігровий стиль» дозволив отримати кінцевий результат у короткий термін навчання (в середньому скорочення навчання навичкам вимови дорівнювало 34,77%).

Слід відзначити високу ефективність ігрової методики. Коефіцієнти кореляції між часом і кількістю виправлених звуків в групах, де впроваджувалася гра, за своїми значеннями були істотно нижче, ніж аналогічні показники, отримані для групи дітей, де такі методи не використовувалися, хоча ці групи дітей не були «важкими» для логопедичної роботи.

Критерієм оптимальної диференціації дітей (тобто «утворення» Γ_B шляхом вибірки дітей з групи Γ_3) було середнє значення величини $\bar{x}$ для результатів опитування, що проводилося в усіх, без виключення, ДДЗ. Для зручності середня величина $\bar{x}$ для конкретної дитячої установи позначена далі символом $\bar{x}_K$. Для всієї групи дітей з усіх перевірених нами ДДЗ (Γ_3) визначено, що $\bar{x} = 5,887$ звуків (середня «критична» величина). Припустимо, що в тому випадку, коли $\bar{x} \approx 0 \div 0,5$, ефективність оволодіння правильною звуковимовою відповідає 100%.

За нашими статистичними оцінками за методикою кореляційного аналізу [9], в дитячому садку № 237 середнє значення дорівнювало $\bar{x}_{237} = 6,01$ звуків, а для ДДЗ № 3 $\bar{x}_6 = 6,16$. Аналогічні величини ми визначили для інших ДДЗ. Далі розраховувався ступінь відхилення від загальноосереднього, тобто величина $\varepsilon_k = |\bar{x} - x_k|$, для кожного конкретного k -ого ДДЗ. Величина ε_k інтерпретується нами як порівняльна характеристика за рівнем досконалості вимови дітей в різних ДДЗ.

Кореляційний аналіз [7] використовувався нами на другому етапі досліджень (схема 1) для того, щоб зіставити результати, які були отримані за допомогою ігрових методів (експериментальна група — ЕГ) та без них (контрольна група — КГ). Розраховувалися коефіцієнти кореляції (КК) між часом оволодіння певним звуком та кількістю освоєних звуків для кожного конкретного ДДЗ. І зважаючи на те, що оволодіння вимовою певного звуку залежить від здібностей конкретної дитини, все ж таки ми визначили деякі загальні особливості, а саме: в кожному з перевірених нами ДДЗ існує «стабільна», майже однакова в процентному співвідношенні, кількість «важких» дітей. Але час, потрібний для ліквідації, наприклад, найскладнішого «гортанного» дефекту вимови — звук z — є досить тривалим, і в кожному конкретному ДДЗ відрізняється.

На рис. 1 ми бачимо, яким чином змінилася кількість дітей в ДДЗ № 238, що мали початкові суттєві аномалії вимови для ЕГ (затемнені прямокутники) та КГ (прозорі прямокутники). Затемнені кола відповідають загальній кількості дітей КГ та ЕГ. ДДЗ № 238 обраний нами тому, що тут відсоток дітей, які мають певні вади в звуковимові, дорівнює загальноосередньому значенню (див. 9-у та 11-а стрічки табл. 1).

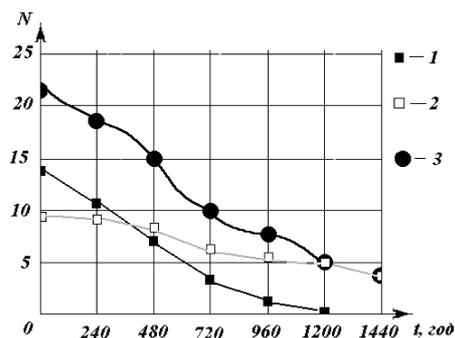

Рис. 1. Динаміка зміни вимови у дітей ДДЗ № 238 м. Одеси, що реалізована за ігровою методикою (1), без вживання ігор (2) та загальна крива (3) (N — кількість дітей, t — час спостереження).

Таким чином, завдання педагога-логопеда полягає в тому, щоб разом з батьками перекопати дитину, що вимову можна виправити, що педагог здатний допомогти дитині стати такою,

як усі. Важливо зацікавити дитину, щоб їй самій захотілося брати участь в процесі коректування вимови. А для досягнення цієї мети потрібно, щоб логопедичні заняття не були нудними уроками, а ґрунтувалися на засадах цікавих ігрових прийомів.

Література

1. Власова Т. А., Певзнер М. С. О детях с отклонениями в развитии. — М.: Просвещение, 1993. — 211 с.
2. Власова Т. А., Певзнер М. С. В помощь директору специальной школы. — М.: Просвещение, 1992. — 132 с.
3. Залмаева Р. Я. Сам себе логопед. — С.Пб.: Наука, 1995. — 222 с.
4. Селивестров В. И. Игры в логопедической работе. — М.: Педагогика, 1987. — 198 с.
5. Доница В. Ф. Логопедическая работа при обучении грамоте // Начальная школа. — 1999. — № 7. — С. 34–41.
6. Горбушина Л. А. Выразительное чтение и рассказывание детям дошкольного возраста. — М.: Педагогика, 1995. — 201 с.
7. Крамер Г. Математические методы статистики. — М.: Мир, 1995. — 119 с.
8. Ковальчук І. А. Звуки Ш та Ж: Методична розробка / ПДПУ ім. К. Д. Ушинського. — О., 2007. — 30 с.
9. Ковальчук І. А. Звук Л. Методична розробка / ПДПУ ім. К. Д. Ушинського. — О., 2007. — 32 с.

Анотація

У статті наведені результати дворічних досліджень, де об'єктом став ігровий процес у логопедичній роботі зі старшими дошкільниками. Мета роботи полягала в розробці конкретних і ефективних ігрових моделей педагогічного процесу. Акцентовано увагу на ролі логопедичної гри. Запропоновані вправи та ігри виявилися ефективними в процесі проведення практичної роботи.

В статті приведені результати двухлітніх досліджень, де об'єктом став ігровий процес в логопедическій роботі со старшими дошкільниками. Цель работы состояла в разработке конкретных и эффективных игровых моделей осуществления педагогического процесса. Акцентировано внимание на роли логопедической игры. Предложенные упражнения оказались эффективными в процессе проведения практической работы.

In the article the results of two-years researches are given, where object became game process in speech therapist work with the grown-ups children 6-7 year age. The purpose of work consist in development of concrete effective game models of pedagogical process.. In the article main attention is that can play the basic role in this process speech therapist games. Some exercises and games are offered which have recommended the efficiency during realization of practical work.

І. А. КОВАЛЬЧУК,
логопед, м. Одеса.

Дисципліни суспільно-гуманітарного циклу

А. И. СОЛЖЕНИЦЫН В 90-Е ГОДЫ: ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО

Умереть я должен успеть в России.
А. И. Солженицын

В 1994 году А. И. Солженицын после двадцатилетнего изгнания возвратился из Америки в Россию.

Он специально не летел на самолете, а ехал с Дальнего Востока до Москвы на поезде, часто останавливаясь на пути, чтобы заглянуть в глубинки и поговорить с людьми. То, что он увидел, потрясло его, вызвало мучительное чувство стыда за свою страну: «...до какого позора доведена народная жизнь, не в силах взяться» [1, 562].

Впрочем, увиденное не стало такой уж неожиданностью для него. Еще в самом начале перестройки он предвидел ее негативные последствия и пытался заранее предупредить о грозящих бедах, чтобы «вместо освобождения не расплываться под развалинами».

Об этом он написал в статье «Как нам обустроить Россию», которую считал своим самым большим вкладом в современность. Однако российские СМИ заклеили статью в прессе как несвоевременную. М. С. Горбачев

возмутился предсказанием ее автора о неизбежности распада СССР.

Когда же вскоре этот распад произошел, Солженицын пережил его очень болезненно, особенно отделение Украины. «Откол Украины в ее русской части, — писал он, — историческая трагедия и раскол моего собственного сердца. Но как крикнуть? Через какой рупор?» [2].

И все же писатель не оставлял надежду удержать российских политиков от глубоко ошибочных, с его точки зрения, действий.

В мемуарах «Угодило зернышко промеж двух жерновов», написанных в изгнании, Солженицын рассказывает, как он готовился к разговору с Ельциным, посетившим в 1991 году США и намеревавшимся заехать к нему в Вермонт. Расчет был явно политическим: хотел сделать автора «Архипелага ГУЛАГ» своим союзником в тогдашней борьбе с Горбачевым.

«...Что же я скажу Ельцину наедине? — размышлял Солженицын. — Ох, много чего.

Начиная с этого опрометчивого кувырка с «суверенитетом России», «днем независимости России»? — от кого независимости? А миллионы русских в остальных республиках? Их что? Сбросим? — как же это у него в голове укладывается?...

Я понимаю, что у всех деятелей, всплывших на перестройке, нет ощущения долготы исторической России, нет сознания ответственности перед протяженностью истории — откуда набраться им в их партийном прошлом?» [2, 74] Разговор этот не состоялся: Ельцин в Вермонт не заехал.

Не меньшей, а возможно и большей, бедой считал Солженицын принятие, по его словам, «авантюрной, жестокой Чубайсо-Гайдаровской реформы», грозящей ограблением всего народа.

Он наставлял жену в ее предстоящем телефонном разговоре с тогдашним министром иностранных дел Козыревым уговорить, как бы ни давили, не принимать программу «гарвардской группы» и МВФ, ибо это грозит закабалением страны. «Аля, достаточно вооруженная, изложила ему всю вредность затеи и обреченность России на долговой капкан, — читаем в мемуарах. — ...Да всуе... Кто же тогда предвидел всю трясиину, куда этот еще никому не известный Козырев погребет» [2, 74].

Когда же, к сожалению Солженицына, его предупреждения были проигнорированы, он, страстный борец по своей натуре, не смирился: написал открытое письмо Ельцину, требуя его немедленного опубликования. В нем он четко сформулировал свою позицию:

— Не признавать административных границ между республиками за государственные!

— Оставить право их пересмотра!

— Не принимать в поспешности пособия от МВФ!

Но, как известно из нашей недавней истории, эти требования тоже не были приняты. Все, что тогда говорил и писал Солженицын, казалось излишне жестоким, пессимистическим, не отвечающим духу перестроечной эйфории. Теперь же, спустя почти двадцать лет, похоже, что он был во многом прав, и перестройка, действительно, вместо обустройства России способствовала ее развалу.

Поэтому, когда в 1998 году в связи с 80-летием Солженицына Ельцин собирался наградить его орденом Андрея Первозванного, писатель отверг президентскую награду, объяснив это тем, что не может принять ее из рук верховной власти, доведшей Россию до губительного состояния, когда бастуют и голодают шахтеры и учителя. Скандал вышел не по вине писателя: о своем нежелании принимать от властей никаких наград он предупредил заранее.

* * *

Вынужденное изгнание Солженицын использовал для напряженной работы над свои-

ми давними замыслами. Он собрал огромный материал в зарубежных архивах, необходимый для главной своей книги о революции — эпопеи «Красное колесо». Собранный материал не всегда мог «втиснуться» в «Колесо». И тогда у писателя возникает решение вернуться к малому жанру — рассказу. Опыт работы в этом жанре у него уже был. Еще в начале 60-х годов он написал ряд рассказов, среди которых такие шедевры, как «Один день Ивана Денисовича» и «Матренин двор», принесшие ему мировую известность.

Герои этих рассказов, сохранившие в невзглядно трудных жизненных обстоятельствах верность христианским ценностям, стали ярким художественным воплощением национального характера русского народа.

Теперь же Солженицын задумывает рассказы иного плана:

— Не художественное исследование отдельных характеров, как было прежде, а его занимает мысль проследить поведение персонажа (одного или нескольких) в различных обстоятельствах, разделенных большим или малым историческим временем. Он даже придумывает название такому типу рассказов — двучастные и обдумывает возможные варианты их построения.

«Давно я задумал и томлюсь по жанру двучастных рассказов, — пишет он в своих мемуарах. — Этот жанр сам просится в жизнь. Мне видится несколько типов или видов таких рассказов. Простейший: один и тот же персонаж (или 2—3) в обеих частях-половинках, но разделенных временем — хоть малым, хоть годами. Второй тип: половинки связаны общей темой или идеей, а персонажи совсем разные. Третий тип: связь половинок может состоять в каком-либо предмете, событии, коснувшемся обеих. Четвертый тип: вариантный. Идет рассказ до какой-то точки, оттуда раздваивается; от этого развилка могла пойти вот так (и что из этого получилось), а может этак (и что получилось). Правда, это уже скорее рассказ трехчастный» [2].

Предложенную им жанровую структуру Солженицын сам использует в своей художественной практике.

В середине 90-х годов в ж. «Новый мир» было опубликовано около десятка таких рассказов, разных по своей тематике, проблематике, художественным достоинствам. Некоторые из рассказов не входят в цикл двучастных, будучи написанными в традиционной манере. Таковы рассказы «Эго» о тамбовском восстании крестьян в 1921 году и жестоком его подавлении, «На краях» о судьбе маршала Г. К. Жукова, испытывавшего в разные годы гонения со стороны властей, и некоторые другие.

Условно солженицынские рассказы 90-х годов можно объединить в три группы в зависимости от исторического материала, положенного в их основу.

1. Рассказы, действие которых относится к 20–30-м годам XX века («Молодняк», «Настенька», «Абрикосовое варенье», «Эго»).

2. Рассказы, посвященные Великой Отечественной войне, навеянные памятью писателя, побывавшего в местах минувших боев, участником которых он был в 1942 году («Желябугские высылки», «Адлиз Швенкиттен»).

3. Рассказы о нашей современности, постсоветской действительности начала 90-х годов, с которой автор «Архипелага ГУЛАГ» встретился после своего вынужденного двадцатилетнего отсутствия («На изломах», «Все равно»).

Покажем сюжетно-композиционные особенности двучастных рассказов на некоторых примерах.

В рассказе «Молодняк» (1993) взгляд писателя обращен к далеким 20–30 годам XX века, но поставленная в нем проблема актуальна во все времена — проблема нравственного выбора. Название рассказа кодовое. Слово «молодняк» многозначно. Оно обычно относится к молодым животным, приплоду. Именно в таком смысле слово это употреблено автором в рассказе «Все равно». Вместе с тем, слово «молодняк» в 20-е годы было общепринятым обращением по отношению к рабоче-крестьянской молодежи.

Скрытый подтекст названия очевиден.

«Шел экзамен по сопромату» — так начинается рассказ. В основе его сюжета две встречи главного героя Анатолия Павловича Воздвиженского, доцента мостостроительного факультета, и студента Коноплева. Обе встречи судьбоносные.

В первой части рассказа они встречаются на экзамене. Перед преподавателем студент Коноплев, который запомнится читателю по повторяющимся портретным деталям: низкий лоб, «обе руки как лапы», «крупные губы». Он «ни в зуб не знает ничего». Переждав всех экзаменуемых, дождавшись, когда они остались одни, стал униженно, чуть не плача, выклянчивать положительную оценку.

— Анатолий Павлович, мозги пообломаются от такой тяготы.

Нет, он не лентяй, ночами сидит над книгой, но сопромат ему не осилить: «в башку не лезет».

И доцент не устоял, пожалел этого бывшего лудильщика, пришедшего в вуз с рабфака. К тому же и администрация советовала смягчать требования к молодняку. И вывел в зачетке заветное «уд».

Вторая встреча состоится через несколько лет при драматических обстоятельствах. В стране шли печально известные политические процессы по «шахтинскому делу». Стали исчезать люди. Пришли и за Анатолием Павловичем (выделенные слова ключевые). И вот он сидит в кабинете следователя, каковым оказался его бывший студент.

И если при их первой встрече решалась только возможность дальнейшей учебы студента, то теперь на карту поставлена жизнь преподавателя.

— Анатолий Павлович, я прекрасно понимаю, что вы ничего не вредили, — говорит следователь. — Но должны и вы понимать: отсюда никто не выходит оправданный. Или пуля в затылок или срок.

Но желая отблагодарить за прошлую услугу, предлагает арестованному, истерзанному страшными мучениями в тюремной камере, путь к спасению:

— Я придумал. И согласовал. Путь освобождения есть: вы должны подписать обязательство давать нам нужные сведения.

Анатолий Павлович возмущен: ему, интеллигентному человеку, предложено подлое качество.

— Но этого я не могу!!

Следователь продолжает уговаривать:

— Значит в лагерь? И дочку вашу с последнего курса выгонят как классово чуждую... Я вам добро предлагаю...

Автор рассказа передает психическое состояние, пережитое героем, его отчаяние:

Анатолий Павлович сидел, не чувствуя стула под собой, и, как потеряв зрение, не видел Коноплева. Упал головой на руки на столик — заплакал.

И финальная фраза рассказа: «Через неделю его освободили».

Думается, читатель поймет, какой выбор сделал герой. Когда-то он допустил, казалось бы, небольшое отступление от своих правил — быть честным. Но маленькая ложь родила ложь большую, ударившую в конце концов по нему самому.

Поставленная в рассказе проблема была особенно близка Солженицыну, прошедшему через ГУЛАГ, и художественно решалась им во многих произведениях.

Рассказ «Настенька» построен иначе, чем «Молодняк». В нем нет двух частей, разделенных во времени. Время одно и то же — 20–30-е годы, но проблемы в обеих частях ставятся разные. И раскрываются эти проблемы через разных героинь, объединенных только одним — общим именем. Да еще, пожалуй, общим итогом — искалеченностью их жизней под влиянием советской идеологии.

Настенька из первой части — сирота, воспитанная дедом, отцом Филаретом, в духе христианских традиций. С любовью ходила она на церковные службы, стояла на коленях, бережно хранила подаренную дедом бумажную иконку. Но с 11 лет ей пришлось расстаться с домом и дедом, сосланным на Соловки, и самой пробиваться в жизни.

Новые обстоятельства требовали от нее другого поведения: она вступила в комсомол, участвовала в антирелигиозных спектаклях, в 16 лет, чтобы удержаться на работе, стала сожительствовать со своим начальником. Дальше больше: легко пошла по рукам, легко рассталась с отцом своего ребенка, легко отбила жениха у подруги.

Выразительна художественная деталь: Настенька порвала подарок деда — иконку, легко заменив духовные ценности на материальные.

Внешне жизнь Настеньки сложилась вполне благополучно. Она вышла замуж за героя гражданской войны, человека обеспеченного. «Сам украинец, он украинский язык ставил ни во что» — так характеризует его автор рассказа. Этот очередной муж и увез Настеньку из Харькова, где она была свидетелем смертного голода, в другой мир, в Москву. Рассказ завершается счастливо для нее: «Здесь можно было есть, когда захочешь».

Эта последняя фраза выражает бездуховность героини Солженицына, утратившей свои прежние идеалы.

С образом другой Настеньки (часть вторая) Солженицын связывает глубоко волновавшую его проблему преподавания русской литературы. Эта другая Настенька из семьи старой московской интеллигенции, воспитанная на великой русской классике.

И Татьяна Ларина, и Лиза Калитина, и Василий Шибанов, и Герасим, и Антон-горемыка, и мальчишка Влас, везущий хворосту воз, выступали перед ней все живыми, и тут рядом, во плоти она их видела и слышала их голоса [1, 382].

Такому восприятию литературы научила ее замечательный педагог с дореволюционным стажем — Мария Феофановна. Настенька буквально влюбилась в свою учительницу и мечтала в будущем преподавать, как ее наставница.

Но в Ростове, на филологическом факультете, она столкнулась с совсем другой методикой преподавания. (В 30-е годы там, кстати, учился сам автор рассказа). В литературе, которую на лекциях разворачивали перед ней, что-то не узнавала она свою прежнюю.

Какая-то алгебра, не литература — куда же провалился сам Пушкин? [1, 385].

Солженицын подробно характеризует советскую методику преподавания литературы в те годы. Из вузовских программ исчезли имена многих поэтов, при анализе произведений применялся исключительно классовый подход, игнорировалась эстетическая сущность искусства. Педагоги внушали: «литература не предмет наслаждения, но поле борьбы».

Такую методику горячо поддерживал комсорг курса Шурочка, в которого влюбилась Настенька. Он него несло на нее горячим дыханием эпохи.

И мы, молодежь, все мы Октябrevичи и Октябrevны тоже должны помогать устанавливать

единую коммунистическую линию в литературе, — страстно звучал его звонкий голос. — Сколько бы ни пугали нас меланхолические беллетристы, основной тон нашего молодняка — бодрость, а не уныние! [1, 388].

И Настенька постепенно заразилась его энтузиазмом, тем более, что преподавать иначе было небезопасно.

Кульминация второй части — первый урок, который дает Анастасия Дмитриевна.

Была она в светлом чесучовом платье, и девочки в белых платьицах, и многие мальчики в белых рубашках. И от этих мордашек и от этих сияющих глаз — прохватывало ликование: наконец-то сбылась ее мечта и она может повторить путь Марии Феофановны. Теперь много-много уроков подряд переливать бы в их головы все то, что хранила сама из великой доброй литературы [1, 390].

Но вместо красоты и духовного богатства русской литературы ей пришлось, согласно жестко расписанной программе, говорить на производственно-пятилеточную тему. Да и сама она уже отвыкла от свободы. «Уже боязно было говорить ей об авторе, о книге, не дав классового обоснования». Ребята остались равнодушны. И чтобы зажечь молодые сердца, она вдохновенно прочла строки Э. Багрицкого. Рассказ заканчивается словами:

И сияющие вдохновенные глазенки учеников были лучшей наградой. Наградой — за всю пока еще неудавшуюся собственную жизнь [1, 391].

Не состоялась (пока!) не только профессиональная, но и ее личная жизнь: Шурик, разделял модную в 20-е годы теорию «свободной любви» («Без черемухи»), на что Настенька, воспитанная в иных традициях, пойти не могла.

Еще один вариант сюжетно-композиционного построения представлен в рассказе «На изломах» из цикла двучастных.

В нем крупным планом показан только один герой, но на двух разных этапах своей жизни, на изломе советского и постсоветского времени.

В первой части рассказано о том, как студент вуза комсомолец Митя Емцов успешно и быстро сделал карьеру в советские годы. Удалось это ему благодаря своему трудолюбию, энергичности, общественной активности. Сначала комсомольский вожак, с третьего курса секретарь факультета, с пятого — заместитель общеинститутского, по окончании института — московского горкома комсомола. Путь, типичный для молодого человека советского времени. Соответственно карьерному росту росли и привилегии: пайки, путевки, служебная машина. Дмитрий Емцов был доволен, что добился всего своим трудом:

Да взветрили тебя пыхом-духом — но перед ребятами несколько не стеснительно, потому что в том нет никакой кривины: ты ничего не добивался, не хитрил, а вот вынесло само [1, 440].

Но отец Дмитрия, старый производственник, не одобрил чиновничью карьеру сына, заявив: «Дело — это только производство».

И как ни трудно было расстаться с достигнутым благополучием, Емцов решился — ушел на производство и начал все сначала: от начальника цеха вырос до директора, став в 33 года директором крупнейшего завода-гиганта оборонной промышленности. Опять-таки благодаря своему труду — привык не застыть на месте, всегда двигаться без понуждения, самому искать новые направления в науке, не побоялся обратиться к запрещенной тогда кибернетике, защитив докторскую диссертацию по данной теме.

И вдруг грянула перестройка!

С этого нового времени начинается вторая часть рассказа.

Солженицын передает душевное потрясение героя, ощутившего «мурашки в волосах».

Легко перестраивать жизненный путь, взгляды, замыслы — молодому, — пишет автор. — Но — в 65 лет? А в герое желчь от всего обвала... Надо иметь неутраченную выдающуюся гибкость ума: сразу переменитьсь ото всего, в чем ты прожил жизнь. Как будто все то была трын-трава, а ты бодро зашагал по-новому.

Но герой рассказа Дмитрий Анисимович Емцов находит в себе силы опять начать все сначала, понимая, что к прежней системе возврата не будет.

В то время, как подавляющее число красных директоров (95 из 100), ожидая виртуальных госзаказов, «барахтались как лягушки на песке», он нисколько не расслабился от излома, а начал искать никем не проложенные, непредусмотренные пути: радикально перестроил завод, нацелив на выпуск продукции, дающей прибыль, бросился на поиск инвестиций — и сумел сохранить, пусть и очень поредевший, рабочий коллектив.

Он опять был Победителем, хотя, как говорится в рассказе, «и спрятал в дальний ящик свои ордена и золотые звездочки Героя».

На наш взгляд, «На изломах» по жанру скорее очерк, чем рассказ, т. к. в нем преобладает авторское описание над художественным изображением. Но нельзя не признать, что Солженицын одним из первых в литературе начала 90-х годов попытался создать образы новых положительных героев периода перестройки (предприниматель, банкир), ввел новую для него лексику и речевые обороты, характерные для рыночной экономики. Такие как «приватизация», «прибыль», «инвестиции», «разгосударить», «фермерствовать», «мэр», «киллер», «миллионы нахапал», «воруют по-крупному», «у нас демократия теперь» и др.

Самым большим художественным достижением Солженицына 90-х годов является его работа в жанре крохоток.

Жанр этот имеет давнюю историю. К нему обращались в XX веке многие известные писатели, называя его по-разному: миниатюры, мгновения, эссе, камешки. Как правило, это чаще всего сжатые до грани афоризма расска-

зы в несколько строк (15–20). Обязательное условие жанра — лаконичное изображение какого-нибудь события или чувства, поднимаемого до всеохватывающего обобщения, символического значения.

Солженицын назвал этот жанр — «крохотки». Он дважды обращался к этому жанру. Первый раз в конце 50-х — начале 60-х годов, когда освободился из заключения, второй — в 90-х, после возвращения из Америки. «Только вернувшись в Россию, — сказал он, — я оказался способен снова их писать. — ТАМ не мог».

В крохотках конца 50-х — начала 60-х годов основная тема — жажда свободы, воля к сопротивлению. Отсюда частое упоминание таких реалий, как «зек», «вышка», «вахта», «барак», «надзиратель» и т. п. Таковы крохотки «Прах поэта», «Вязовое бревно», «Костер и муравьи», «Утенок», «Шарик» и др.

Приведем, к примеру, только одну крохотку тех лет — «Шарик». В ней короткий рассказ о песике по кличке Шарик, которому повествователь вынес теплые пахучие куриные косточки. Так вот, вместо того, чтобы сразу броситься к ним, он, спущенный с цепи, первым делом стал бегать по двору:

Шарик мечется прыжками, как заяц, то на задние ноги, то на передние, из угла в угол двора, и морда в снегу. Подбежал ко мне, лохматый, меня опрыгал, кости понюхал — прочь опять, брюхом в снег! Не надо мне, мол, ваших костей, — дайте только свободу!.. [1, 279].

Любопытно сопоставить Шарика Солженицына с Шариком Булгакова («Собачье сердце»).

Если в солженицынской крохотке для песика главное — свобода, то дворянка Булгакова, тоже по кличке Шарик, охотно пошла в дом профессора за кусок колбасы. Для нее главное, чтобы было, как горьковскому Ужу, «тепло и сытно» (у Горького «тепло и сыро»).

Иная проблематика крохоток Солженицына 90-х годов, продиктованная новыми историческими условиями, в которых оказалась Россия постсоветского периода.

Солженицын нисколько не обольстился так называемой «демократией», обернувшейся для миллионов его сограждан невиданными бедствиями. Ощущение тревоги за судьбу России не покидает писателя. Оно выражено в крохотках «Лиственница», «Молния», «Колокол Углича», «Колокольня», «Позор», «Лихое зелье», «Утро», «Завеса».

Его новые крохотки звучат набатом общей национальной беды, наполняются национально-историческим смыслом.

Глубоко символически рассказ «Колокол Углича». Автор напоминает в нем давнюю историю о том, как в XVI веке, когда бояре зарезали царевича Димитрия, пономарь соборной церкви кинулся на колокольню, и, сколько в нее не ломились недруги, бил и бил в набат, «вознеся вопль ужаса угличского народа — то колокол возвещал страх за Русь» [1, 557].

Писатель использует прием очеловечивания колокола: его лишили «языка» и одной проушины, сослали в Сибирь. Завершается повествование рассказом о том, как автору удалось самому ударить в угличский колокол в Тобольском музее. В крохотке ярче, чем в рассказах, сказалась установка на звукопись, музыку речи, на слышимое слово. Посмотрите, как мастерски передан здесь колокольный звон:

...Я бью единожды. И какой же дивный гул возникает в храме, сколь многозначно это слитие глубоких тонов, из старины — к нам, неразумно поспешливым и затуманенным душам. Всего один удар, но длится полминуты, а доливается минуту полную, лишь медленно-медленно величественно угасая — и до самого умолка не теряя красочного многозвучия. Знали предки тайны металлов.

Автор намеренно густо насыщает слова мягким сонорным звуком л, воспроизводящим поток льющихся, сливающихся в гул звуков.

Эта давняя история сопоставляется с современностью. Как в эпоху Бориса Годунова удары колокола — клич великой Беды — предвещали Смуту Первую, так и теперь, в конце XX века, — Смуту Третью. Именно так — Смутой Третьей называет Солженицын конец XX века вслед за выдающимся мыслителем А. Зиновьевым, автором повестей «Смута» и «Катастройка», написанных еще в конце 80-х — начале 90-х годов.

Крохотка завершается словами:

И как избавиться от сравнения — провидческая тревога народная — лишь досадная помеха трону и непробиваемой боярщине, что четыреста лет назад, что теперь [1, 559].

Связь исторических времен — от глубокой древности к современности — составляет и ядро крохотки «Колоколья». Начинается она авторским обращением:

Кто хочет увидеть единым взором, в один окоем, нашу недотопленную Россию, — не упустите посмотреть на клязинскую колокольню [1, 559].

Через образ клязинской колокольни Солженицын показывает трагическую историю России. Когда-то она стояла в центре изобильного города Клязьмы, и на площадь к ней спускались улицы двухэтажных купеческих особняков.

Древний русский город Клязьма много терпел за прошедшие века: жестокие разорения и от татар, и от поляков, а на своем восьмом веку — уже при советской власти — по воле невежественных властей был на 2/3 утоплен в Волге. Но осталась от утопленного города стройная красавица — колокольня.

И вот стоит из воды, добротнейшей кладки, белого кирпича... — стоит, нисколько не покосясь... пятью просквоженными пролетами, а дальше луковкой и шпилем — в небо! Да еще на шпиле — каким чудом? — крест уцелел [1, 560].

И на это чудо пятьдесят лет «глазуют» советские пассажиры с палубы проплывающих мимо пароходов.

Колоколенка уцелела! И продолжает стоять в воде, не искривясь, не покосясь.

Образ этой полузатопленной колоколенки, устоявшей при всех невзгодах, выступает символом России, символическим воплощением неодолимости духа ее народа, идущего от далекой древности до наших дней.

Эту художественно ярко выраженную в рассказе мысль Солженицын подкрепляет заключительными строками:

...для всех, кто однажды увидел это диво: ведь стоит Колоколья! Как наша надежда, как наша молитва: нет, всю Русь до конца не пропустит Господь утопить... [1, 561].

Залогом веры писателя в будущее возрождение России являются те отрадные впечатления, которые он вынес от общения с людьми, живущими в «глубинке». Солженицын говорит об этом в крохотке «Позор»:

Нет, другая глубь той четверть-сотни областей, где побыв я, — вот та дышит мне надеждой: там видел и чистоту помыслов, и неубитый поиск, и живых щедродушных родных людей. Неужели не прорвут они эту черту обреченности? Прорвут! Еще в силах [1, 562].

Крохотки 90-х годов отличаются от прежних по интонации. Там преобладал тон спокойного раздумья, философского размышления. Здесь голос писателя звучит как набат, поднимается до страстного призыва, о чем свидетельствует использование «высокой» лексики, обилие восклицательных предложений, символических образов.

Художественно емкий образ — символ России, уподобленной полузатопленной колокольне, выстоявшей против всех невзгод, сродни таким классическим образам-символам, созданным в литературе XIX века, как Русь-тройка или Вишневы сад.

Итак, Александр Исаевич Солженицын, замечательный русский писатель, вернувшись в Россию после многолетнего изгнания, продолжал активно работать в литературе. Его творчество 90-х годов разнообразно в тематическом и жанровом отношении (мемуары, рассказы, крохотки). Он в числе первых обратился к сложным страницам нашей перестроечной действительности, назвав ее «Смутой третьей». Вместе с тем писатель выразил надежду на будущее обновление России, веру в неодолимый дух русского народа.

Литература

1. Солженицын А. И. Рассказы. — С.Пб., 2003.
2. Солженицын А. И. Угодило зернышко промеж двух жерновов (очерки изгнания) // Новый мир. — 2003. — № 11.
3. Солженицын А. И. Как нам обустроить Россию? — Ленинград: Сов. писатель, 1990.

Д. К. КОНДРАТЬЕВА,

доцент Одесского национального университета им. И. И. Мечникова.

МОТИВНИЙ АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Пригадую, з яким піднесенням дочитувалися останні сторінки ще тоді зовсім нової книги Б. М. Гаспарова «Літературні лейтмотиви» (М., 1994). Особливо приваблювала післямова «Структура тексту і культурний контекст», де була концентровано викладена сама концепція, сам підхід, своєрідна аналітико-інтерпретаційна пропозиція, що засновувалась на великому досвіді і блискучій філологічній інтуїції вченого.

Варто нагадати її основні положення.

Смисл тексту в боротьбі і взаємодії різних, навіть протилежних, смислотворчих сил.

Текст — частинка безперервного потоку людського досвіду. Текст вбирає в себе і відображає в собі унікальні збіги обставин, за яких він був створений і сприйнятий:

— комунікативні наміри автора (часто різномірні і суперечливі і ніколи незрозумілі до кінця йому самому);

— взаємини автора і адресата;

— інші найрізноманітніші обставини, до найінтимніших включно, які відбилися в тексті;

— ідеологічні риси;

— стилістичний «клімат» епохи, групи;

— жанрові та стильові риси середовища;

— безліч асоціацій з іншими текстами: асоціацій явних і прихованих, близьких і віддалених, загальнозрозумілих і езотеричних, понятійних і образних, які відносяться до всього тексту чи окремих його частин.

Це смислове середовище пронизує і оточує текст. Але потрапляючи в текст, воно й саме змінюється, адаптуєчись до нього. Взаємодіючи, творить нові смисли.

Середовище, в якому існує текст, безперервно рухається. Кожен новий випадок сприйняття тексту відбувається вже в інших, змінених умовах, у трохи іншому середовищі. Текст не може опинитися двічі в одному і тому ж потоці людського досвіду. Умови існування тексту щоразу міняються. Смислове середовище щоразу інше.

Приклад з рідної словесності. Сучасна політична ситуація висвічує в поезії «Україні» В. Симоненка такі смисли, без асоціативного поля якої ці смисли, можливо, залишилися б нереалізованими. Це ефект смислового резонансу, що викликає до життя смислові обертони, які раніше не звучали. Наприклад, протягом багатьох років читач сприймав кінцівку поезії в такому варіанті: «Я проллюся крапелькою крові / На твоє червоне знамено» і навіть, й не підозрював, що в авторському варіанті було інакше: замість «червоне», яке редакторською волею вписувало твір у радянський контекст, стояло «священне», що мало контекст значно ширший.

Отже, аура контексту висвічує смисли тексту. Феномен тексту завжди існує в певному смисловому середовищі.

Взаємодія тексту з середовищем, що безперервно змінюється, робить текст в кожен момент його побутування в суспільстві воістину унікальним і неповторним феноменом. Текст стає частинкою і рушійною силою рухомого середовища, такою ж змінною, як і саме середовище.

Щоб зрозуміти суть буття тексту, треба усвідомити такий парадокс. Текст являє собою єдність, замкнуте ціле, межі якого чітко окреслені, — інакше він просто не сприймається нами як текст; але разом з тим — це така єдність, яка виникає з відкритої, що не піддається повному врахуванню, множини різномірних і різнопланових компонентів. Таке замкнуте ціле, яке вміщує в своїх межах відкритий, текучий у безконечність смисл в силу невичерпних потенцій взаємодії, утворюючих цей смисл компонентів і джерел, має безконечні можливості інтерпретації.

Таким чином, аналіз тексту, з одного боку, має бути відкритим для зовнішньої контекстуальної інформації. Цей процес регламентувати неможливо, встановлювати ієрархію теж. Основний недолік конструктивного підходу до аналізу тексту якраз і полягав у прагненні визначити і обмежити предмет дослідження, раз і назавжди знайти «істинного героя» (Р. Якобсон) лінгвістичного, літературного, семіотичного аналізу. Принципова відкритість матеріалу, що ним пройнятий текст, робить всяку регламентацію такого роду штучною і в кінцевому підсумку приводить до банальності результатів. Яким би незначним, випадковим і «зовнішнім» не здавався будь-який смисловий елемент сам по собі, його взаємодія з іншими елементами в тексті може мати важливі наслідки, які залишаться непоміченими, якщо ми відмовимося визнати в цьому елементі одного з (незчисленних) «істинних героїв».

З іншого боку, відкритість матеріалу, що вливається в текст, не тільки не відмінює принципу єдності і цілісності, але, навпаки, сприяє виявленню цієї властивості тексту.

Сприйняти щось як «текст» — значить сприйняти це як феномен, що має зовнішні межі, вміщений в «рамку», байдуже, чи це рамка фізична (як межі живописного полотна, знаки початку і закінчення письмового тексту, часові межі лекції тощо), чи вона примислюється нами як ідеальний конструкт, що дозволяє усвідомити текстуальну цілісність даного комунікативного досвіду (наприклад, визначення якоїсь ситуації як «розмови» виокремлює для нас цю ситуацію як ціле із континуального потоку мовної діяльності).

Поza рамками тексту різні частинки матеріалу розтікаються різними каналами культурної пам'яті, не маючи один до одного прямого відношення. Ми можемо лише випадково помітити наявний в них потенціал смислової

взаємодії — і навіть помітивши, можемо не знайти для нього застосування.

Але в тексті сам факт знаходження різноманітних компонентів смислу під одним дахом робить їх взаємодію неминучою і необхідною. У цій свого роду семантичній «камері» кожен елемент, що потрапляє сюди, вступає в безпосередній зв'язок з множиною таких елементів, з якими він би ніколи не вступив у контакт поза даним текстом. Відбувається тотальна фузія смислів, в результаті якої кожен окремий компонент вступає в такі зв'язки, повертається такими сторонами, виявляє такі потенціали значення і смислових асоціацій, яких він не мав поза і до цього процесу.

Наш аналіз джерел, що так чи інакше увійшли в текст, повинен не обмежуватися загальними властивостями, які він мав до і поза текстом, але прямувати за тими смислами і зв'язками, які індукуються всередині тексту, в розгорнутій в ньому неповторним чином сітці зв'язків різних його компонентів. Такий аналіз здатний вмістити який завгодно обсяг і яку завгодно строкатість зовнішньої інформації і в той же час залишитися на ґрунті досліджуваного тексту. Більше того, чим відкритішим і строкатішим постає цей матеріал, з якого зітканий смисл тексту, тим більш потужно заявляє про себе герметична єдність.

Єдність ця полягає не в чіткості і стабільності «структури», не в однорідності і обмеженості використовуваного матеріалу, а в тому, що всякий компонент у складі цієї єдності не залишається самим собою, розчиняється і розтікається в своїх взаємозв'язках з іншими компонентами. Чим більше віднаходиться таких компонентів, тим багатшою і різнобічнішою виявляється сітка їх взаємозв'язків, тим більш радикально проявляється фузія окремих елементів смислу, викликаючи до життя унікальні за своїми властивостями продукти семантичних сплавів нових елементів. Кордони тексту при цьому не розмиваються, а навпаки, збільшуючи число та інтенсивність асоціативних зв'язків всередині тексту, утворюють його цілісність.

Чим більше підвищується «тиск» матеріалу, спресованого в герметичній рамі тексту, тим більш потужно текст заявляє про себе як про єдність, в якій цей матеріал конденсується і переплавляється.

Схема принципу аналізу тексту може виглядати наступним чином. Наприклад, ми виявили в тексті два смислові компоненти А і Б, що мають різне походження і місце в смислових площинах, не пов'язані між собою в структурі тексту. Питання, чому вони вміщені в одній герметичній «камері» даного тексту? Подальший аналіз дозволяє ввести ще один компонент — С, що є в тексті, чи опосередковано може бути названим як позатекстова ремінісцентна асоціація. Тут ми помічаємо, що С має зв'язок з А і Б. Повертаємося і знову розгля-

даємо співвідношення А і Б. Посередня ланка С висвічує нам такий зв'язок. Тепер це Аа в проекції на Бб, і Бб в проекції на Аа. Їх смисл змінився. Взаємна проекція висвітила в кожному з компонентів якісь нові аспекти. Це в свою чергу вплинуло на наше розуміння С.

Перед нами процес смислової індукції. Аби він міг розпочатися, текст повинен мати якийсь початковий потенціал зв'язків, смисл яких більш-менш зрозумілий. Якщо таких зв'язків у тексті надто мало, або якщо наше бачення не здатне ці зв'язки встановити (в силу неадекватності того арсеналу культурної пам'яті, який ми спрямовуємо на даний текст), ніщо не допоможе. В цьому випадку текст постає в нашому сприйнятті як «безглуздий» (або банальний), «незв'язний», «нецікавий», «незрозумілий» тощо — однаково, чи такий вирок викликаний властивостями самого тексту, чи нашими скромними потенціями і можливостями.

Для реципієнта текст має відзначитися якоюсь «критичною масою» зв'язності (як між елементами самого тексту, так і стосовно позатекстової інформації), достатньої для того, щоб дати поштовх процесу індукції смислу.

Чи планує письменник такий ефект? Свідомо чи підсвідомо, інтуїтивно, але так. Тут нам може допомогти біографічний матеріал. Але до кінця цей процес спрогнозувати неможливо.

Цікаво інше: процес індукції, раз розпочавшись, породжує ланцюгову реакцію.

Кожне нове співположення в тексті, побачене читачем, видозмінює смислові ракурси співположних компонентів і тим самим відкриває можливості для нових співположень, для внесення нових асоціативних компонентів, які в свою чергу створюють нові смислові повороти, нові конфігурації смислових сплавів.

Внутрішньо текстова смислова індукція може проявитися, коли в творі наявна сильна творча воля автора. Але й тоді, коли в нас немає підстав розраховувати на глибину і продуманість авторських намірів, теж може проявитися смислова індукція. Тут, очевидно, не все так схематично. Воля автора може проявитися і підсвідомо. А можливо й таке, що сам об'єкт зумовлює певну цілісність і смислову індукцію.

Процес текстуальної смислової індукції розгортається безперервно, асоціативно притягуючи все нові і нові компоненти смислу і розташовуючи їх у все нових і нових проекціях. Процес цей важливий в однаковій мірі як для сприйняття текстів, так і для їх творення. В обох випадках кожен сформульований в тексті смисловий образ вводить новий асоціативний потенціал, який впливає і на те, як далі розгортається процес творення тексту автором, і на те, як відбувається його смислове відтворення реципієнтом. Текст виявляється бездонною «воронкою», що втягує в себе не обмежені ні за обсягом, ні за їх першопочатко-

вими властивостями шари з фонду культурної пам'яті. При цьому кожна нова конфігурація викликає нові імпульси втягування та індукції.

Процес смислової індукції розгортається одночасно у багатьох різних напрямках, що постійно схрещуються. І одна знайдена нитка витягує за собою цілий клубок смислових зв'язків.

Підключення все нових компонентів до аналізу — не довільне, але таке, що дозволяє заповнити смислові розриви і білі плями.

Проаналізувавши текст Мандельштама (фрагмент з «Подорожі до Вірменії»), Б. М. Гаспаров зауважує, що у випадку звичайного сприйняття тексту процес утворення смислу здійснюється більш інтуїтивно, формуючи розуміння тексту швидше у вигляді неартикульованого синкретичного образу. Але ось що важливо: текст формується кожного разу не як фіксований предмет, що раз і назавжди існує, а як процес, що безперервно рухається, розгортається у безконечність.

Внесення кожного нового елемента в аналіз повинно мати наслідок як для значення цього елемента, так і інших елементів тексту, з ним пов'язаних.

Смисловий матеріал, який просочує текст, не залишається в ньому автономним, він перетоплюється, розчиняється в множині інших часток, з якими він вступає в багатогранні взаємини в смисловій «плазмі», герметизованій в тексті. Тому аналіз тексту передбачає багаторазове повернення до вже пройдених етапів. Ми повертаємося кожного разу після того, як в тканині тексту віднаходиться якийсь новий фактор, що дозволяє доосмислити вже осмислений компонент, а разом і ряд інших компонентів, пов'язаних з ним. Таке «нелінійне», мовби по спіралі нарощення смислів дозволяє показати смисл тексту в русі, у вигляді летючого смислового конгломерату, обриси якого калейдоскопічно змінюються при кожному кроці смислоутворення.

Ще одна методологічна настанова: цей аналіз неможливо побудувати у вигляді попередньо регламентованої ієрархії механізмів і рівнів його структури. Зв'язки, з яких виростає смислова тканина тексту, зав'язуються одночасно між багатьма різними його компонентами, у багатьох різних напрямках. Ці компоненти можуть бути зовсім різними за своїм обсягом, за характером, походженням, нарешті, за положенням, яке вони займають в тексті.

Запропонований спосіб аналізу принципово відмовляється від поняття фіксованих блоків структури, що мають об'єктивно задану функцію в побудові тексту.

Замість цього основною «одиницею» аналізу є мотив: рухомий компонент, вплетений в тканину тексту, який існує лише в процесі злиття з іншими компонентами (мотивами).

Ні характер мотиву — його обсяг, «синтагматичне» співвідношення з іншими елемента-

ми, «парадигматичний» набір варіантів, в яких він реалізується в тексті, — ні його функції в даному тексті неможливо визначити наперед. Його властивості виростають кожного разу заново, в процесі самого аналізу, і міняються з кожним новим кроком, з кожною зміною загальної смислової тканини.

Унікальність феномена тексту полягає в тому, що його герметична закритість створює потенціал для генерації відкритого смислу. Всяка зміна в нашому баченні фактури тексту викликає його смислову «регенерацію», що вносить зміни в смисл багатьох його компонентів і всієї картини в цілому.

Число компонентів, що вводяться в текст, безконечне, тому безконечним є процес «регенерації» тексту, а, отже, і смисл, індукований на основі цього процесу.

Свідомі наміри автора чи інтерпретатора в їхньому відношенні до тексту складають лише малу частину тієї тканини, яка акумулюється в тексті і перетворюється в ньому.

Ні автор, ні хтось інший не в змозі врахувати всі резонанси смислових обертонів, що виникають при безконечних зіткненнях незчисленних часточок смислового матеріалу, які так чи інакше фігурують в тексті.

Але і автор, і читач, і дослідник здатні — з різною мірою чіткості і усвідомленості — відчутти текст як потенціал смислової безконечності: як динамічне «плазменне» середовище, яке, будучи раз створене, починає вести мовби своє власне життя, включається в безконечний процес самогенерації і регенерації.

Аналітико-інтерпретаційні процедури, що відкривають і з'ясовують смисли художніх текстів, як показують дослідження Б. М. Гаспарова, вимагають широкого контекстуального забезпечення. Таким, у першу чергу, має бути знання про духовну реальність, в якій, власне, і функціонує текст, — знання про її структуру (свідоме, неусвідомлюване, душа), чинники формування, структурну взаємодію тощо.

Світ, що з'являється на дисплеї свідомості у вигляді поетичного тексту, виростає, як правило, з глибин неусвідомлюваного. Особливо це стосується значної частини текстів Ліни Костенко, написаних на історичному матеріалі.

Поняття неусвідомлюваного в науковий обіг ввів, як відомо, Лейбніц. Він указав на наявність в душі людини ще й таких сприйнять, яких вона, по суті, й не знає [6, 106]. Виявляється, неусвідомлюване, що діє як самостійно, так і через свідомість і разом з нею, суттєво впливає на наші рішення, вчинки, поведінку, зрештою, на сам спосіб життя.

Обсяг функцій неусвідомлюваного чималий — від дублювання і доповнення нашої свідомості аж до клопотів щодо її психологічного захисту, слід зауважити, дуже актуальних клопотів як на сьогодні.

У практичній психології не бракує всіляких психотехнік — і древніх, і сучасних (буддійська,

йогічна, тибетська, новітні аутотренінги та медитації [3]), що використовуються для такого виходу, однак хотілося б долучити ще одну, з дозволу сказати, «літературну». Талановита творчість — прямий шлях до таємничого празнання, але як «працює» в літературі цей невичерпно багатий масив культури і на який естетичний ефект можемо розраховувати при цьому?

Окреслимо, хоча б контурно, межі поняття «празнання», виходячи з іншого — «духовна реальність», цього культурного гумусу, на якому плодоносить мистецтво, література в тому числі. Це та друга реальність, позначена печаттю людського духу, істинно людська реальність, яку й мав на увазі Г. Сковорода, міркуючи про «друге народження», — уже в ній.

Празнання засноване на об'єктивному існуванні вічності й безконечності, а також на невгамовному прагненні до них людини.

Проблемою долання людиною кінечності і невічності та виходу її за межі повсякденності опікується, до речі, не лише релігія, а й наука, наприклад, трансперсональна психологія (С. Гроф), гуманістична психологія (В. Франкл).

Чуттєво-тілесне та раціонально-розсудливе пізнання реальності досить обмежене, до того ж воно не дає «чистого», «незамуленого» (тобто, без втручання самої психічної реальності, її конструктив) знання про справжнє буття-празнання. Виникає необхідність — часом і неусвідомлено — зняти це психологічне нашарування, яке своїм суб'єктивізмом спотворює зміст празнання, цієї унікальної частини нашої духовної реальності [1, 15]. Позбавляючись ілюзорних нашарувань, людина одержує абсолютно ясне і безпосереднє знання про реальність в чистому вигляді, тобто празнання, центральний нерв якого [4, 24–28] — знання про єдину енергетичну реальність буття. Відбувається пізнання-прилучення до цієї об'єднаної енергії, своєрідна синхронізація зі світом. Йдеться не про надприродне, а про цілком земне пізнання-прилучення протилежних начал космосу, мікро-і макрокосму, де здобувається цілісне духовне знання — вічність [5, 99; 2, 90]. Усе це й матимемо на увазі, міркуючи про празнання.

Празнання виконує і багато інших функцій. До певної міри усуває суб'єктивно-об'єктивну дихотомію. Ф. Мерелл-Вольф зауважує: «Мова — творіння і інструмент егоїстичної свідомості. Вона введена у суб'єктно-об'єктний зв'язок. Мовлення чи письмо з перспективи «Я» обов'язково тягне за собою неясність. Тільки у Безмов'ї «Я» може бути пізнане як воно є, і це не є Знанням в суб'єктно-об'єктному сенсі... Вираження «Я» в Потоці є Реальністю [7, 44]. У такій відкритості пізнаємо і переживаємо глибинні смисли, прихильність і любов до всього сущого, де ми вже є невід'ємною і повноправною, вічною і безконечною частинкою буття. Нас покидає почуття самотності і занедбаності, зникає екзистенційний вакуум. При

цьому людина не ігнорує оточуючих обставин, а рішуче і з радістю переступає через них.

«Відкритість мовчання» — характерна риса філософської лірики Ліни Костенко. Її медитації часто беруть початок саме з глибин празнання, тому обіцяють вдячному читачеві унікальні плоди прамудрості. Ось чому «ще слів нема. Поезія вже є».

Ідея реалізації прагнення людини до вічності, безконечності, Абсолюту — далеко не містика. Тут якраз доречно буде звернутись до Бога. Причина Бога, як це не парадоксально на перший погляд, наскільки відважна, настільки і легковажна, — ним стати. Філософи твердять: Бог — та ж людина, але відсунута у безконечну даль. Виходить, Бог — це передусім приховане прагнення самототожності, «життям до себе дорівнятись» (Леся Українка), «знайти Бога в собі» (Г. Сковорода) тощо.

Таке, можливо, й несподіване міркування цікаво відлунує у гносеологічній площині. Істину, як відомо, знає лише Бог, але він мовчить [8]. Чому Бог — бо йому відкрите Ціле Буття. Частковому ж баченню істина недоступна. Таке — Ціле Буття — відкривається лише празнанню, в якому людина, користуючись потужними можливостями неусвідомлюваного, підноситься часом до божественного в собі.

Виникає спокусливий здогад, а чи не тому великі і є великими, що так щедро користують з могутніх і невичерпних засіб празнання, яке дає прамудрість?!

Мене давно хвилює й захоплює поезія Ліни Костенко «Сувид», і найперше — якоюсь невимовною і незникаємою в ній таємницею. Не думаю, що вже добрався до її розгадки (не дай Боже, — поезія як і жінка, позбувшись чару сокровенної таємниці, перестає існувати), але призма загадкового празнання висвітлює щось дуже важливе.

Нагадаємо цей текст.

СУВИД

Ми завжди проїжджаєм це село.
Ім'я у нього праслов'янське — Сувид.
Тут навіть хмари особливо сунуть —
сутемна синь на бронзове чоло.

І хоч Стрибог на поїзд пересів,
і вже дахи струсились від соломи, —
тут, за щитом смарагдових лісів,
моїх жар-птиць блакитні космодроми.

Я забуваю сумніви і сум.
Я воду п'ю у Сувиді з криниці.
В країні сосен, сувидських красунь,
зі мною грають в піджмурки суніці.

Тут Сувид скрізь. Він ходить по росі.
Учора він прикинувся сосною.
То коней напуває у Десні,
а то як грім гуркоче за Десною.

І хто він — Сувид? Може, бог лісів,
що десь пішов у нетрі й буреломи?

живого і рідного. Осіняє здогад — язичницьке божество, що скрізь і в усьому. Можливо, саме так і народжуються боги?! Мистецтво — «пластична проекція» (І. Франко) духу — візуалізує невидиме.

Спасибі вам, двори і явори,
що ви лице дали його розгледіть —
у тиші вод, у борознах кори,
у хмарі, що як профіль і як лебідь.

Не для кожного, на жаль, у цьому понівеченому праслов'янському роді існує те божество, як і духовна реальність в цілому. Просто не склалась вона, або ж була брутально понижена. А без неї Богу немає де жити... А без Бога у рід пішов браконьєр (поетичний синонім у Ліни Костенко — неандерталець), новітня «пропаща сила», що разом нищить себе й довкілля.

Здрігнувся лось. Регоче браконьєр.
— Який там Сувид? — каже. — Все нормально.
Він міф. Він мох. Він сутінь цих озер.
Його ніде на світі вже немає.

Поет у відчаї заперечує, притягуючи аргументи в обширі від небесного до земного.

Неправда, є! Бо хто у небесах
на дощ поверне місяця рогами?
Хто після тебе пройде по лісах,
вогонь притопче босими ногами?

Остання ж строфа — диво мистецтва слова. Мовчазна мінливість образу поганського божества вже не задовольняє запитів віри. У напруженому перебігу почуттів і думок хвилиний сумнів («Не може бути, щоб його — ніде»)

знімається аргументом на користь віри, «оркестрованим», що прикметно, у тональності початку («Без нього людям суєтно і сумно»). Дерзновенне бажання — змусити саму природу потвердити віру, задоволене не менш дерзновенним художнім ходом — притягнути до діла її голос.

І я гукаю: — Су-ви-де!.. — ...ви де?
— Ви де?.. Ви де?.. — відгукується Сувид.

Відлунне в лісах, полях, у душах, міцно пов'язуючи сьогочасне з вічним, обіцяючи прозріння.

Література

1. Адлер А. Смысл жизни // Философские науки. — 1998. — № 1. — С. 15–26.
2. Григорьева Т. П. Синергетика и Восток // Вопросы философии. — 1997. — № 3. — С. 90–102.
3. Гроф С. Духовный кризис: Статьи и исследования. Пер. с англ. — М., 1995. — 256 с.
4. Губанов Н. И., Царегородцев Т. И. Психосоматическая проблема // Философские науки. — 1990. — № 12. — С. 22–32.
5. Иванов А. В. Сознание и мышление. — М., 1994. — 130 с.
6. Лейбниц Г. Новые опыты о человеческом разуме. — М.: Ленинград, 1936. — 484 с.
7. Мерелл-Вольф Ф. Пути в иные измерения. Личная запись преобразования сознания. — К., 1993. — 384 с.
8. Фащенко В. Щаблі до істини // Вежа. — 1996. — № 2. — С. 144–156.

В. І. СПОДАРЕЦЬ,
кандидат філологічних наук, доцент
ПУДПУ ім. К. Д. Ушинського.

Теорія та методика викладання природничо-математичних дисциплін

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОГРАМНИХ ЗАСОБІВ GRAN1 ТА GRAN-2D НА УРОКАХ АЛГЕБРИ

Сьогодні все більш актуальним стає питання щодо застосування комп'ютерів у навчанні не тільки на уроках інформатики, але й на інших — математики, фізики, хімії, біології тощо. Для того щоб зацікавити учнів за допомогою комп'ютера, на уроках математики можна презентувати різні малюнки, графіки і таблиці, які наочно демонструють матеріал, що вивчається. Натомість частіше комп'ютером користується лише вчитель, і то лише на відкритих уроках, а бажано, щоб і учні також мали можливість користуватися ним на звичайних уроках.

Зауважимо, що сьогодні існує багато різних спеціально розроблених для навчання програм-тренажерів, програм-тестів, готових презентацій для вивчення нового матеріалу та ін. Останнім часом проблема впровадження таких програм в навчальний процес все більше привертає увагу науковців (І. Аман, Т. Архипова, С. Власенко, С. Ганжела, О. Крайчук, Т. Лисенко, Т. Підгорна, Л. Страннікова, А. Шемейко та ін.).

Отже, метою статті є виявлення можливості практичного застосування подібних програмних засобів і комп'ютерних презентацій на

уроках математики в ході побудови графіків функцій, що містять змінну під знаком модуля, і під час вивчення теми «Системи рівнянь» на прикладі застосування програм *GRAN1* і *GRAN-2D*, розроблених М. І. Жалдаком.

Під час побудови графіків функцій, що містять змінну під знаком модуля, можна застосовувати програму *GRAN-2D*. Наведемо декілька прикладів.

Приклад 1. Побудуйте графік функції $y = |x|$.

Ми знаємо, що для побудови графіка функції $y = |x|$ спочатку потрібно побудувати графік функції $y = x$. Це пряма, що є бісектрисою I і III-ї чверті, а потім частину прямої, що лежить нижче осі OX , дзеркально відобразити відносно цієї осі.

Для побудови графіка функції $y = |x|$ за допомогою програми *GRAN-2D* потрібно, використовуючи послугу «Створити» — «Графік функції» пункту «Об'єкт», ввести функцію $Y(X)=Abs(X)$, вибрати необхідний тип залежності функції (явна, параметрична чи в полярних координатах), колір, тип та товщину лінії і натиснути команду «Застосувати». Після цього повинно з'явитися зображення (рис. 1):

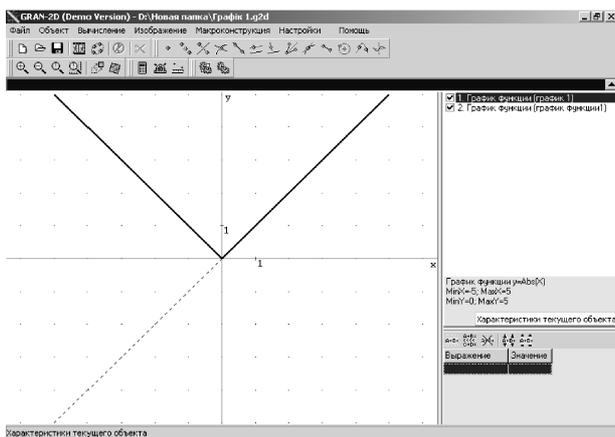

Рис. 1. Графік функції $y = |x|$.

Приклад 2. Побудуйте графік функції $y = |x + 1|$.

Для побудови графіка функції $y = |x + 1|$ спочатку потрібно побудувати графік функції $y = |x|$, а потім змістити цей графік вздовж осі OX на одну одиницю вліво.

Щоб побудувати графік функції за допомогою програми *GRAN-2D*, потрібно, використовуючи послугу «Створити» — «Графік функції» пункту «Об'єкт», ввести функцію $Y(X)=Abs(X+1)$, вибрати необхідний тип залежності функції (явна, параметрична чи в полярних координатах), колір, тип та товщину лінії і натиснути команду «Застосувати». Після цього з'явиться таке зображення графіка (рис. 2):

Приклад 3. Побудуйте графік функції $y = |x| + 1$.

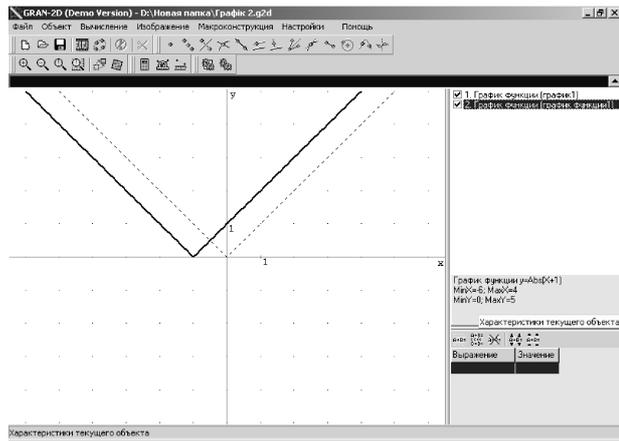

Рис. 2. Графік функції $y = |x| + 1$.

Для того, щоб побудувати графік функції $y = |x| + 1$, спочатку потрібно побудувати графік функції $y = |x|$, а потім змістити цей графік вздовж осі OY на одну одиницю вгору.

Для побудови графіка зазначеної функції за допомогою програми *GRAN-2D* потрібно, використовуючи послугу «Створити» — «Графік функції» пункту «Об'єкт», ввести функцію $Y(X)=Abs(X)+1$, вибрати необхідний тип залежності функції (явна, параметрична чи в полярних координатах), колір, тип та товщину лінії і натиснути команду «Застосувати». Після цього повинно з'явитися таке зображення графіка (рис. 3):

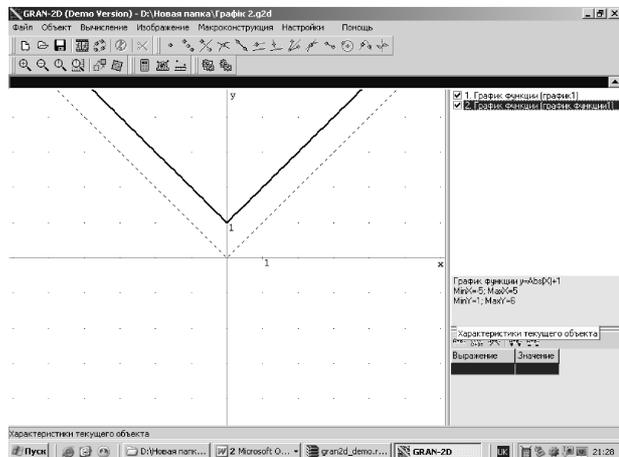

Рис. 3. Графік функції $y = |x| + 1$.

Далі наведемо функції графіків, які також можна побудувати за допомогою програми *GRAN-2D*:

$$1) y = x^2 - 4|x| + 3 \text{ (рис. 4)}$$

$$2) y = \sqrt{|x| - 2} \text{ (рис. 5)}$$

Наведемо приклади застосування програми *GRAN1* в ході вивчення теми «Системи рівнянь».

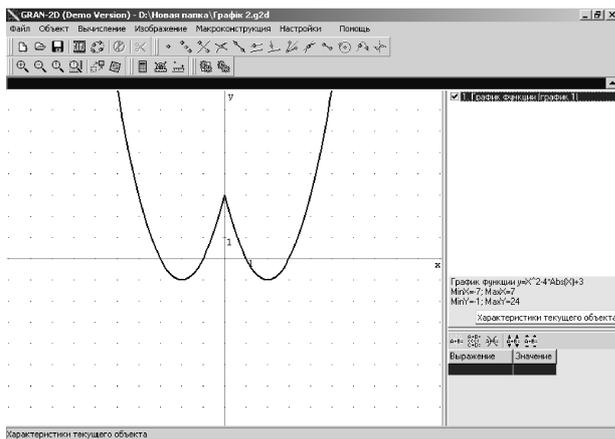

Рис. 4. Графік функції $y = x^2 - 4|x| + 3$.

Приклад 1. Розв'яжіть систему рівнянь $\begin{cases} x+3y=9 \\ 2x-y=4 \end{cases}$ графічним способом.

Для того, щоб розв'язати систему рівнянь $\begin{cases} x+3y=9 \\ 2x-y=4 \end{cases}$ графічним способом, необхідно побудувати на одній координатній площині графіки обох рівнянь. Координати кожної точки прямої, яка є графіком рівняння $x + 3y = 9$, задовольняють це рівняння. Координати кожної точки прямої, яка є графіком рівняння $2x - y = 4$, задовольняють це рівняння. Побудовані графіки перетинаються в точці (3; 2), тому пара чисел (3; 2) — єдиний розв'язок запропонованої системи рівнянь.

Для розв'язання системи рівнянь $\begin{cases} x+3y=9 \\ 2x-y=4 \end{cases}$ графічним способом за допомогою програми GRAN1 потрібно, використовуючи послугу «Створити» пункту «Об'єкт», ввести такі рівняння $X+3*Y-9=0$, $2*X-Y-4=0$, вибрати неявний тип залежності та колір лінії і натиснути команду «ОК». Після цього повинно з'явитися таке зображення (рис. 6):

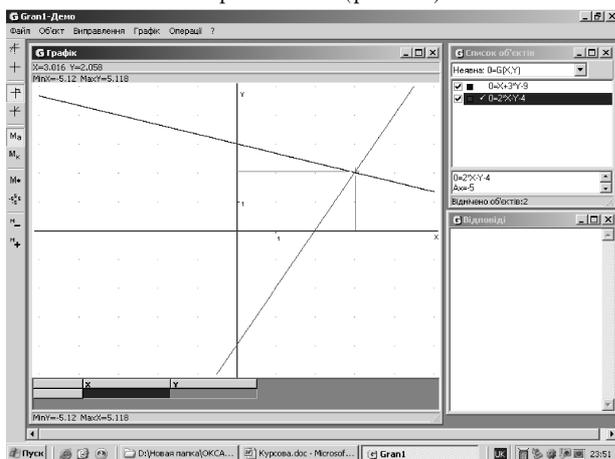

Рис. 6. Графічний розв'язок системи рівнянь $\begin{cases} x+3y=9 \\ 2x-y=4 \end{cases}$

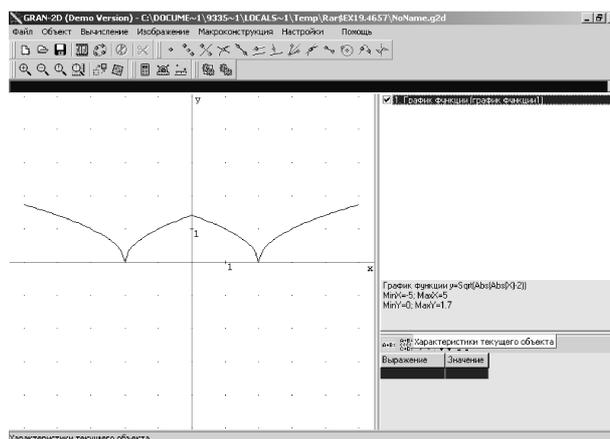

Рис. 5. Графік функції $y = \sqrt{|x| - 2}$.

Приклад 2. Розв'яжіть систему рівнянь $\begin{cases} 2x-y=4 \\ 2x-y=-2 \end{cases}$ графічним способом.

Знайдемо координати точок перетину графіків рівнянь системи з осями координат:

x	0	2
y	-4	0

x	0	-1
y	2	0

Побудуємо графіки запропонованих рівнянь. Як видно на рис. 7, графіками є паралельні прямі, вони не мають спільних точок. Отже, система рівнянь розв'язків не має.

За допомогою графіків, побудованих у програмі GRAN1, ми переконуємося, що система рівнянь дійсно розв'язків не має.

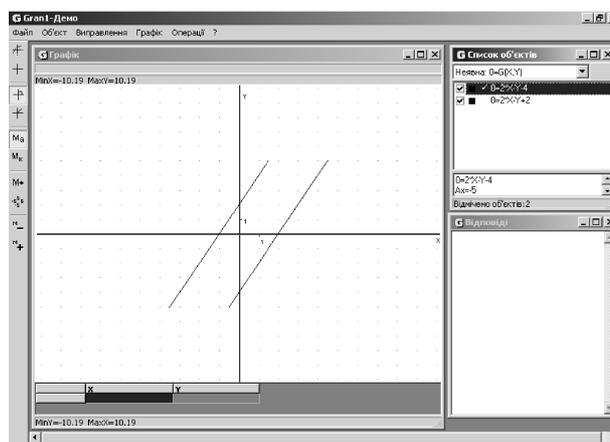

Рис. 7. Графічний розв'язок системи рівнянь $\begin{cases} 2x-y=4 \\ 2x-y=-2 \end{cases}$

Приклад 3. Розв'яжіть систему рівнянь $\begin{cases} x^2 + y^2 = 25 \\ xy = 12 \end{cases}$ графічним способом.

Графік першого рівняння — коло, другого — гіпербола (графік функції $y = \frac{12}{x}$). Побудувавши ці графіки в одній системі координат, знаходимо координати точок їх перетину: (3; 4), (4; 3), (-3; -4), (-4; -3). Перевірка показує, що знайдені чотири пари чисел не наближені розв'язки системи рівнянь, а точні.

Отже, маємо відповідь:

$$\begin{aligned} x_1 &= 3, & y_1 &= 4; \\ x_2 &= 4, & y_2 &= 3; \\ x_3 &= -3, & y_3 &= -4; \\ x_4 &= -4, & y_4 &= -3. \end{aligned}$$

Розв'язання системи $\begin{cases} x^2 + y^2 = 25 \\ xy = 12 \end{cases}$ за допомогою програми *GRANI* дає таке зображення графіків рівнянь цієї системи (рис. 8):

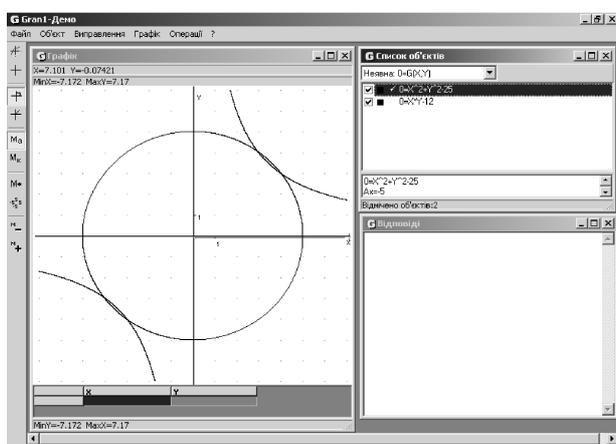

Рис. 8. Графічний розв'язок системи рівнянь

$$\begin{cases} x^2 + y^2 = 25 \\ xy = 12 \end{cases}$$

Це зображення показує, що знайдені чотири пари чисел дійсно є розв'язками системи.

Наведені приклади можна демонструвати і пропонувати аналогічні для розв'язання учням в різних класах в залежності від матеріалу, який вивчається.

Література

1. Бевз Г. П. Алгебра: Проб. підруч. для 7–9 кл. серед. шк. — К.: Освіта, 1996. — 303 с.
2. Горюх О. Комп'ютер на уроці математики // Математика. — 2007. — № 2. — С. 9–12.
3. Жалдак М. І. Комп'ютер на уроках математики: Посіб. для вчителів. — К.: Техніка, 1997. — 303 с.
4. Збірник завдань для державної підсумкової атестації з алгебри. 9 клас / За ред. З. І. Слєпкань. — Х.: Гімназія, 2002. — 144 с.
5. Крайчук О., Шемейко А. Задачі з параметрами. Інтегрований урок з математики та інформатики в 11 класі // Математика. — 2007. — № 13. — С. 21–24.
6. Слєпкань З. І. Методика навчання математики: Підруч. для студ. мат. спец. пед. навч. закл. — К.: Зодіак-ЕКО, 2000. — 512 с.

Анотація

У статті представлено приклади застосування програмних засобів *GRANI* та *GRAN-2D* на уроках алгебри при навчанні побудові графіків функцій, які вміщують змінну під знаком модуля, а також розв'язання рівнянь графічним способом.

В статті представлені приклади використання програмних засобів *GRANI* та *GRAN-2D* на уроках алгебри при навчанні побудові графіків функцій, що містять змінну під знаком модуля, і розв'язання систем рівнянь графічним способом.

In the article the examples of the use of programmatic facilities of *GRANI* and *GRAN-2D* are presented on the lessons of algebra at teaching the construction of the graphs of functions, containing a variable under a sign the module, and decision of the systems of equalizations by a graphic method.

А. С. КУШНІРУК,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри математики і методики її навчання ПУДПУ імені К. Д. Ушинського,

О. А. СУШКОВА,

студентка 5-го курсу ІФМ ПУДПУ імені К. Д. Ушинського.

«КОЛЕСО ЗНАНЬ» (ВІВЧЕННЯ ТЕМИ «АНТАРКТИДА» В 7-МУ КЛАСІ)

Мета уроку. Використовуючи ігрову форму, дати учням уявлення про материк Антарктида, про її правовий статус, особливості океанічних вод в її межах. Познайомити з будовою Антарктиди, головними рисами клімату, що впливають на природу Землі; з представниками рослинного і тваринного світу материка. Розвивати творчу активність учнів.

Обладнання. Фізична карта півкулі, карта південної півкулі, карта Антарктиди, портрети Ф. Ф. Беллінсгаузена, М. П. Лазарева, ілюстрації про природу Антарктиди, конверти із

завданнями для 2 і 3 етапів уроку, номерки на столи і для учнів.

Заздалегідь, за тиждень до уроку, п'яти учням дається випереджальне завдання — підготувати повідомлення про Антарктиду.

1. Географічне положення.
2. Історія відкриття і дослідження материка.
3. Рельєф і корисні копалини.
4. Клімат.
5. Рослинний і тваринний світ.

Повідомлення про Антарктиду повинні бути не тільки ознайомлювальні, але й повчальні.

Попередньо клас ділиться на п'ять рівнозначних команд, кожному учню привласнюється номер в команді.

Хід уроку

I. Організаційний момент

Столи пронумеровані — № столу відповідає № команди.

II. Повідомлення теми і мети уроку

Слово вчителя. Познайомитися з Антарктидою вам допоможе урок — «колесо знань», а найголовнішою ланкою цього «колеса» будуть ваші однокласники (представляє учнів, яким було дано випереджальне завдання). Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся:

- Де знаходиться Антарктида.
- Історію відкриття і дослідження материка.
- Про клімат, рельєф і корисні копалини.
- Про рослинний і тваринний світ.
- Про правовий статус Антарктиди.

III. Вивчення нового матеріалу

Вчитель знайомить учнів з етапами уроку:

- 1 етап — «колесо знань».
- 2 етап — робота команди за запропованою темою та її захист.
- 3 етап — конкурс поетів.

Слово вчителя. Антарктида — найхолодніший зі всіх материків. Площа її близько 14 млн км². Це майже в два рази більше площі Австралії і в півтора рази більше площі Європи. Своїми контурами Антарктида злегка нагадує Північний Льодовитий океан. Антарктида різко відрізняється від решти материків. Могутній шар льоду покриває майже весь материк. Завдяки колосальному заледенінню Антарктида — найвищий материк на Землі, його середня висота перевищує 2000 м, понад 1/4 її поверхні знаходиться на висоті більше 3000 м. Антарктида — це єдиний материк, на якому немає жодної постійної річки, разом з тим на ній знаходиться у вигляді льоду 62% прісних вод землі. Якби льодовиковий щит цього материка почав танути, він міг би живити річки нашої планети, при тій водності, яку вони мають, більше 500 років, а рівень Світового океану, від води, що поступила в нього, піднявся би більш ніж на 60 метрів. Про величину заледеніння можна судити хоча би тому, що цього льоду достатньо, щоб покрити ним всю земну кулю шаром завтовшки близько 50 метрів. Якщо вилучити з Антарктиди весь льодовиковий покрив, вона буде схожа на всі інші материки із складним рельєфом — гірськими спорудами, рівнинами і глибокими западинами.

Більш детально з Антарктидою вас познайомлять мої помічники.

Прошу учнів пригадати, які номери в команді їм привласнені, розсістися за столами так, щоб номер столу відповідав номеру команди (тобто за 1 столом повинні сидіти учні, яким привласнений перший номер, за 2 — дру-

гий і так далі). Після отримання першої інформації учні поетапно переходять за столи з іншими номерами, щоб у результаті учасники команд отримали інформацію за п'ятьма столами (тобто учасники з номером один переходять за другим стіл, учасники з номером два за третій, учасники з номером п'ять за перший стіл).

Переходимо до 1 етапу уроку, де мої помічники розкажуть про Антарктиду. Ви уважно слухайте і запам'ятовуйте, щоб, повернувшись в свою команду, могли виконати завдання, яке «заховане» в конверті.

За першим столом вам розкажуть про географічне положення Антарктиди. Географічне положення Антарктиди незвичне: материк майже цілком лежить за Південним полярним кругом, в його центрі знаходиться Південний полюс, тому всі береги Антарктиди обернені на північ. Незвичність материка ще й в тому, що він єдиний має власну приполярну область, яка називається, — Антарктика, в яку входять південні частини Атлантичного, Індійського, Тихого океанів з островами і материком Антарктида. Слово «Антарктика» грецького походження і складається з двох слів: «анти» — проти і «артикос» — північний, тобто ця приполярна область розташована проти північної області — Арктики. Площа материка 14 млн. квадратних кілометрів.

За другим столом розкажуть про історію відкриття і дослідження Антарктиди.

Антарктиду відкрили пізніше за інші материки. Думка про те, що є невідома Південна земля, була висловлена дуже давно. Стародавні греки допускали кулястість Землі і наявність в її Південній півкулі великої ділянки суші, що протистоїть Арктиці. У другій половині XVIII століття Джеймс Кук декілька років плавав у південних широтах і досить близько підходив до берегів Антарктиди, але пробратися крізь льоди до материка так і не зміг. Д. Кук відхилив можливість існування Південного материка, «який якщо і може бути виявлений, то лише поблизу полюса, в місцях, недоступних для плавання». Після Д. Кука довгий час ніхто не наважувався оспарювати його висновки, і подальші спроби плавання до південного материка були припинені на багато років. Лише у 1819—1821 рр. російська експедиція на судах «Схід» і «Мирний» під командою Ф. Ф. Беллінсгаузена і М. П. Лазарева обійшла навколо невідомого материка, п'ять разів впритул підходила до його берегів і відкрила у водах Антарктики багато островів.

28 січня 1820 р., коли експедиція вперше підійшла до берегів Антарктиди, прийнято вважати датою її відкриття. А Південний полюс відкрив норвежець Р. Амундсен.

Головний напрям досліджень вчених, у тому числі й українських, — вивчення атмосфери, тобто спостереження за змінами озонового шару, льодовикового покриву, клімату. Пер-

шим українцем, що потрапив до Антарктиди, був Антон Омельченко, який брав участь в експедиції Роберта Скотта.

За третім столом вам розкажуть про рельєф і корисні копалини Антарктиди.

Майже вся Антарктида покрита могутнім льодовиковим щитом, середня його товщина близько 2000 м, а максимальна досягає більше 4000 м. Приймаючи за поверхню материка льодовиковий покрив, можна сказати, що Антарктида — найвищий материк Землі. В основі Антарктиди лежить Антарктична платформа. А в центрі Антарктиди, як довели вчені, під льодом розташовані гори завдовжки 1000 км і заввишки 3000 м над рівнем моря. Багато гірських хребтів в західній частині Антарктиди. Висота рельєфу материка разом з льодовиками найвища — близько 2200 м, а Південний полюс лежить на висоті 2765 м над рівнем океану. А середня висота Євразії, Африки, Америки — близько 725 м над рівнем океану.

В Антарктиді ще продовжується горотворення, про що свідчить наявність вулкана Еребус, що діє, на острові Роса.

Надра материка містять багато корисних копалин: залізняк, кам'яне вугілля, свинець, цинк, молібден, мідь, хром, нікель, графіт, золото — всього біля 150 копалин.

За четвертим столом вам розкажуть про клімат материка.

Антарктида — найхолодніший материк Землі. Середня добова температура навіть влітку не піднімається вище -30 градусів, а взимку — нижче -70 градусів. Радянськими полярниками на станції «Схід» зареєстрована найнижча температура на Землі (-88,3 градуса). Тому станцію «Схід» називають полюсом холоду Землі. При такій низькій температурі метал стає крихким і при ударі розбивається як скло, а керосин густіє і його можна різати. Такі низькі температури обумовлені не тільки географічним положенням, але й льодовиковим покривом материка. Льодовиковий покрив Антарктиди відбиває майже 90% сонячного тепла і тому поверхня її, навіть влітку, коли Сонце не заходить за горизонт, не прогрівається. Антарктида знаходиться в двох кліматичних поясах: антарктичному і субантарктичному.

Антарктичний кліматичний пояс характеризується дуже низькими температурами і малою вологістю. Тут формуються антарктичні повітряні маси. У цьому кліматичному поясі знаходяться внутрішні області Антарктиди.

Клімат океанської частини Антарктиди формується влітку під впливом повітряних мас, що поступають з помірних широт, а взимку — антарктичних з Антарктиди. Зимові температури трохи нижче 0, а літні рідко перевищують +10 градусів. Постійні вітри часто переходять в шторми. Це субантарктичний кліматичний пояс.

Над внутрішніми областями Антарктиди і над океанами, що омивають материк, в прибережній смузі шириною 600-800 км дують постійні вітри з материка, які називають стічними.

Материковий лід, що сповзає у воду, обломлюється і утворює величезні айсберги (М. В. Ломоносов називав їх падунами).

За п'ятим столом вам розкажуть про рослинний і тваринний світ Антарктиди.

Більша частина Антарктиди розташована в зоні антарктичної пустелі, яка характеризується відсутністю рослинного і тваринного світу. Тільки в прибережних районах материка і на островах ростуть мохи, лишайники і нижчі водорості. Влітку поблизу берегів, на підвищених місцях поверхня землі, що обдувається вітрами, встигає трохи прогрітися і звільнитися від снігу — це оазиси. Оазиси в Антарктиді — це сухі і холодні кам'янисті пустелі. Води багаті планктоном (це сукупність дрібних рослинних і тваринних організмів). Планктон — джерело живлення для китів, тюленів, риб, птахів. Життя всіх тварин Антарктиди пов'язане з океаном. Тут водяться найкрупніші тварини нашої планети — сині кити, а також кашалоти. Широко поширені ластиногі: тюлені, морські леопарди, морські слони, які названі так за наріст на морді, що нагадує хобот слона.

3 птахів типові мешканці Антарктиди — пінгвіни, їх в Антарктиді 17 видів. Найпоширеніший з них — невеликий пінгвін Аделі. Красивий імператорський пінгвін, вага якого до 50 кг і заввишки більше метра. Вони не літають, але чудово плавають, харчуються рибою, молюсками і рачками. Потомство своє виводять суворою зимою. Гнізд не роблять, яйце тримають на лапах, притискуючи до пуху теплою живота. Щоб зберегти цих птахів, на них заборонили полювання. У літні місяці на берегах Антарктиди кубляться буревісники, чайки, поморники, баклани. На материк відсутні наземні ссавці, крилаті комахи і прісноводні риби.

2 етап уроку. Представник від кожної команди вибирає конверт із завданням, тобто яке повідомлення про Антарктиду командно вони повинні підготувати, використовуючи знання, отримані на 1 етапі уроку, і розповісти.

3 етап уроку — конкурс поетів. У запропонованих конвертах слова, пов'язані з Антарктидою (Антарктида, пінгвіни, Південний полюс, айсберг). Потрібно придумати чотиривірш із запропонованими словами і зачитати по черзі кожній команді.

В Антарктиді я живу,
З Антарктиди не підю,
Там айсберги великі,
Там пінгвіни пустотливі.

Антарктида, як ти хороша
Південний полюс, я люблю тебе.
Там пінгвіни, айсберги
Ну, просто краса.

IV. Підведення підсумків. Оцінювання учнів.

Оцінювання роботи, яку виконували помічники. Оцінка залежить від доступності інформації, яку запам'ятовували учні. Здійснюється оцінювання команд і персонально поетів.

Заключне слово вчителя. Як тільки не називають Антарктиду: «королева холоду», «безлюдний континент», «край Землі». Вона значно відрізняється від уже відомих нам материків, оскільки розташована на крайньому півдні планети. Це гігантська льодова пустеля. За рік на Південному полюсі можна побачити тільки один схід і один захід Сонця. Тут зареєстровані найнижчі температури повітря на Землі, хоча сонячного тепла в полярний день поступає більше, ніж його отримує протягом року Африка. Вчені довели, що раніше Антарктида була зеленим місцем, а під льодом — гори, долини, рівнини, русла колишніх річок, чаші колишніх озер. Мільйони років тому на цій землі не було вічної зими. Тут було тепло і зелено — шуміли ліси, колисалися під теплим вітрами високі трави, на берегах річок

і озер збиралися на водопій звірі, в небі пурхали птахи. Вчені припускають, що колись Антарктида була частиною гігантського континенту під назвою Гондвана. Важливою відмінністю Антарктиди від інших материків є повна відсутність державних кордонів і постійного населення. Антарктида не належить ніякій державі, там ніхто не проживає постійно. Антарктида — континент миру і співпраці. В її межах забороняються будь-які військові приготування. Жодна з країн не може оголосити її своєю землею. Справжніми господарями континенту є вчені з різних частин світу.

V. Домашнє завдання.

§ 36, 37, підготувати відповіді на запитання, стор. 223—224. На контурній карті позначити основні географічні об'єкти Антарктиди.

І. М. КОВЗІКОВА,

вчитель-методист, вчителька географії ЗОШ № 110 I—III ступенів м. Одеси.

ЭКОЛОГИЯ ГЛАЗАМИ УЧИТЕЛЕЙ И УЧАЩИХСЯ

Цифры не управляют миром, но они показывают, как живет мир.

И. В. Гете

Эколого-экономические проблемы современности, одной из которых является загрязненный промышленными отходами воздух, невозможно решить без экологического образования и воспитания молодого поколения. Экологическая культура является показателем мировоззрения человека, и ее формирование — одна из важнейших задач современной школы.

Ориентиры формирования экологически компетентной личности определены в Концепции национального воспитания, разработанной Министерством образования и науки Украины.

В данной статье представлены задачи экологического направления, которые способствуют развитию у учащихся чувства долга и ответственности за состояние окружающей среды, воспитанию любви к родному краю.

Составление задачи

Задача. Наша школа, в которой обучается 800 учащихся, находится у дороги с интенсивным двусторонним движением. Для определения состояния атмосферного воздуха на пришкольной территории был произведен подсчет количества машин, проходящих мимо школы. Расстояние от школы до дороги составляет 25 метров.

Подсчет машин производился с 06.00—23.00 — 17.00 часов и с 08.00—14.00 — 06.00 часов

(период массового присутствия детей в школе). Количество автомобилей за 17 часов с 06.00-23.00 составило 240011, за 6 часов с 08.00-14.00 — 8898.

Определить

1. Массу основных токсических компонентов (оксида углерода, диоксида азота, диоксида серы, углеводорода, альдегида, сажи, соединений свинца, бензапирена), выбрасываемых автомобилями в районе школы с 08.00 до 14.00 (6 часов).

2. Массу основных токсических компонентов, выбрасываемых автомобилями в районе школы с 06.00 до 23.00 (17 часов).

3. Количество деревьев, необходимых, чтобы восстановить кислород для дыхания 800 человек (без учета другой растительности).

4. Достаточно ли деревьев на территории школы для восстановления кислорода?

Если

1. Расстояние для прохождения автомобиля около школы равно 0,2 км.

2. Удельный вес выбросов основных токсических компонентов от использования 1 т горючего (табл. 1).

3. На территории школы растут 120 деревьев.

4. Дерево средней величины за 24 часа восстанавливает столько кислорода, сколько необходимо для дыхания трех человек.

5. Один легковой автомобиль в течение суток выбрасывает до 1 кг выхлопных газов.

6. По данным Всемирной организации здравоохранения на одного жителя города должно приходиться 50 кв. м зеленых насаждений.

Таблица 1

Удельный вес выбросов основных токсических компонентов от использования 1 т горючего

Название компонентов выбросов	Удельный вес выбросов кг/т	
	ДТ — дизельное топливо	Бензин
Оксид углерода	210	395
Диоксид азота	34	20
Диоксид серы	20	2
Углеводороды	20	34
Альдегиды	7	1
Соединения свинца	—	0,3
Сажа	2	0,6
Бензапирин	$0,31 \cdot 10^{-3}$	$0,23 \cdot 10^{-3}$

Решение задачи

Чтобы рассчитать количество основных токсических выбросов в районе школы, необходимо выяснить, сколько топлива потребляет легковой автомобиль на участке в 0,2 км (расстояние от дороги до школы).

Для удобства расчетов предварительно переведем литры в килограммы. Для этого используем формулу: $m = \rho \cdot V$,

где: m — масса в кг;

V — объем в литрах;

ρ — коэффициент плотности.

Примечание: плотность бензина 0,75 для легкового автомобиля на 100 км — 10 л; плотность ДТ — 0,85.

Легковые автомобили, работающие на бензине — 10 л на 100 км = 7,5 кг на 100 км — ($m = \rho \cdot V$; $m = 0,75 \cdot 10$ м. $m = 7,5$ кг).

1. Рассчитаем количество топлива (V), расходуемого легковым автомобилем на участке 0,2 км вдоль школы. Для расчета составим пропорцию:

$$\begin{array}{l} 100 \text{ км} \text{ — } 7,5 \text{ кг} \\ 0,2 \text{ км} \text{ — } V \end{array}$$

$$V = \frac{0,2 \cdot 7,5}{100} = 0,015 \text{ кг}$$

Ответ: 0,015 кг бензина на 0,2 км.

2. Определим количество вредных веществ (M), выбрасываемых одним легковым автомобилем, который проезжает 0,2 км согласно пропорции на примере оксида углерода для автомобилей, работающих на бензине (табл. 1)

1000 кг — 395 кг   395 — удельный вес кг/т
0,015 кг — M

$$M_1 = \frac{0,015 \cdot 395}{1000} = 0,006 \text{ кг}$$

Ответ: 0,006 кг оксида углерода выбрасывается 0,015 кг бензина.

3. Определим количество оксида углерода, которое выбрасывают 8898 автомобилей, проходящих вдоль школы, за 6 часов (с 08.00 до 14.00) — $M_{1/6}$

$$M_{1/6} = 0,006 \text{ кг} \cdot 8898 = 53,4 \text{ кг}$$

Ответ: 53,4 кг оксида углерода выбрасывают 8898 машин за 6 часов — $M_{1/6}$.

4. Определим количество оксида углерода, которое выбрасывают 24011 автомобилей за 17 часов (с 06.00 до 23.00) — $M_{1/7}$

$$M_{1/7} = 0,006 \text{ кг} \cdot 24011 = 144,07 \text{ кг.}$$

Ответ: 144,07 кг оксида углерода за 17 часов — $M_{1/7}$.

5. Определим количество диоксида азота, выделяемое легковой машиной при сгорании 0,015 кг бензина на дистанции 0,2 км.

1000 кг — 20   20 — удельный вес выброса кг/т (табл. 1)

0,015 кг — M_2

$$M_2 = \frac{0,015 \cdot 20}{1000} = 0,00036 \text{ кг}$$

Ответ: 0,0003 кг диоксида азота выбрасывается 0,015 кг бензина.

6. Количество диоксида азота, которое выбрасывают 8898 автомобилей, проходящих вдоль школы, за 6 часов (08.00-14.00) — $M_{2/6}$

$$M_{2/6} = 0,0003 \text{ кг} \cdot 8898 \text{ маш.} = 2,7 \text{ кг.}$$

Ответ: 2,7 кг диоксида азота выделяется за 6 часов ($M_{2/6}$).

7. Количество диоксида, выделяемое 20 011 машинами за 17 часов (06.00 до 23.00) — $M_{2/17}$

$$M_{2/17} = 0,0003 \text{ кг} \cdot 24011 \text{ маш.} = 7,2 \text{ кг.}$$

Ответ: $M_{2/17} = 7,2$ кг оксида азота.

8. Количество диоксида серы, выделяемое легковыми машинами при сгорании 0,015 кг бензина.

1000 кг — 2   2 удельный вес выброса кг/т (табл. 1)

0,015 — M_3

$$M_3 = \frac{0,015 \cdot 2}{1000} = 0,00003 \text{ кг}$$

Ответ: 0,00003 кг диоксида серы (M_3) выбрасывается 0,015 кг бензина

9. Количество диоксида серы ($M_{3/6}$), выделяемое 8898 автомобилями, проходящими за 6 часов (08.00-14.00) вдоль школы.

$$M_{3/6} = 0,00003 \text{ кг} \cdot 8898 = 0,27 \text{ кг}$$

Ответ: 0,27 кг диоксида серы за 6 часов — ($M_{3/6}$).

10. Количество диоксида серы, выделяемого за 17 часов (06.00-23.00) — $M_{3/17}$.

$$M_{3/17} = 0,00003 \text{ кг} * 24011 = 0,72 \text{ диоксида серы.}$$

Ответ: 0,72 кг диоксида серы за 17 часов ($M_{3/17}$).

11. Количество углеводорода при сгорании 0,015 кг бензина (M_4)

1000 кг — 34   34 — удельный вес выброса (табл. 1)

0,015 — M_4

$$M_4 = \frac{0,015 \cdot 34}{1000} = 0,00051 \text{ кг}$$

Ответ: 0,00051 кг углеводорода (M_4) при сгорании 0,015 кг бензина.

12. Количество углеводорода, которое выделяют 8898 автомобилей за 6 часов (08.00-14.00) — $M_{4/6}$

$$M_{4/6} = 0,00051 \text{ кг} * 8898 \text{ маш.} = 4,53 \text{ кг.}$$

Ответ: 4,53 кг углеводорода за 6 часов.

13. Количество углеводорода, выделяемого за 17 часов $M_{4/17}$ — (06.00-23.00) 24 011 машинами

$$M_{4/17} = 0,00051 \text{ кг} * 24011 = 12 \text{ кг углеводорода.}$$

Ответ: 12 кг углеводорода за 17 часов — $M_{4/17}$.

14. Определим количество альдегида, который выделяют автомобили при сгорании 0,015 кг бензина.

1000 кг — 1   1 — удельный вес выброса (табл. 1)

0,015 — M_5

$$M_5 = \frac{0,015 \cdot 1}{1000} = 0,000015 \text{ кг}$$

Ответ: 0,000015 альдегида (M_5).

15. Количество альдегида, выделяемого 8898 автомобилями за 6 часов (08.00-14.00) ($M_{5/6}$)

$$M_{5/6} = 0,000015 \text{ кг} * 8898 = 0,13 \text{ кг.}$$

Ответ: 0,13 кг альдегида за 6 часов ($M_{5/6}$).

16. Количество альдегида, выделяемого автомобилями за 17 часов (06.00-23.00) — $M_{5/17}$

$$M_{5/17} = 0,000015 \text{ кг} * 24011 = 0,36 \text{ кг.}$$

Ответ: 0,36 кг альдегида за 17 часов ($M_{5/17}$).

17. Определим количество сажи, которая выделяется при сгорании 0,015 кг бензина — M_6

1000 кг — 0,6   0,6 — удельный вес выброса (табл. 1)

0,015 кг — M_6

$$M_6 = \frac{0,015 \cdot 0,6}{1000} = 0,000009 \text{ кг}$$

Ответ: 0,000009 кг сажи при сгорании 0,015 кг бензина (M_6).

18. Количество сажи, выделяемой 8898 автомобилями за 6 часов (08.00-14.00) — $M_{6/6}$

$$M_{6/6} = 0,000009 * 8898 = 0,081 \text{ кг.}$$

Ответ: 0,081 кг сажи за 6 часов — $M_{6/6}$.

19. Количество сажи, которую выделяют 24 011 автомобилей за 17 часов (06.00-23.00) — $M_{6/17}$

$$M_{6/17} = 0,000009 \text{ кг} \cdot 24011 = 0,21 \text{ кг.}$$

Ответ: 0,21 кг за 17 часов.

20. Определим количество соединений свинца, выделяемого при сгорании 0,015 кг бензина — M_7

1000 — 0,3   0,3 — удельный вес выброса (табл. 1)

0,015 — M_7

$$M_7 = \frac{0,015 \cdot 0,3}{1000} = 0,0000045 \text{ кг}$$

Ответ: 0,0000045 кг соединений свинца при сгорании 0,015 кг бензина — M_7 .

21. Количество соединений свинца, выделяемого 8898 автомобилями за 6 часов (08.00-14.00) — $M_{7/6}$

$$M_{7/6} = 0,0000045 \text{ кг} * 8898 = 0,04 \text{ кг.}$$

Ответ: 0,04 кг соединений свинца за 6 часов — $M_{7/6}$.

22. Количество соединений свинца, выделяемого 24 011 автомобилями за 17 часов (06.00-23.00) — $M_{7/17}$

$$M_{7/17} = 0,0000045 \text{ кг} * 24011 = 0,108 \text{ кг.}$$

Ответ: 0,108 кг соединений свинца за 17 часов — $M_{7/17}$.

23. Определим количество основных токсических компонентов, выбрасываемых 8898 автомобилями за 6 часов (08.00-14.00) — основное время пребывания детей в школе:

$$M_{1/6}(53,4 \text{ кг}) + M_{2/6}(2,7 \text{ кг}) + M_{3/6}(0,27 \text{ кг}) + M_{4/6}(4,53 \text{ кг}) + M_{5/6}(0,13 \text{ кг}) + M_{6/6}(0,081 \text{ кг}) + M_{7/6}(0,04 \text{ кг}) = 62,2 \text{ кг.}$$

Ответ: 62,2 кг токсических выбросов в районе школы за 6 часов.

24. Количество основных токсических компонентов, выбрасываемых 24011 автомобилями за 17 часов (06.00-23.00) в районе школы.

$$M_{1/17}(144,07 \text{ кг}) + M_{2/17}(7,2 \text{ кг}) + M_{3/17}(0,72 \text{ кг}) + M_{4/17}(12 \text{ кг}) + M_{5/17}(0,36 \text{ кг}) + M_{6/17}(0,21 \text{ кг}) + M_{7/17}(0,108 \text{ кг}) = 164,7 \text{ кг.}$$

Ответ: 164,7 кг токсических компонентов выбросов в районе школы за 17 часов.

25. Определим количество токсических компонентов, которое приходится на одного ученика с 08.00-14.00 (6 часов). В школе обучается 800 учащихся.

$$62,2 \text{ кг} \div 800 \approx 0,08 \text{ кг.}$$

Ответ: 0,08 кг токсических компонентов приходится на одного ученика.

26. Количество токсических компонентов, которое приходится на одного ученика в районе школы за 17 часов.

$$164,7 \text{ кг} \div 800 = 0,206 \text{ кг.}$$

Ответ: 0,206 кг токсических компонентов приходится на одного ученика.

27. На пришкольной территории растут 120 деревьев. Дерево средней величины восстанавливает за 24 часа столько кислорода, сколько необходимо для дыхания 3-х человек.

$800 \div 3 = 226,6$ деревьев необходимо для 800 человек, что не соответствует действительности.

Ответ: 120 деревьев недостаточно для восстановления кислорода.

28. Определим, какую листовую поверхность составляют 120 деревьев, если известно, что листовая поверхность одного дерева в среднем равна 50 м^2

$$50 \text{ м}^2 * 120 = 6000 \text{ м}^2.$$

29. Определим количество зеленых насаждений, необходимых, чтобы пополнить кислород для 800 человек, если по данным Всемирной организации здравоохранения известно, что на одного жителя города должно приходиться 50 м^2 зеленых насаждений.

$$50 \text{ м}^2 * 800 = 40000 \text{ м}^2.$$

Вывод: 120 деревьев недостаточно для пополнения кислорода в районе школы.

30. Решив задачу, дети приходят к выводу:

- автомобильный транспорт очень загрязняет атмосферный воздух;
- 120 деревьев недостаточно для пополнения кислорода в районе школы;
- экологическое состояние воздуха в районе школы неудовлетворительное в силу местонахождения школы в микрорайоне;
- не рекомендуется строить школы около дорог с интенсивным движением транспорта;
- необходимо озеленять любой участок земли и бережно охранять все, что уже растет вокруг нас, посаженное другими.

Информация для размышления

1. Homo sapiens — человек разумный. Звучно ли это утверждение с теми действиями, которые совершает он по отношению к природе?

2. Зная, что растения — это легкие города, помощники в борьбе с шумом, с токсическими

веществами, пылью и т. д., мы сегодня их уничтожаем с таким же усердием, с каким когда-то Дерibas занимался насаждением деревьев в Одессе.

Возможные ошибки

Ошибки могут быть допущены в процессе логических рассуждений; в математических расчетах при определении количества токсических компонентов, выбрасываемых автомобилями; при определении количества зеленых насаждений, необходимых для пополнения воздуха кислородом.

Справочный материал

1. Автомобили, работающие на дизельном топливе и бензине, выбрасывают разное количество вредных веществ при сжигании одинакового объема топлива (табл. 1).

2. В результате сгорания топлива образуется около 200 веществ, многие из которых токсичны и канцерогенны для человека.

3. Степень загрязнения атмосферы транспортными средствами в г. Одессе составляет 25 ед., тогда как по Украине в среднем 9,3 ед. (2001 г.).

4. Один легковой автомобиль за год в среднем использует 4 т кислорода, выбрасывая 0,8 т оксида углерода. Для сравнения один человек потребляет за год в среднем 140 кг кислорода.

5. Дерево средней величины за 24 часа восстанавливает столько кислорода, сколько необходимо для дыхания 3-х человек.

6. Площадь листовой поверхности одного кустарника в среднем равна 3 кв. м.

7. Площадь листовой поверхности одного дерева в среднем равна 50 кв. м.

8. По данным Всемирной организации здравоохранения на одного жителя в городе должно приходиться 50 кв. м зеленых насаждений.

9. Сегодня в Одессе на одного жителя приходится 7 кв. м зеленых насаждений. Необходимый минимум 21 кв. м.

10. Зеленые массивы улавливают 70–80% аэрозолей и пыли. Запыленность жилого микрорайона на озелененных участках на 40% ниже, чем на открытых площадках.

11. На листовой поверхности взрослого растения, например вяза шершавого, за летний период осаждаются до 23 кг пыли, на вязе перистоветвистом — 18 кг, на клене — до 33 кг, на тополе канадском — до 34 кг, на ясене — до 27 кг, на сирени — до 1,6 кг, на акации — до 0,2 кг, на лохе узколистом — до 2 кг.

12. С одного квадратного метра газонной травы в час испаряется до 200 г воды, что значительно увлажняет воздух. В жаркие летние дни на дорожке у газона температура воздуха на высоте человеческого роста почти на 2,5 градуса ниже, чем на асфальтированной

мостовой. Газон задерживает пыль, около него легче дышится.

Это интересно знать: как токсические вещества влияют на человека.

Оксид углерода, попадая в организм человека, образует с гемоглобином стойкое соединение — карбоксигемоглобин, который приводит к кислородному голоданию.

Оксиды азота влияют на дыхательные пути. Попадая в кровь, они образуют нитриты и нитраты, которые расширяют сосуды и снижают кровяное давление.

Сернистый ангидрид является сильным раздражителем дыхательных путей. Вызывает обострение бронхиальной астмы. Нарушает углеводный и белковый обмен. Угнетает окислительные процессы в головном мозге.

Углеводороды, насыщенные при высоком содержании в воздухе, вызывают асфиксию, увеличивают объем дыхания, ослабляют координацию.

Свинец — сильно действующий токсин. Вызывает изменения в работе нервной системы, в составе крови, негативно влияет на сосуды. Активно влияет на синтез белка, на генетический аппарат клетки. Угнетает ферментативные процессы. У детей приводит к умственным расстройствам, снижению уровня интеллектуального развития, нарушению вестибулярного аппарата. Способен накапливаться в костях, печени, почках.

Бензапирен — канцероген. Вызывает злокачественные новообразования кожи, легких, кишечника, накапливается в грунте, растениях, водоемах.

При неполном сгорании топлива образуется также сажа, которая может вызвать легочные заболевания. Накапливаясь на поверхности зданий, она ухудшает их эстетический вид, а покрывая листья, снижает процесс фотосинтеза и в результате сокращает выделение кислорода. Это относится и к пыли, которая образуется в результате движения автомобилей.

Кадмий, ртуть, медь, никель, хром, ванадий — практически постоянные составляющие воздуха в городе.

Фотохимический смог (сухой смог) образуется в основном (возникает в загрязненном воздухе под действием солнечного излучения) на транспортных магистралях в летнее время.

Фотохимический смог вызывает у человека приступы удушья, астмы, кашель, нарушает функции легких, ухудшает зрение, понижает устойчивость к инфекциям.

Литература

1. При составлении задачи использована работа ученицы СШ № 81 Доброход Анны на тему: «Состояние атмосферного воздуха пришкольной территории» (работа на областном МАНе, секция «Экология», заняла призовое — II место).
2. Губский Ю. И., Долгосабуров В. Б., Храпак В. В. Химические катастрофы и экология. — К.: Здоров'я, 1993.
3. Ерохина В. И., Жеребцова Г. П., Вольфтруб Т. И. и др. Озеленение населенных мест: Справочник / Под ред. В. И. Ерохиной. — М.: Стройиздат, 1987.
4. Зарубин В. Г., Новиков Ю. В. Гигиена города. — М.: Медицина, 1988.

Н. И. ДАНИЛЕНКО,
учитель высшей категории, учитель
биологии ООШ № 81 г. Одессы.

Вчителям допризовної підготовки

ЗАПРОВАДЖЕННЯ КУРСУ «ДОСЛІДЖУЮЧИ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО» ДО ПРОГРАМИ З ПРЕДМЕТА «ЗАХИСТ ВІТЧИЗНИ»

Поширення загрози терористичних актів, які все більше набувають міжнародного характеру та потребують цивілізованого вирішення, вимагають від солдат і офіцерів Збройних Сил України високого рівня не тільки бойової і фізичної підготовки, але й високого рівня правової культури, знання міжнародних законодавчих актів, які регулюють взаємовідносини між країнами під час збройного конфлікту, захищають здоров'я, життя і людську гідність військовослужбовця, полонених, заручників, біженців, безвісти зниклих.

Останнім часом для цивільного населення виникла необхідність вивчення законів міжнародного гуманітарного права.

Програмою предмета «Захист Вітчизни», яка рекомендована Міністерством освіти і науки України (лист № 1/11-51/81 від 15.03.2005 р.) і погоджена з Міністерством оборони України (лист від 30.03.2004 р.), передбачено вивчення їх в розділі «Військово-історичні, політичні та правові основи захисту Вітчизни», внесення відповідних змін до тематичного та потижневого планування предмета «Захист Вітчизни», а саме:

— вивчення зазначених тем за рахунок резерву часу, передбаченого програмою та навчальним планом з предмета «Захист Вітчизни» (особливо в профільних правових класах);

— ущільнення навчального матеріалу предмета «Захист Вітчизни»;

— виділення додаткової години з варіативної складової навчального плану;

— інтеграція змісту курсу «Досліджуючи гуманітарне право» в програму гуртка з військово-патріотичного виховання за рахунок годин для позашкільної роботи;

— відпрацювання протягом 1–2 днів практичного питання «Планування табору для людей, переміщених під час надзвичайних ситуацій» при проведенні навчально-польових занять (зборів).

Пропонуємо матеріали з досвіду роботи В. В. Майорського, викладача предмета «Захист Вітчизни» ЗОШ № 1 м. Іллічівська, який розробив програму і тези лекцій для проведення занять з урахуванням основних питань щодо інтеграції змісту курсу «Досліджуючи гуманітарне право» в предмет «Захист Вітчизни».

Предмет «Захист Вітчизни»

«Досліджуючи гуманітарне право»

Розділ I. Військово-історичні, правові та політичні основи захисту Вітчизни.

Тема 1. Нормативно-правова база з військових питань.

Історія розвитку українського війська.

Урок 1 — теоретичний.

Конституція України та закони України про призначення Збройних Сил України та інших військових формувань України. Структура воєнної організації держави та її керівництво. Воєнна доктрина України.

Урок 2 — теоретичний.

Законодавство України про порядок проходження військової служби.

Види військової служби. Права і обов'язки призовників. Основні права, свободи та пільги військовослужбовців, пов'язані з проходженням військової служби.

Урок 3 — теоретичний.

Міжнародне військове співробітництво та участь збройних формувань України в миротворчих місіях ООН. Основи міжнародного гуманітарного права.

Урок 8 — теоретичний.

Боротьба українського народу проти фашизму та національно-визвольна боротьба в Україні під час Другої світової (Великої Вітчизняної війни).

Розвиток озброєння та військового мистецтва. Військова служба українського народу в лавах Збройних Сил СРСР в післявоєнний період.

Розділ IV. Тактична підготовка.

Тема 1. Основи загальновійськового бою.

Урок 1 — теоретичний.

Сучасні війни та військові конфлікти, їх психологічні особливості та вплив на поведінку і стан людини.

Тема 2. Дії солдата в бою.

Урок 6 — практичний.

Основні види інженерних загороджень. Способи застосування (встановлення) мінно-вибухових загороджень та їх демаскуючі ознаки.

Розділ VI. Основи цивільного захисту.

Тема 2. Надзвичайні ситуації мирного і воєнного часу.

Урок 1 — теоретичний.

Класифікація та причини виникнення надзвичайних ситуацій мирного і воєнного часу. Надзвичайні ситуації мирного часу та їх вплив на довкілля і безпеку життєдіяльності людини.

Урок 8 — теоретичний.

Сучасний тероризм як загроза людству XXI століття.

Тема 3. Основні способи захисту населення в надзвичайних ситуаціях.

Урок 6 — практичний.

Сутність та порядок проведення евакуації населення в районах виникнення надзвичайних ситуацій. Способи проведення евакуації. Підготовка населення до евакуаційних заходів. Розміщення населення в безпечних районах.

Вступне дослідження
«Образи та сприйняття».

Модуль 2 «Обмеження під час збройного конфлікту».
Дослідження 2Б
«Кодекси поза часом».

Модуль 5 «Відгук на наслідки збройного конфлікту».
Дослідження 5Д «Етика проведення гуманітарних операцій».

Модуль 2 «Обмеження під час збройного конфлікту».
Дослідження 2В «У фокусі: «діти-солдати».

Модуль 4
«Забезпечення правосуддя».
Дослідження 4Б
«Розвиток міжнародних трибуналів».

Модуль 2 «Обмеження під час збройного конфлікту».
Дослідження 2Г «У фокусі: протипіхотні міни».

Модуль 1
«Гуманітарна перспектива».
Дослідження 1В
«Дилема очевидця».

Модуль 2 «Обмеження під час збройного конфлікту».
Дослідження 2А
«Обмеження руйнувань».

Модуль 5 «Відгук на наслідки збройного конфлікту».
Дослідження 5Б
«Планування табору для людей, переміщених під час війни».

Практичне заняття «Планування табору для людей, переміщених під час надзвичайних ситуацій» (рекомендується провести під час навчально-польових занять (зборів)).

Завдання викладача — ознайомити учнів з основними правилами міжнародного гуманітарного права, допомогти усвідомити, хто такі комбатанти, не комбатанти, партизани, цивільні особи; права та обов'язки їх під час збройних конфліктів. Як уникнути втрат серед мирного населення і допомогти біженцям, полоненим тощо.

Під час проведення занять з курсу «Досліджуючи гуманітарне право» рекомендується використовувати серію плакатів харківського ав-

тора М. І. Міненко «Досліджуючи гуманітарне право», 16 аркушів, формат А-3.

При вивченні питань, що стосуються курсу «Досліджуючи гуманітарне право», слід користуватися рекомендаціями Всеукраїнського інформаційно-аналітичного журналу «Камуфляж» та журналу «Основи захисту Вітчизни».

Б. І. ШЕСТАКОВ,
методист НМЛ творчого розвитку
особистості ООІУВ.

Знайомтесь: Болградська гімназія імені Г. С. Раковського

Редакція журналу «Наша школа» щиро вітає педагогічний колектив Болградської гімназії імені Г. С. Раковського з ювілеєм — 150-річчям від дня заснування закладу, бажає всім міцного здоров'я, душевної рівноваги, щастя, добробуту, натхнення та подальших успіхів.

Пропонуємо Вам, шановні читачі журналу, заочне знайомство з педагогічним колективом гімназії, який працює творчо, має певні досягнення в навчанні та вихованні учнів і щедро ділиться з колегами своїми творчими здобутками.

ГИМНАЗИЯ ВЕРЫ

Болградская гимназия имени Г. С. Раковского — это первое болгарское учебное заведение в Одесской области.

На всех этапах становления и развития учебного заведения главным направлением было и остается духовное развитие гимназиста, многопрофильность (в прямом и переносном смысле этого слова), расширение культурных связей, сотрудничество с вузами и совершенствование форм обучения.

Прошло 15 лет с тех пор, как оно было реорганизовано. Все эти годы были наполнены напряженными поисками, целью которых всегда было воспитание и развитие творческой личности, готовой к созидательной деятельности и нравственным поступкам. Постоянно отбирая самое ценное для работы, педагогический коллектив сформировал свою систему обучения и воспитания учащихся.

Высокий уровень преподавания, демократический стиль взаимоотношений между учителями и учащимися и как результат — 95% учащихся становятся студентами вузов.

Сегодня наша гимназия — это 350 учащихся 1–11-х классов и 50 педагогических работников, заинтересованных в том, чтобы пребывание детей в стенах этого учебного заведения приносило пользу не только им, но и обществу. Гимназия дает полное среднее образование, обеспечивает высокий уровень знаний учащихся, изучение родного языка с 1-го по 11-й класс, литературы с 10-го класса и истории Болгарии с 10-го класса. Углубленное изучение английского языка с 1-го класса, второй иностранный язык (французский) с 7-го класса, спецкурсы по изучению традиций и обычаев болгарского народа, гражданскому образованию, предпринимательской деятельности, экономике, компьютерной грамоте и информатике. В старшей школе введено профильное обучение по трем направлениям (филологическое, общественно-гуманитарное, экономическое). Составной частью учебно-воспитательного процесса стали кружки и клубы по интересам.

Главная цель педагогического коллектива — как можно раньше выявить и развивать индивидуальные творческие задатки и способности детей, научить мыслить, приобщить к духовным, национальным и общечеловеческим ценностям, способствовать укреплению физического здоровья.

Большое внимание уделяется работе с одаренными учащимися. Основные направления работы с одаренными детьми:

— выявление одаренных детей (с помощью анкетирования, собеседований);

— создание условий для развития и реализации потенциальных возможностей детей;

— формирование коллектива учителей (на конкурсной основе), готовых работать с одаренными учащимися;

— система работы библиотеки;

— изучение семейных аспектов развития одаренных детей (совместные проекты);

— моральное и материальное стимулирование;

— разработка критериев результативности (мониторинг качества знаний, рейтинговая система оценивания).

Несмотря на достаточно большую недельную нагрузку, учащиеся серьезно занимаются в компьютерном кабинете, где есть подключение к Интернету, в 10 базовых кабинетах (в том числе и интернате) работают компьютеры, домашний кинотеатр, видеомагнитофоны, есть видеотека, в методкабинете администраторы и учителя работают на персональных компьютерах, а также и практический психолог, педагог-организатор. Почти 96% учащихся 10–11-х классов владеют навыками пользования компьютером.

Мы постепенно переходим к педагогике толерантности, к педагогике сотрудничества учителей и учащихся.

Главная цель гимназии — разностороннее развитие личности, которая умеет логически мыслить, находить решения сложных проблем, в совершенстве владеет современным украинским литературным языком, знает историю и культуру Украины, свободно общается на английском языке, владеет вторым иностранным языком, умеет самостоятельно добывать необходимые знания, умело использует их на практике; формирование патриота своей страны, который четко осознает свою принадлежность к современной европейской цивилизации; воспитание человека демократического мировоззрения.

Одним из путей формирования разносторонне развитой личности является сотрудничество с Одесским национальным университетом им. И. И. Мечникова, Измаильским гуманитарным университетом, а также Белгород-Днестровским педагогическим училищем (факультет начальных классов). На льготных условиях, согласно договорам, выпускники гимназии поступают в данные учебные заведения. На протяжении 15 лет сложилась четкая система сотрудничества с Республикой Болгария. И сегодня согласно протоколу между Министерствами образования и науки Украины

и Болгарии в гимназии работают преподаватели из Болгарии. С их участием созданы хореографический зал, кабинет народной музыки, музей гимназии, кабинет истории и культуры болгарского народа. А самое главное — они обеспечивают качественное изучение болгарского литературного языка.

Положительные результаты дает языковая практика, которая ежегодно для наших старшеклассников проводится в Софии. В 2007/2008 учебном году наши гимназисты завоевали 5 призовых мест на областной олимпиаде по болгарскому языку и литературе.

Каждый год по решению педагогического совета лучший ученик гимназии зачисляется в вуз Республики Болгарии по его выбору.

Способствуют расширению знаний по истории частые выезды по историческим местам Болгарии.

В течение последних 5 лет на базе гимназии проходят вступительные экзамены в вузы Болгарии.

Важным считаем сотрудничество с дошкольными учреждениями — д/сады №№ 7, 8 г. Болграда: проводим открытые мероприятия, практический психолог гимназии читает лекции для работников дошкольных учреждений.

Наше государство провозгласило курс на евроинтеграцию. Большинство отечественных ученых и политиков считают, что из всех возможных направлений евроинтеграции наилучшие перспективы сегодня имеет образование.

Школьная жизнь... Ежедневная череда звонков, уроков. Водоворот событий, радостей и огорчений.

Такая вот непростая она, школьная жизнь! Каждый учитель сам решает, у кого ему учиться, чему следовать, что читать.

Галилео Галилей писал: «Вы ничему не сможете научить человека. Вы можете только помочь ему открыть это в себе».

Рассматривая проблемы развития и становления гимназии прежде всего следует обратить внимание на проблему толерантности, взаимоуважения, взаимопонимания между всеми участниками учебно-воспитательного процесса. Решить эту проблему возможно при условии, если будет обеспечена толерантность

в отношениях «учитель-ученик-родитель», если будет создан позитивный имидж учебного заведения, если будет достигнуто взаимопонимание и уважение на всех уровнях.

Сегодня учитель все меньше думает о заработной плате, а больше о качестве обучения. Качественное обучение должно быть доступно для всех. В этом мы видим одну из главных своих задач.

Актуальной в наше время является проблема сохранения и укрепления здоровья наших детей. По данным Министерства здравоохранения и Академии педнаук 80% детей приходят в школу уже больными. Это обуславливает необходимость в формировании здорового способа жизни. Мы позаботились о создании условий, которые способствуют укреплению здоровья детей: перешли на 5-дневную учебную неделю, организовали занятия по туризму, которые дают возможность не только укрепить здоровье, но и снять напряжение.

Среди самых острых проблем следует назвать материальное обеспечение, потребность в компьютеризации обучения.

Исходя из этих проблем, мы определили стратегические задачи гимназии.

1. Создать условия для самосовершенствования каждого педагога, коллектива в целом.

2. Обеспечить постоянное саморазвитие директора — залог развития школьного коллектива.

3. Педагогическая деятельность — это командная деятельность, поэтому создание команды из людей, которые любят свое дело, — стратегия работы директора.

4. Создание системы обучения учителей по формуле: «Научился сам — научи коллегу».

5. Каждая школа имеет свое лицо, пусть оно будет обращено к ученикам и родителям.

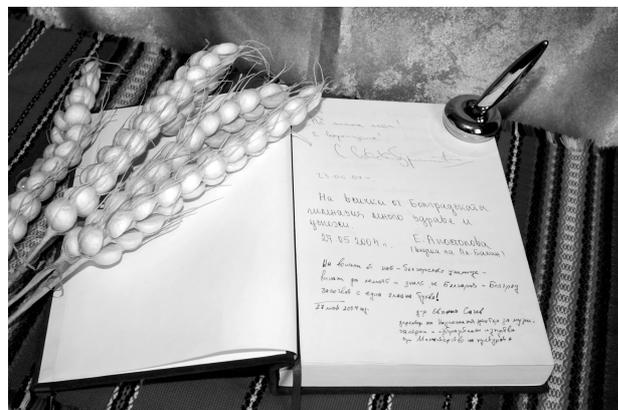
6. Периодически коллектив должен анализировать результаты своей деятельности, чтобы осмыслить сделанное, выявить проблемы, определить пути дальнейшего развития.

Поэтому в перспективе мы видим гимназию как:

- Гимназию радости для всех — детей, учителей, родителей, обществу.
- Гимназию современной демократической личности, которая является строителем собственной жизни, осознавая свое «я».
- Гимназию творческой самореализации педагогов.
- Гимназию, которая формирует у гимназиста чувство ответственности и веры в свои познавательные силы и способности.
- Гимназию максимального приближения учебного материала к реалиям жизни.
- Гимназию веры, веры в счастливое будущее.

Ж. Н. СУСЛИНА,

директор специализированной общеобразовательной школы-интерната «Болградская гимназия им. Г. С. Раковского».

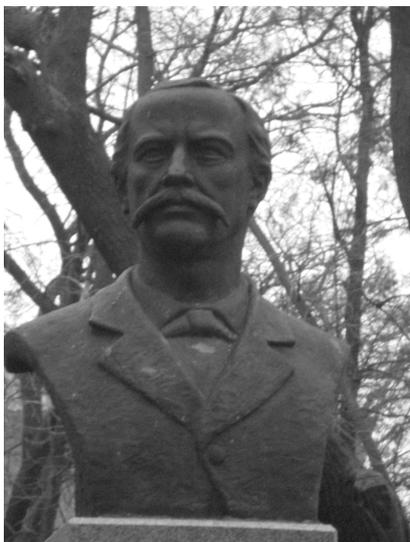
ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ОБЛАСНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ «СПЕЦІАЛІЗОВАНА ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА-ІНТЕРНАТ «БОЛГРАДСЬКА ГІМНАЗІЯ ІМ. Г. С. РАКОВСЬКОГО»

Спеціалізована загальноосвітня школа-інтернат «Болградська гімназія імені Г. С. Раковського» є найстарішим болгарським навчальним закладом не тільки на півдні України, але й в Болгарії. Після чергової масової хвилі переселення у 1829–1830 рр. болгаро-колоністи, ледве спорудивши свої землянки, приступили до будівництва церков і шкіл. Відкриття Центрального училища передувала велика організаційна і дипломатична робота. Так, в січні 1858 р., до молдавського князя Миколи Конакі Богоріді з'явилася делегація, уповноважена колоністами. Завдяки тому, що Микола Богоріді був за походженням болгариним, він прихильно поставився до прохання бессарабських болгар. 10 червня 1858 р. в м. Ясси був підписаний Хрісовул (Указ) про відкриття болгарського Центрального училища в м. Болграді. Для захисту інтересів, вирішення проблем училища і формування викладацького складу був створений Піклувальний комітет, який розробив Статут Центрального училища, в якому підкреслювалось, що навчальні плани і програми будуть складені з урахуванням освітніх потреб народу. Навчання в гімназії було доступне для всіх колоністів незалежно від матеріального становища. Перші вчителі гімназії прибули з самої Болгарії. Важливу роль в становленні училища відіграли її перші директори: Сава Радулов, Дмитро Мутев, Героргій Міркович, Павел Теодорович.

Центральне училище починає функціонувати з 1 травня 1859 р. Перший випуск відбувся в 1865 р. До 1878 р. училище закінчило 203 особи, з яких тільки 11 не були болгарами. Вже в перший період свого існування цей заклад дав освіту і випустив величезну кількість майбутніх громадських і культурних діячів, чії імена золотими буквами написані на сторінках болгар-

ської історії, військової справи, науки і культури. Закінчивши перший ступінь училища, багато випускників ставали вчителями і писарями в болгарських колоніях, що мало велике значення для розвитку освітнього процесу в Бессарабії. В 1860 р. директор гімназії Дмитро Мутев задунав створення училищної бібліотеки. Бібліотека одержувала всі болгарські журнали і газети, а також російські, чеські, сербські, румунські, німецькі, французькі та англійські періодичні видання. Тут були в оригіналі повні зібрання творів класиків світової художньої літератури. В 1861 р. в Празі був придбаний друкарський верстак для створеної при гімназії друкарні, яка обслуговувала не тільки цей навчальний заклад, але й всю Бессарабію. 4 березня 1864 р. при Болградському Центральному училищі відкривається пансіон, в якому проживали учні з віддалених сіл, а також з Македонії, Болгарії, Тракії. У 1872 р. при гімназії було створено учнівську співдружність «Пробудження». Кращі випускники гімназії як її стипендіати продовжували своє навчання за кордоном. Даний факт став заслуженим визнанням рівня освіти в Болградському училищі. У цей період училище стає адміністративним, координаційним і навчально-методичним центром болгарських шкіл в колоніях Бессарабії. Його робота була спрямована на збереження у переселенців болгарської самосвідомості, на культурно-просвітницьку діяльність і підтримку національно-визвольного руху болгарського народу. За величезну роль в просвітницькому і освітньому процесі Центральне училище в 1868 р. було нагороджено орденом «Кирила і Мефодія».

У 1876 р. в зв'язку з реорганізацією системи румунської освіти Центральне болгарське училище було перетворене в румунський лицей. Це спричинило зміни в навчальних програмах,

але вивчення болгарської мови залишилося незмінним.

Після чергової російсько-турецької війни 1877—1878 рр. Південна Бессарабія знов відходить під владу Росії. Гімназія вступає в новий період свого розвитку. З 1878 по 1884 р. — це російська восьмирічна гімназія. Вводиться російська мова викладання. Болгарською мовою викладаються тільки окремі факультативні предмети — болгарська мова, література та історія Болгарії. Для вступу в гімназію були введені іспити, які значно змінили національний склад учнів.

13 березня 1884 р. згідно з імператорським указом Болградська гімназія стає державною російською гімназією імені імператора Олександра III. У 1886 р. болгарська мова і література, історія Болгарії були виключені з навчального плану гімназії.

В результаті Першої світової війни в 1918 р. Південна Бессарабія знов відходить до Румунії. Ініціативна група болгар робить спробу відновити в Болградській гімназії вивчення болгарської мови. Гімназія була перейменована в ліцей імені румунського короля Карла II. З 1941 по 1944 р. в ліцей були тільки агрономічні класи. В приміщенні ліцею розміщувався шпиталь.

В 1944 р. Україна була звільнена від німецьких загарбників, у Бессарабії встановлюється Радянська влада. Румунський ліцей перетворюється в середню школу № 1 м. Болграда.

Будівля навчального закладу, яка була збудована в 1821 р. за проектом невідомого архітектора, згідно з рішенням Одеського обласного виконавчого комітету від 17 квітня 1987 р. взята під охорону держави як пам'ятник архітектури місцевого значення. У 1993 р. відбувся 135-річний ювілей Першого болгарського училища. У травні 1993 р. в Софійському університеті створюється ініціативний комітет, який підготував і провів наукову конференцію, присвячену ювілею. В цей час 14-а сесія Болградської районної Ради ухвалює рішення № 186 від 12 лютого 1993 р. про ліквідацію середньої школи № 1 м. Болграда і відродження Болградської гімназії.

У 1999 р. було внесено пропозицію про присвоєння Болградській гімназії імені Г. С. Раковського — видатного революціонера, громадського діяча. За пропозицією Одеської обласної адміністрації Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 536 від 5 квітня 1999 року про присвоєння гімназії міста Болграда імені Г. С. Раковського.

З 2007 року Болградській гімназії імені Г. С. Раковського присвоєно статус обласного закладу «Спеціалізована загальноосвітня школа-інтернат «Болградська гімназія імені Г. С. Раковського».

С. І. СКОРИЧ,

заступник директора з навчально-виховної роботи.

НАША СИСТЕМА НАВЧАЛЬНОЇ ТА МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ

Сьогодні в гімназії працюють 50 висококваліфікованих вчителів та 3 вчителів, відряджених Міністерством освіти і науки Республіки Болгарія.

Значком «Відмінник освіти України» нагороджено 3 вчителів (Г. І. Златев — вчитель фізики, Л. П. Авдеева — вчитель англійської мови, Г. Д. Ніколова — вчитель російської мови та літератури). Один вчитель (Н. В. Кара — вчитель болгарської мови та літератури) нагороджений медаллю за великі досягнення в зміцненні двосторонніх відносин між Республікою Болгарія та Україною, медаллю «Отец Паисий Хилендарски» МОН Болгарії за досягнення перед болгарською освітою, Почесним знаком голови Одеської обласної державної адміністрації. Шість вчителів були удостоєні нагороди в номінації «Кращий вчитель року Болградського району».

За останні 5 років підвищення кваліфікації пройшли 43 вчителів при обласному ІУВ, Київському центральному інституті післядипломної педагогічної освіти при АПН та Республіці Болгарії, атестовано 42 вчителів. Неодно-

рідність колективу вчителів за педстажем, рівнем професіоналізму обумовила різні форми роботи щодо підвищення їх педагогічної майстерності.

Проблемам виховання культури спілкування між учнями та вчителями як важливої умови забезпечення ефективності навчально-виховного процесу були присвячені психолого-педагогічні семінари, проведені за останні 3 роки: «Психологічні прийоми впливу на учнів», «Гарний настрій — успіх у роботі», «Батьки та діти», «Особистісно орієнтований підхід на уроках». А також інші форми методичної роботи: постійно діючий семінар для молодих педагогів «Нові педагогічні технології», проблемний семінар «Уроки систематизації та узагальнення знань учнів», науково-практичні конференції «Самоосвіта і самореалізація особистості вчителя», «Виховання комунікативної особистості в умовах розвитку школи і суспільства», педагогічні читання «Шляхи реалізації особистісно орієнтованого підходу у вихованні та навчанні через оновлення змісту освіти та впровадження інноваційних технологій на всіх ступенях на-

вчання», тренінги «Конфлікт», «Формування комунікативних вмінь та навичок педагогів».

В гімназії запроваджена система адміністративного контролю за постійним підвищенням професійної майстерності вчителя. Складання графіків чергової атестації та перепідготовки, створення творчих груп при підготовці питань на засіданнях педагогічної ради, залучення вчителів до проведення рейтингу зрізів знань, організація відкритих уроків, підготовка та участь в семінарах з проблем впровадження традиційних та інноваційних педагогічних технологій, індивідуальна робота з обдарованими дітьми, участь в науково-теоретичних конференціях України, області, Всеукраїнських та Міжнародних олімпіадах забезпечують можливість практично всіх вчителів охопити самоосвітньою роботою.

Система роботи закладу прослідковується в наказах директора. Функціональні обов'язки адміністрації згідно з наказом визначаються щорічно. У штатному розкладі гімназії п'ять заступників: 2 — з навчально-виховної роботи, 1 — з навчально-методичної роботи, 1 — з виховної роботи, 1 — з господарчої роботи та 1 — завідувачий інтернатом.

Щорічно за рішенням педради найкращий випускник гімназії стає студентом вищого навчального закладу Республіки Болгарія (на підставі протоколу МОН України і Республіки Болгарія) і один — студентом ОДУ імені І. І. Мечникова — спеціальність «болгарська мова та література» (на підставі угоди між гімназією та ОДУ ім. І. І. Мечникова).

В гімназії склалася певна система роботи з обдарованими дітьми. Поряд з базовим навчальним планом на вивчення профільних предметів виділено додатковий час; працюють курси за вибором і факультативи, проводяться додаткові заняття та консультації. Традиційними є спецкурси «Громадянська освіта», «Стилістика української мови», «Традиції та звичаї болгар», «Історія Болгарії», «Французька мова».

В останні роки викладаються спецкурси: «Основи програмування», «Курс користувача», «Основи підприємницької діяльності».

Наукова діяльність гімназистів забезпечується організатором позакласної роботи, керівниками гуртків та викладачами, які проводять індивідуальну роботу з найбільш обдарованими дітьми.

Учні Болградської гімназії систематично беруть участь у:

- Всеукраїнському природничому інтерактивному конкурсі «Колосок»;
- Всеукраїнському проекті «Новітній інтелект України»;
- Всесвітньому математичному конкурсі «Кенгуру»;
- фізичному конкурсі «Левеня»;
- районному та обласному етапах конкурсу знавців української мови ім. П. Яцика;
- туристично-краєзнавчій експедиції «Краса і біль України»;

— історичних конкурсів: «Сто чудес України», «Мій рідний край, Одещина моя», «Мої права», «Історія міст і сіл України»;

— конкурсі «Вірю в майбутнє твоє, Україно»;

— турнірі юних фізиків;

— конкурсі рефератів по Євроінтеграції.

Зазначені заходи сприяють реалізації новітніх технологій в роботі з обдарованими учнями.

Щороку в гімназії організуються традиційні інтелектуальні змагання з базових предметів — української мови та літератури, болгарської мови та літератури, історії, правознавства, математики. Результати участі гімназистів в інтелектуальних змаганнях різних рівнів за останні 3 роки:

2006 рік — 37 районних місць, 9 обласних, 5 всеукраїнських;

2007 рік — 44 районних місця, 8 обласних, 5 всеукраїнських;

2008 рік — 45 районних місць, 9 обласних, 29 всеукраїнських.

Основні напрямки науково-методичної роботи в гімназії — оновлення змісту освіти, апробація нових педагогічних технологій, методів, форм навчання та виховання, поліпшення науково-дослідної роботи, удосконалення власної організаційно-педагогічної структури, впровадження інновацій в систему роботи закладу. Методична робота з педагогічними кадрами організується на принципах класичної методики та дидактики і спрямована на вирішення наступних проблем:

• Психолого-педагогічне забезпечення творчого співробітництва педагогічного колективу, учнів та батьків з метою підвищення ефективності та результативності навчально-виховного процесу.

• Спільна робота гімназії, сім'ї і громадськості щодо формування моральної культури школярів в умовах соціалізації особистості дитини.

Педагогічний колектив гімназії визначив основні напрямки роботи для забезпечення творчого розвитку вчителя:

1. Сприяння формуванню у педагогів потреби в самостійній роботі з метою безперервного підвищення професійної майстерності.

2. Гармонізація стосунків учасників педагогічного процесу.

3. Впровадження в навчально-виховний процес новітніх педагогічних та інформаційних технологій.

4. Розвиток самоосвіти, самопізнання та самореалізації особистості.

5. Формування системи національного виховання з урахуванням принципів полікультурності і природовідповідності.

В гімназії працюють 4 предметних методичних об'єднань, одна творча група та клуб молодого вчителя, які забезпечують вчителів новітньою науково-педагогічною інформацією:

— МО вчителів початкових класів (кер. Р. І. Шенкова — вчитель вищої категорії, вчитель-методист);

— МО вчителів західноєвропейських мов (кер. Н. Б. Серова — вчитель І кваліфікаційної категорії);

— МО вчителів природничо-математичних наук (кер. О. І. Колева — вчитель вищої категорії, старший вчитель);

— МО вчителів гуманітарних наук (кер. Л. Р. Абдула — вчитель вищої категорії);

— МО класоводів та класних керівників (кер. Л. І. Сакалі — вчитель І кваліфікаційної категорії, старший вчитель);

— Творча група вчителів спортивно-естетичного напрямку (кер. Л. П. Гріченлі — вчитель-спеціаліст);

— Клуб молодого вчителя (кер. Л. І. Банева — вчитель вищої категорії, старший вчитель).

Вчителі гімназії щорічно беруть участь в проведенні районних конференцій, семінарів, засідань творчих груп.

Постійні члени журі районних олімпіад та конкурсу-захисту робіт МАН: Г. Д. Ніколова — вчитель російської мови та літератури, Г. І. Златев — вчитель фізики, Л. Р. Абдула — вчитель української мови та літератури, О. С. Єфімова — вчитель української мови та літератури, Н. В. Кара — вчитель болгарської мови та літератури, Н. Г. Богдева — вчитель болгарської мови та літератури, С. І. Скорич — вчитель історії, Н. І. Цабій — вчитель математики, В. О. Шамшуріна — вчитель біології, В. Д. Скорич — вчитель історії.

Роботи вчителів гімназії пройшли конкурс і надруковані:

— в журналі «Розкажіть онуку», 2003 р. «Інтегрований урок з природознавства та математики в 4 класі» — вчитель початкових класів Р. І. Шенкова;

— в журналі «Наша школа», № 2, 2004 р. «Етимологічний словник-помічник в роботі з неперевіченим правописом», «Узагальнення та систематизація вивченого про складне речення» (9 кл.) — вчитель російської мови та літератури Г. Д. Ніколова;

— в журналі «Наша школа», № 1, 2, 2002 р. «Збірник диктантів з граматичним завданням з болгарської мови для 5—11 кл.» — вчитель болгарської мови та літератури Н. В. Кара;

— в газеті «Лицейський вісник», № 50, 2004 р. «Авторські задачі з фізики XII Всеукраїнського турніру юних фізиків» — вчитель фізики Г. І. Златев;

— в журналі «Світ фізики», № 1, 2, 3, 2006 р. «Низка лабораторних завдань для учнів 9—11 кл.» — вчитель фізики Г. І. Златев;

— в газеті «Все для вчителя» «Розробка тестових завдань з геометрії для 11 класу за темою «Многогранники» — вчитель математики Н. І. Цабій;

— в журналі «Англійська мова та література», № 31, 2005 р. «Збірка вправ з граматики

англійської мови» для 5—11 кл. — вчитель англійської мови Л. П. Авдеева;

— в газеті «Шкільний світ» розробка поза-класного заходу «Святкування дня Св. Валентина» — вчитель англійської мови Л. П. Авдеева.

Вчителі гімназії підготували авторські програми, які затверджені ООІУВ:

— спецкурс «Традиції та звичаї болгар» — вчитель болгарської мови та літератури Н. В. Кара, вчитель історії Болгарії І. Ж. Попова;

— спецкурс «Історія болгарського народу» — вчитель історії Болгарії І. Ж. Попова;

— спецкурс «Географія Болгарії» — вчитель географії О. І. Колева.

Вчителі гімназії кожного року беруть участь в конкурсі «Вчитель року» та Ярмарку педагогічних ідей. Результати останніх років:

• «Вчитель року»: 14 призових місць, з них 2 обласних, 1 абсолютний переможець — «Вчитель року Одещини»

• Ярмарок педагогічних ідей: за 5 років — 67 робіт, які відзначені дипломами та грамотами районного і обласного рівня.

Поглиблене та профільне навчання

В гімназії поглиблено вивчається англійська мова в:

1—7 кл., 8-А кл., 9-А кл., 10-А кл.

1—7 кл., 8-А кл., 9-А кл., 10-А кл. — класи з українською мовою навчання,

8-Б, 9-Б кл., 10-Б, 10-В кл., 11-ті кл. —

класи з російською мовою навчання.

При поглибленому вивченні англійської мови учні всіх зазначених класів діляться на групи.

В гімназії створена структура щодо впровадження профільного навчання та програма введення профільного навчання на старшій ступені загальної освіти.

Учні-гімназисти навчаються за філологічним (10-А, 11-А класи), суспільно-гуманітарним (10-Б клас) та природничим профілем (10-В, 11-В класи).

Бібліотека

Бібліотечний фонд гімназії нараховує 44 862 примірника книг, брошур, журналів, в тому числі 17 017 підручників. Із загальної кількості літератури — 16 238 примірників болгарською мовою. У 2007 році науково-методична періодика складала 47 примірників. Бібліотека гімназії відіграє важливу роль у формуванні інформаційного простору учнів та вчителів. На достатньо високому рівні проводиться робота з обдарованими учнями, яка була схвалена на районному рівні.

У 2006/2007 навчальному році завідувач бібліотекою гімназії Л. О. Гладкова зайняла І місце в районному конкурсі «Бібліотекар року — 2007» та була відзначена грамотою обласного рівня.

Н. В. КАРА,

заступник директора з навчально-методичної роботи.

ВИХОВНА РОБОТА В ГІМНАЗІЇ

Виховує кожна хвилина життя.
В. О. Сухомлинський

В гімназії створена система виховної роботи, яка є важливою умовою цілеспрямованого розвитку учнів. Контроль та керівництво цією роботою здійснюють заступник директора з виховної роботи Л. І. Сакали та педагог-організатор Т. Ю. Морой.

Виховна робота чітко спланована і є складовою частиною річного плану роботи гімназії.

В основу виховної роботи покладена модель виховання гімназиста — «Я — особистість». Основні напрямки цієї роботи — це пошуки нових нетрадиційних форм, розвиток і підтримка юних талантів та обдарувань, виховання естетичного смаку, залучення гімназистів до світової культури та культури болгарського і українського народу, відродження культурних традицій болгарського і українського народу, організація змістовного дозвілля учнів, розвиток пізнавальної активності, культури розумової праці та інтелектуальних здібностей учнів.

Відповідно до пріоритетних завдань системи освіти в гімназії проводяться свята та виховні заходи, які вже стали традиційними: Свято Першого дзвоника, День вчителя, Осінній бал, Свято Миколая, Новий рік, День Святого Валентина, День захисника Вітчизни, Міжнародний жіночий день, Масляна, Посвята в гімназисти, День пам'яті жертв Чорнобиля, День Перемоги, День матері, День будителів, День слов'янської писемності, Свято останнього дзвоника, випускний бал, День визволення болгарського народу від османського ярма, День гімназії (складається з 4 заходів), вибори президента учнівського самоврядування.

В проведенні гімназійних свят беруть участь всі гімназисти, класні керівники, вчителі, залучаються батьки. Плідно працюють різні клуби та гуртки, діяльність яких спрямована на розвиток індивідуальних здібностей, формування екологічної культури, самостійності, ініціативності, підвищення інтелектуального та естетичного рівня.

Активно впроваджуються в систему виховної роботи гімназії інтерактивні технології, які знайшли своє місце в рамках здійснення сімейного проекту «5 вечорів у колі сім'ї». Даний проект сприяв забезпеченню духовного єднання поколінь, збереженню та розвитку сімейних традицій, підвищенню педагогічної культури батьків. У 2008 році започатковано інтелектуальний проект з учнями 5—11-х класів та їх батьками, який сприяв спільній роботі учнівських колективів з батьками.

В гімназії функціонують наступні клуби.

1. «Джерельце» — клуб для учнів 1—4-х класів. Актив цього клубу складають 32 особи, які представляють кожний клас. Напрямок

роботи клубу: підготовка гімназистів до роботи в органах учнівського самоврядування.

2. «Юнпрес», представлений гімназистами старших класів. Члени цього клубу висвітлюють всі визначні події, проблеми закладу в гімназійній газеті «Гімназія». За останні декілька років клуб видав два збірника авторських віршів учнів нашої гімназії, а саме В. Карбанової (2005—2006 рр.) та А. Гречанли (2006—2007, 2007—2008 рр.), кожний тиражем 50 екземплярів.

3. Клуб «Смарагд» екологічного напрямку. Клуб функціонує з 1996 року. За роки існування члени клубу були активними учасниками всіх екологічних акцій, призерами МАН.

4. В гімназії функціонує наукове товариство «СОВА», члени якого є постійними учасниками районних та обласних олімпіад, конкурсів МАН та Всеукраїнських конкурсів і займають призові місця.

Працюють гуртки:

- «Весела тропа» — туристичний напрямок
- «Скарбничка здоров'я» — валеологічний напрямок
- «Рукоділья» — декоративно-прикладний напрямок
- «Місячне сяйво» — танцювальна студія.

Особливе місце у виховній роботі гімназії займають ансамбль народного танцю «Хоро» та вокальна група «Здравець», керівниками яких є викладачі, відряджені МОН Республіки Болгарія.

В 2003/2004 навчальному році в гімназії створено музей «Історія гімназії». На базі музею працює гурток «Музейна справа».

Матеріали музею та етнографічної кімнати використовуються для національного, патріотичного, естетичного та морального виховання учнів. На базі музею проводиться науково-дослідна робота учнів-членів та кандидатів МАН, які посідають призові місця на районному та обласному рівнях. У 2006/2007 навчальному році музей «Історія гімназії» був зареєстрований та зайняв I місце в огляді-конкурсі музеїв при закладах освіти. Музей функціонує на підставі Статуту, який затверджено на засіданні ради гімназії. Працюючи в музеї, учні оволодівають основами пошукової, експозиційної, фондової, просвітницької та екскурсійної роботи.

В гімназії наявні спортивна, актова та хореографічна зала, в яких здійснюється робота гуртків, позакласні заходи та спортивні змагання.

Загальна кількість учнів, охоплених гуртковою та клубною роботою, складає 65%.

Протягом останніх 5 років ефективно працюють органи учнівського самоврядування.

Щорічно на демократичних засадах проводяться вибори президента учнівського самоврядування згідно з Положенням про вибори Президента учнівського самоврядування. Президент є гарантом захисту інтересів та прав гімназистів. Активно проводять свою роботу 7 Міністерств, які керуються Статутом учнівського самоврядування.

Організовано чітке чергування учнів і вчителів, яке здійснюється відповідно до графіка з подальшим звітом на щотижневої лінійці, яку проводить адміністрація гімназії.

Велика увага приділяється вивченню історії, культури рідного краю та прабатьківщини Болгарії. Постійно організуються виїзди до історичних і культурних місць України та Болгарії. Кожного року гімназисти є учасниками та переможцями міжнародних фольклорних конкурсів і фестивалів.

Стали традиційними зустрічі офіційних гостей (президентів, прем'єр-міністрів, послів, губернаторів).

В рамках програм «Діти України», «Діти Одещини» в гімназії регулярно проводяться благодійні акції «Милосердя», «Допоможіть дітям», «Ветеран» та інші.

Щороку в гімназії проводиться оздоровча кампанія, метою якої є реалізація права кожної дитини на повноцінний відпочинок. Оздоровлення здійснюється за такими напрямками: функціонування профільних таборів — туристичного та екологічного при гімназійному таборі «Сонечко», виїзди окремих груп учнів на відпочинок та екскурсії до Республіки Болгарії та інше.

В 2006/2007 навчальному році гімназія стала фіналістом обласного етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту моделей «Школа сприяння здоров'ю, здоровому способу життя», на якому представлена модель «36,6».

Класні керівники працюють за окремими планами виховної роботи. Багато уваги приділяють корекції стилю сімейного виховання.

Два рази на рік проводиться загальна батьківська конференція, на якій батьки знайомляться з планами роботи гімназії, обговорюються питання випускних іспитів, харчування та оздоровлення учнів, заслуховується звіт про використання коштів батьківського фонду.

Про дієвий контроль за станом виховної роботи свідчить те, що на кінець навчального року щорічно видаються накази з цього питання, в яких узагальнюються результати проведеної роботи та визначаються шляхи її вдосконалення.

Вищим органом є рада гімназії, до якої входять представники педагогічного колективу, батьки та учні. В гімназії створені та активно працюють: піклувальна рада, рада з профорієнтації, рада з питань роботи з обдарованими дітьми, рада з профілактики правопорушень, батьківський комітет. Діяльність цих органів спрямована на вирішення проблем, які постають перед педагогічним, батьківським та учнівським колективами.

В гімназії плідно працює психологічна і соціальна служба.

Л. І. САКАЛИ,

заступник директора з виховної роботи.

ИСТОРИЯ И РАЗВИТИЕ НА ОБРАЗОВАНИЕТО В БЕСАРАБИЯ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Историята и развитието на образованието в Бесарабия през Възраждането е всъщност история на Болградската гимназия и селските училища. Те осъществяват своите образователни задачи в условията на едно трудно време, наложено от историческите реалности; работят в тясна взаимовръзка и са подчинени на голямата идея — съхраняване на българското самосъзнание у преселниците и подпомагане на национално-освободителното движение в поробените български земи с всички средства — културно-просветителска дейност, пропаганда и революционна деятелност.

Болградската гимназия е своеобразен феномен в развитието на образователното дело по българските земи, защото чрез разностранната си дейност и добре замислени, и отработени програми тя задава модела на възрожденската ни образованост.

Възникването ѝ тъкмо в Болград, считан в онова време за столица на българските преселници, не е случайно. Тук вече са се установили хора интелектуалци и патриоти, които определено формират обществения климат в града и региона. Такива са Сава Радулов, Иван Иванов, Степан Панайотов, Димитър Панайотов и др. От друга страна в Болград се формира една твърде стабилна в материално отношение прослойка от търговци и занаятчии, които посещават по стопанските си дела големи европейски центрове, осъзнават ролята на образованието и не са чужди на идеята да го подпомагат активно. Разрастването на стопанския живот откроява необходимостта от една солидна образователна институция.

До този момент образователните потребности са удовлетворявани от първоначалните общински училища и от Болградското енорийно

училище. В него децата са обучават на руски език. От 1834 г. преподавател в енорийското училище става Степан Панайотов, възпитаник на Кишиневското духовно училище. Заедно с брат си, Димитър Панайотов, те успяват да предадат български характер на обучението, запознавайки учениците не само със Закон Божи и Свещеното писание, но и с епизоди от българското минало. Двамата братя правят препис на Паисиевата история, който се пази и до днес в Дряновския манастир.

Първоначалната идея на болградчани била енорийското училище да бъде преобразувано в БЦУ. То трябвало да удовлетвори нуждите от писари, учители, землемери и други местни административни длъжности. Избухването и неочакваната развръзка на Кримската война, която разделя Бесарабия на молдавска и руска част, осуетява идеята в тези ѝ параметри или по-скоро я отлага във времето, но не за дълго.

В периода 1857–1858 г. болградските първенци отново я възобновяват. Те се явяват пред княза на Молдова Николай Богориди с подписите на хиляди колонисти и заявяват желанието си в Болград да се учреди училище, «в което науките да се преподават на български език, а така също и на господстващия молдавски език». Съпричастен към тази идея е и ръководителят на българското национално-освободително движение Г. С. Раковски, който по това време кръстосва разстоянията между Букурещ и Одеса с намерението да събере средства за откриване на печатница за нуждите на емигрантския печат.

Когато разбира за родолюбивите стремежи на болградчани, той тутакси оценява значимостта на това дело и предоставя събраните до сега средства като първи влог за бъдещото българско училище.

В изследването си «Училищното дело и културно-просветния живот на българските преселници в Бесарабия» Екатерина Челак предполага, че Раковски се е застъпил за откриването на гимназията пред Богориди, с когото били съучинници от Цариградския лицей. В същото изследване авторката отбелязва още нещо, което има значение за националния характер на образованието сред българските преселници, а именно: «в Хрисовула за отварянето на ЦБУ, издаден от княз Богориди през 1858 г. се споменават и първоначалните училища, които ще се отворят в отделните колонии. В княжеската грамота не се споменава нито за програмата на тези училища, нито за тяхното управление. В 1859 г. намираме сведения, че тяхното ръководство се осъществява от БЦУ».

Случайно ли не са уточнени тези подробности в документа или подсъзнателно е заговорил гласът на Софроний Врачански, чийто внук е княз Богориди, днес можем само да гадаем. Болградското училище обаче се превръща в кординационен център на образованието сред бесарабските колонисти още в първи-

те години от съществуването си. Със съвместни усилия на учители и попечители българският характер на образованието се запазва до края на Възраждането.

Важен момент от историята на създаването е закрепеният чрез Хрисовула статут на БЦУ. В отличие от първоначалния замисъл, той предвижда по-широка и по-удачна структура. Курсът на обучение ще се състои от две отделения. В първото ще се подготвят учители, писари и землемери, необходими за колонистите селища, а във второто ще продължават образованието си тези, които искат да получат средно, а след това и по-високо образование.

Няма съмнение, че с така постановената структура БЦУ придобива статут на учебно заведение с реално-класическа ориентация, което предполага огромни перспективи за онези, които искат и могат да завършат и второто му отделение. Идеята за такъв тип училище възниква у Сава Радулов в резултат на кореспонденцията му с видните български възрожденци Найдено Геров и Сава Филаретов. Той я обсъжда и с Раковски. Двамата успяват да я внушат и на заможните болградски първенци Панайот Греков, Дочо Христов, Никола Парушев, Георги Минков, които са хора родолюбци и бързо разбират «отечесвената полза» от това дело. Така благодарение на далновидността на възрожденските ни дейци и на самите болградчани се учредява училище с класически профил, а не само с професионален, както е замислено отначало.

За директор на Болградската гимназия е поканен Г. С. Раковски. Този факт е многозначителен. Раковски е високоерудирани човек, владее няколко европейски езика. Някой от биографите му твърдят, че във връзка с фолклорните и езиковите си занимания научил дори санскрит — праезикът, който лежи в основата на всички европейски езици. Но едва ли единствено и само образоваността е наклонила везните за този избор. На преден план вероятно е изпъкнало огромното родолюбие, енергията и отдадеността, с които Раковски работи за българската свободолюбива кауза. Той обаче отказва, защото е нужна всеотдайна работа и за свободата на Отечеството.

Вторият избор пада върху също тъй известен възрожденски деец — д-р Иван Селемински. Едва и след неговия отказ епитропите предлагат директорския пост на Сава Радулов. Той изпълнява тази длъжност временно, но работи като учител и преди, и след създаването на гимназията. Огромна е заслугата му за развитието на образованието и в Централното и в колониалните училища — изработва програмите и издава няколко учебника и учебни помагала за образователните нужди в този момент — «Учебник за български език», «Начална граматика за изучаване на български език»; в 1859 г. отпечатва в Одеса «Български буквар. Нареден по най-

нов начин от Сава Радулов». Автор е и на учебник по география.

От 15 октомври 1859 г. директор на ЦБУ става известният възрожденец Димитър Мутев. Сам възпитаник на няколко европейски университета и доктор на Берлинския, той добре съзнава ролята на образованието и образоваността за просперитета на един народ. Затова хвърля всичките си усилия да изгради повереното му училище като крепост на българската духовност, да го превърне в притегателен център не само за децата на българските колонисти, а и за младежите от поробеното Отечество — да се образуват така, че да могат да се реализират и като служители на местната администрация, но и да продължават образованието си във висшите училища на Европа и Русия, за да бъдат полезни на една, дай Боже, свободна България.

И той заработва с нестихваща енергия. С помощта на Попечителния комитет успява да изгради добра материална база. Още в следващите няколко години към Болградската гимназия заработва печатница, особено необходима за издаване нужните учебници и учебни помагала. Печатницата обаче има и по-широко предназначение — тя се превръща в солидна база за възрожденското печатно дело. Тук започват да печатат своите първи творби прождащите ни възрожденски писатели като Илия Блъсков, Никола Козлев, Рашко Блъсков и др.

В съответствие с програмата за изграждане на училището като център за формиране на българската национална интелигенция към него заработва и пансион за нуждите на децата от бесарабските градове и села. И за тези, които идват от България. За тях пансионът осигурявал всичко — храна, униформа, учебници, учебни помагала и пособия.

Благодарение на разяснителната работа на Димитър Мутев, възстановяват дейността си затворените през 1856 г. при преминаването на Бесарабия към Молдова български училища. Нещо повече — той успява да убеди колонистите, които не са имали български училища, да отворят такива. Така се създава гъста мрежа от огнища на българското образование.

Важно значение за изграждане български характер на образованието имат и учителите, които работят в тези училища. Сред тях откриваме имената на видни български възрожденци като: Васил Попович — преподавател по БЕЛ, Теодоси Икономов — учител по старобългарски език, Никола Казанакли — учител по история и география — и тримата завършили престижни руски университети, а след това приели учителски места в Централното училище.

Известни личности на възрожденската епоха са и учителите в селските училища на Бесарабия. Сред тях са: Цани Гинчев — учителствувал в с. Караагач, Никола Козлев — автор

на поемата «Черен арап и хайдут Сидер» — учителствувал с. Шикирликитай, а после в с. Болбоково.

Първоначалните селски училища в Бесарабските земи са енокласни, двукласни и трикласни. В тях се преподава: четене, писане, първоначални познания по българска граматика, румънски език с четене и писане, свещена история. Използват се учебниците по български език на Сава Радулов, Български буквар на Калянджи, а така също преведената от Радулов «Практическа методика за изучаване на румънски език». Огромен брой от учениците на селските училища продължават образованието си БЦУ. Повечето от постъпилите завършват само първото отделение и се завръщат в родните си села като учители или писари, а други се занимават с търговия и занаяти. Каквато и професия да упражняват, това са грамотни хора, които привнасят в българските колонии знания и култура, формират обич към българската история, събуждат стремеж към българската книга и печатно слово.

След 1866 г. положението се променя. Започват да се назначават учители от различни краища на Румъния. Това е част от вече целенасочената политика за румънизирание на образованието в колонииите. Възпитаниците на БЦУ не се допускат до българските училища, защото продължавали да водят обучението на родния си език, въпреки че официално заявявали, че го водят на румънски.

Към началото на 70-те години първоначалните училища окончателно попадат под властта на МИНП и се превръщат в румънски учебни заведения. Емигрантският печат в лицето на Каравеловите вестници широко коментира този факт и хвърля вината върху Попечителния комитет, че недостатъчно твърдо е защитавал позициите на колонистите и тяхното образование. По-късните изследователи обаче като Н. Червенков, Иван Грек и Ек. Челац, въз основа на намерените документи отбелязват, че благодарение на далновидната политика на Попечителния комитет спрямо МИНП е запазен българският характер на образованието в Болградската гимназия до края на Възраждането. Разбираемо е, че Комитетът е трябвало да пожегва едното, за да запази другото.

В периода 1878–1918 год. Бесарабия вече е в границите на Русия. За гимназията, както и за българското образование започват трудни моменти. Те са на границата на оцеляването. Българският език престава да се изучава в редовните часове, а само след обед, без да е задължителен. Но българските учители и ученици продължават да отбелязват празника на братята Кирил и Методий и не позволяват да загасне родолюбивото огнище.

В периода 1918–1944 год. в Болградската гимназия всички предмети се изучават на румънски език. Значението ѝ на пръв български център обаче не се забравя, защото е жива

историческата памет. Болградчани знаят, че това е училището, създадено от дедите им, че то е символ на техния град и на тяхната етническа принадлежност.

Те преживяват и последната несправедливост, когато след промените от 1944 г. съветските власти превръщат родното им училище в Болградско средно училище № 1, и забраняват не само да се изучава, но и да се говори на български език в него.

В началото на 90-те години настъпва нов период в междудържавните отношения. Украйна се отделя от състава на СССР и започва да гради своя имидж на държава с нови и демократични ценности. И тогава Болградската гимназия и българското образование в Бесарабия, като птицата феникс възкръсват из пепелта.

Започва новата възродена история на родното образование. Гимназията отново заема полагащото ѝ се място на водещо учебно заве-

дение. В нея отново се учи български език, българска литература и българска история. Те се изучават и в регионите с преобладаващо българско население.

Днес честваме 130 години от Освобождението на България. Тук, в най-българското училище, тази годишнина се отбелязва с конференция, посветена на историята и развитието на образованието в Бесарабия, защото всичко което тя успява да направи през епохата на Българското възраждане за Освобождението на България, го прави чрез образованието, чрез подготовката и възпитанието на родолюбци, които пропагандират революционно-освободителните идеи, сами участват в освободителното движение, а след това градят съдбините на нова България.

Виолета ДИМИТРОВА,
учител по история на България, Болградска гимназия.

ТІЛКІ ОСОБИСТІТЬ ФОРМУЄ ОСОБИСТІТЬ

Школа — це дуже важливий етап в житті кожної людини. Його унікальність полягає в неповторності відчуття того, що все трапляється вперше, адже учні вчать не лише читати, писати і рахувати, а й жити. Школа є основою всіх основ. Благодійники і злочинці, двірники і президенти — всі навчались в школі. Саме в школі формується особистість. Тому сьогодні велика відповідальність покладена на вчителя, який фактично формує характер дитини.

Моє педагогічне кредо — жодного дня без творчої праці, спрямованої на вирішення проблем навчання і виховання, на збагачення власного досвіду надбаннями відомих вітчизняних учених-педагогів і новітніми навчально-виховними технологіями.

Грунтовні знання, творчий підхід до роботи, любов до своєї професії в поєднанні з відповідальністю перед учнями, батьками допомагають мені проводити уроки та позакласні заходи на високому професійному рівні. Тому на першому плані — виховання в учнів любові до рідного слова, рідного краю, прищеплення їм високих моральних якостей, збагачення словникового запасу, розвиток зв'язного мовлення, творчої фантазії.

Формування внутрішнього світу дитини, вміння бачити, слухати, розуміти красу слова, людської душі, фантазувати і творити прекрасне, творити добро — в цьому вбачаю мету своїх уроків. На уроках використовую різні форми роботи, наприклад робота в малих групах, робота в парах, розв'язання проблемних питань, розігрування ситуацій за ролями, диспути, дискусії (10–11-ті класи). Запроваджую інтерактивні методи навчання, в основу яких

покладено спілкування як двосторонній процес, в якому учень — учитель або учень — учень обмінюються думками, інформацією, що забезпечує учням можливість для формування основних пізнавальних умінь, навичок і зразків поведінки в суспільстві.

Вважаю, що учні повинні бачити в особі вчителя людину та професіонала, який є для них взірцем естетичного ставлення до життя, навчить вірити в майбутнє, довіряти людині. Тому сьогодні для того, щоб формувати особистість, треба самому бути особистістю.

Уроки болгарської мови та літератури — це уроки формування в учнів мистецтва спілкування — розвиток емоційно-образного мислення, волі, пам'яті. Працюючи з учнями 10–11-х класів, вважаю своїм обов'язком навчити їх мислити, з повагою ставитись до людей. Все це можливо в разі використання та впровадження особистісно орієнтованого навчання та виховання. Для мене важливо навчити учнів дивуватися, захоплюватися почутим, не залишатися байдужими, вміти пробачати. Часто ставлю питання:

• Що вас здивувало у вчинках героя? («Пази, боже, сляпо да прогледа», «Андрешко»).

• Чим зацікавила вас ця особистість? (П. П. Славейков, П. Хилендарски).

• Що для вас є незрозумілим у поведінці чоловіка? («Бай Ганьо»).

Це примушує учнів більш уважно ставитися до особистості письменника, намагатися зрозуміти джерела його творчості, замислитися над проблемами, висвітленими в творі. При вивченні лірики намагаюсь показати учням, що справжня поезія — як душа людини (П. Яво-

ров, В. Ханчев, Н. Лилиев). Пропоную учням читати вірші, вибираючи ті, що подобаються їм самим. Щоб учні активніше працювали на уроках, часто використовую картки з індивідуальними завданнями, ставлю проблемні питання, проводжу уроки-співставлення, уроки-дослідження (Съпоставка на «Похвално слово за Кирил» с «Похвално слово за Евтимий Търновски», «Български народни умотворения»). Прагну у кожного учня пробудити цікавість, интерес, захоплення. Доводиться бути і актором, і режисером, і критиком. Дуже важливим вважаю вміння створювати атмосферу творчої невимушеності. Прагну допомагати кожній дитині проявити себе. Даю можливість учням бути моїми помічниками, асистентами, а іноді й виступати в ролі вчителя (М. Кішлалі — 2006, 2007 р.). Але до кожного треба мати індивідуальний підхід. Іноді перемога слабшого або середнього учня дорожча за блискучу відповідь відмінника. Оцінюю учнів, коментуючи кожну відповідь, враховую самостійність думки, вміння доповнити відповідь, вміння аналізувати, відстоювати свою точку зору.

До проведення позакласних заходів намагаюся залучати всіх бажаючих учнів.

Своїм досвідом, новими формами та методами роботи я щедро ділюся з колегами на відкритих уроках, на засіданнях методоб'єднань вчителів слов'янських мов, вчителів гуманітарних дисциплін.

Пропоную своїм колегам, вчителям болгарської літератури, розробку уроку для учнів 10-го класу «Історія слов'яноболгарська — патріотична програма болгарського відродження».

Тема

«ІСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА» — патріотична програма на българското Възраждане

Цели:

— да се свържат особеностите на Възраждането в България със съержаніето на творбата;

— да си припомнят основните моменти от характеристиката на личността на Паисий Хилендарски;

— да се открият особеностите на произведеніето;

— да се анализират най-силните моменти от «Історията»;

— да се формира гражданска позиція на учениците;

— да се възпитава чувство на преклоненіе и гордост за націонална принадлежност.

Ход на урока

1. Организация на часа.

Приветствие. Дежурство.

- Обявява се темата на урока.
- Обясняват се значеніята на думите. Учениците дават свої версії на понятията.

възраждане — възобновяване, възвръщане, възстановяване, обновяване.

програма — план за действие.

патриотизъм — проява на обич към Отечество, ревностно пазене на бащина земя.

- Основни задачи за днес са:

— анализ на «Істория славянобългарска» с цел да се докаже, че книгата съдържа «скрит» план за възстановяване на българската държава.

2. Актуализация на знанията.

• Как се нарича периодът на българската лара, който сега изучавате?

• Посочете най-важните особености на българското Възраждане.

Свързано е с масови преселвания; народът се вдъхновява от нац.-освобод. задачи-възкресява се историч. спомен; идеалът е независима бълг. държава; борба за просвета с научни знания; интерес към род. език и фолклор.

• Пред вас е картина, на която са изобразени портрети на ярките личности на българския ренесанс — П. Р. Славейков, Г. С. Раковски, Хр. Ботев и много други. Коя е централната фигура?

• Какво знаете за Паисий Хилендарски? Под портрета се записват определенията.

• Знаете ли, че Паисий Хилендарски е при тежавал личен печат. В центъра на печата учениците откриват изображението на птицата феникс. Показва се печата и подписа.

• Как мислите, защо атонският монах е избрал точно тази птица? Феникс (гръц.) — в митологията е птица, която се възражда от собствения прах и затова е символ на възраждането и вечното обновяване.

3. Обяснение на новия материал.

• Защо точно 1762 г. учените сочат за начало на българ. Възраждане?

• Какво знаем за появата на творбата? Зографският манастир (в учебн.)

• Знаете ли пълното название на произведеніето? («Істория славянобългарска за българския народ, царе и свети и за всички български деяния и събития»)

• Кои са източниците на творбата? Запишете (руски преводи на исторически съчинения на римския кардинал Цезар Бароний «Істория на славянското царство» и книгата «Деяния церковная и гражданская» на Мавро Орбини). Показва се факсимилното издание с бележките на автора. Показва се как изглеждали ръкописните книги по онова време + стр. от «Історията»

• От колко части, според вас, състои произведеніето? Закача се стр.-рата на творбата.

— *увод*

— *основна част:*

*политическа история,
културна история*

— *заклучение.*

- Да разгледаме някои от тези части:

1 група — разглежда 1 увод

2 група — разглежда 2 увод.

• За какво се разказва в уводите? 1 — историята обогатява Знанията за предците, културата, традициите, пробужда съзнанието за принадлежност към определен народ, учи как да се тълкува миналото.

• Какви цели се поставят в единия и другия предговор?

• Бихте ли посочили кратки фрагменти, които особено са ви харесали?

• Кой от двата предговора звучи по-съременно? Защо?

• Да прочетем откъса «О, неразумни и юрде!» Чете се от учителя. Тълкува се значението на думите. Работа с тълковния речник

• От езикова гледна точка, какви видове изречения се използват?

• Какви художествени средства използва авторът?

Реторично обръщение, реторичен въпрос, реторично възклицание. Запомнете!!!

• Защо Паисий Хилендарски включва в творбата глава за Кирил и Методий?

• Да посочим основните функции, които изпълнява «История славянобългарска»

— носи познание

— полемизира

— възхвалява (апология)

— пише на говорим език (увлекателно четиво).

Многостранно, обединяващо различни достоинства — синкретично произведение.

• Какви задачи си поставя Паисий Хилендарски в своето произведение?

Борба за църковна самостоятелност, за държавна политическа независимост, за културна еманципация (просвета)

• Кой са причините да наричаме произведението програма?

4. Обобщение на изученото.

• Като имате предвид функциите на творбата и нейната въздействаща сила, с каква изучена стб. творба бихте сравнили «История славяно-българска»? «За буквите» на Ч. Храбър.

• В какво се състои актуалността на произведението? (*вълнува умовете и сърцата на българите в целия свят, вдъхва национално самочувствие, укрепва вярата в собствени-те сили*)

• Знаете ли, че първото печатно издание се нарича «Царственик» — 1844 г. от Христати Павлович, а през 30-те год. на 20 век Джеймс Кларк открива в Болград неизвестен сборник, който съдържа откъси от «Ис. сл.» на П. Хилендарски и откъси от «История о болгар. народе» на Сп. Габровски...Този ръкопис е предаден за съхранение в Хилендарската научна библиотека в гр. Калъмбас (САЩ).

Общо в науката са известни около 100 преписа на ръка.

• Как свързвате нашето мото с идеята на творбата? Заключение.

Учителят чете стих от Ев. Евтимов «Паисий обикаля още»

5. Дом. задачи:

— да научат откъса от 2 увод наизуст. Задължително

— как свързвате силата на патриотичната творба и уникалността на Паисий като ярка личност с изказването: «Не съм учил нито граматика, нито светски науки...» Творческа задача по желание.

6. Оценяване.

Структура на творбата «ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА» (82 ръкописни листа)

1. Ползата от историята.

2. Предисловие към ония, които желаят да прочетат и чуят написаното в тая история.

3. Историческо събрание за българския народ.

4. Тук внимавай, читателю, ще кажем накратко за сръбските крале.

5. Пак завършваме разказа за Константин Шишман.

6. Тук е потребно да се съберат заедно имената на българските крале и царе, колкото се намират и кой след кого е царувал.

7. Събрано накратко колко знаменити били българските крале и царе.

8. За славянските учители.

9. Тук събрахме накратко имената на българските светци, колкото са просияли от българския народ в последно време.

10. Послесловие.

Тълковен речник

Род — общност от хора, които са свързани помежду си с кръвна или брачна връзка.

«Български род» — всички българи, които са свързани чрез общата си история и култура, произлизат от едно племе, почитат едни и същи герои, говорят един език, изповядват една вяра, спазват едни традиции.

Родно — това, което принадлежи на собствения род, на собствения народ: родна земя, роден дом, родна реч.

Национална принадлежност — съзнание за принадлежност към определен народ и неговата култура, бит и традиции, вяра, обичаи, празници.

Юрод — глупак, глупец.

Литературни термини

Реторично обръщение:

— обръщение към въображаем читател;

— често е съставна част на реторичен въпрос;

— придава на текста емоционалност и въздействаща сила.

Реторично възклицание:

— възклицателен израз или изречение;

— разкрива чувствата на автора;

— подчертава отношението на автора към проблема, за който се говори;

— отличава се с особена интонация, подчертаваща конкретни чувства.

Реторичен въпрос:

— съдържа отговор на онова, за което пита;

— привлича вниманието на читателя;

— подчертава онова, за което се пита;

— изразява отношението на автора към поставения проблем.

Н. В. КАРА,

заступник директора з навчально-методичної роботи, вчитель вищої кваліфікаційної категорії, «старший учитель», вчитель болгарської мови та літератури.

ОРГАНІЗАЦІЯ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ

Сучасне музеєзнавство в Україні розвивається як окремий науковий напрямок і впроваджується в освітній простір. Музей — це інститут людської спільноти, що є засобом свідомого і цілеспрямованого залучення людей до культурної спадщини минулих часів і займає особливе місце в житті людства. Об'єктами сучасного музеєзнавства є як загальносвітотіві, загальноукраїнські культурні святині, так і пам'ятки місцевого значення.

Болградська гімназія ім. Г. С. Раковського є тим об'єктом, який має місцеве, всеукраїнське та міжнародне значення історичного, культурного і освітянського характеру. Тому заслуговує особливої уваги вивчення і розповсюдження історії та найкращих традицій цього навчального закладу. У 2003 році при Болградській гімназії ім. Г. С. Раковського за

ініціативою адміністрації та вчителів, делегованих з Республіки Болгарії, був створений Музей історії гімназії, який є засобом патріотичного та національного виховання. Для того щоб посилити виховний потенціал музею, в 2004/2005 навчальному році при ньому розпочав свою роботу гурток «Музейна справа». Гурток функціонує як вільне об'єднання гімназистів на основі захопленості конкретним видом діяльності, до якої також активно залучаються і педагоги. Гуртківці розподілені за секторами: пошуковим, дослідницьким, фондово-експозиційним і просвітницьким. З їх числа на початку навчального року обирається актив музею та староста гуртка «Музейна справа». У 2006 році був створений керівний орган — рада музею, яку очолює керівник музею. До складу ради входять 5 вчителів і 5 учнів. У цьому ж році був прийнятий Статут музею, який обов'язково узгоджується з радою гімназії та затверджується директором навчального закладу. В музеї ведеться така документація: перспективний план роботи та план роботи музею на поточний рік, протоколи засідань ради музею, інвентарна книга, книга прийому та видачі експонатів, журнал обліку відвідувачів, проведених екскурсій, масових заходів та навчальних занять, а також книга відгуків. На даний момент фонди Музею історії гімназії містять 263 експоната, 107 з яких є експонатами основного фонду, серед них особисті речі гімназистів, зошити, підручники учнів, документи про закінчення навчального

закладу різних років, книги наказів 50-річної давнини. Всі експонати розміщені у восьми експозиціях, які постійно поповнюються: «Центральне болгарське училище», «Румунський ліцей», «Російська восьмирічна гімназія», «Російська гімназія ім. Олександра III», «Румунський ліцей ім. Карла II», «Середня загальноосвітня школа № 1», «Болградська гімназія», «Болградська гімназія ім. Г. С. Раковського». В музеї створені задовільні умови для зберігання експонатів. Щорічно на базі Музею історії гімназії проводиться змістовна пошукова та просвітницька робота. Таким чином, за роки існування музею та гуртка в Болградській гімназії ім. Г. С. Раковського склалась власна система організації музейної роботи, якою ми щиро ділимося з колегами.

В Україні діє більше трьох тисяч музеїв при закладах освіти. Але керівники цих музеїв досі стикаються з цілою низкою проблем та питань. Так, наприклад, керівники музеїв і краєзнавчих гуртків не мають сучасних програм з урахуванням регіональних особливостей та навчальних і методичних посібників, що забезпечували б можливість розвивати всі напрямки музейної педагогіки. Тому в Болградській гімназії розроблено авторську програму та навчальний план роботи гуртка «Музейна справа» для учнів 9–11-х класів протягом 3 років з урахуванням 4 годин на тиждень. Слід зауважити, що однакові розділи програми вивчаються на різних ступенях навчання, а їх зміст поступово розширюється і поглиблюється. За результатами роботи гуртка наприкінці кожного року навчання проводяться краєзнавчо-пошукові експедиції для детального відпрацювання сформованих навичок. Експедиції можна проводити під час навчальної практики учнів. Сучасна освіта передбачає також необхідність урахування індивідуальних здібностей, інтересів і потреб учнів, можливості їх розвитку та самореалізації, формування в них орієнтації на певний вид професійної діяльності, реалізації особистісно орієнтованого навчання. Під час підготовки програми враховано регіональний компонент та нові підходи до соціальної ролі музею, трансформації його надбань в освіту в двох аспектах: як сукупність форм, методів навчання та засобів формування громадянсько-патріотичної позиції учнівської молоді. На заняттях гуртка «Музейна справа» учні мають змогу поглибити знання з деяких навчальних предметів, отримати практичні вміння та навички, що є важливим складником гуманістичного виховання, культурно-духовного розвитку дітей та молоді. До програми додається перелік практичних робіт, які можна проводити під час занять гуртка або додатково. При плануванні і проведенні музейної та краєзнавчої роботи ми керуємось Положеннями про Всеукраїнський рух учнівської молоді «Моя земля — земля моїх батьків», Всеукраїнської туристсько-краєзнавчої експедиції «Краса і біль Ук-

раїни», історико-географічної експедиції «Сто чудес України», «Історія міст і сіл України».

Музей постійно поповнюється матеріалами завдяки дослідницькій роботі учнів, яку вони проводять з вчителями та випускниками навчального закладу. Наприклад, з випускником 1939 року Федором Неновим — громадянином Румунії, який неодноразово відвідував Болградську гімназію, Музей історії гімназії та постійно надає нам свої монографії з історії гімназії.

В Україні прийнято низку нормативно-правових актів, які регулюють роботу музеїв при закладах освіти: Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995 року, Постанова Кабінету Міністрів України № 1147 від 20 липня 2000 року та нормативно-правові документи Міністерства освіти і науки України, до яких було внесено зміни згідно з Наказом № 640 від 4 вересня 2006 року.

Облік музеїв є основною формою впорядкування та систематизації музейної мережі, створення банку даних про музеї при навчальних закладах, які перебувають в сфері управління Міністерства освіти і науки України. Він здійснюється шляхом реєстрації та перереєстрації згідно з поданими документами: уніфікованого паспорта музею, акту обстеження музею, Статуту музею та наказу про його створення. Якщо музей зареєстровано і діє не менше двох років, він може брати участь в оглядах-конкурсах музеїв при закладах освіти та претендувати на звання «Зразковий музей». Так у 2006 році Музей історії гімназії зайняв I місце в обласному турі огляду-конкурсу музеїв при закладах освіти, і районною оглядовою комісією рекомендовано подати документи на присвоєння звання «Зразковий музей».

Музейна педагогіка визначає таку модель-піраміду зростання творчої особистості, в основі якої — гуманна людина зі всією сукупністю здібностей, мотивів. Вершина піраміди — «дослідник — філософ», а «дослідник — громадянин», «дослідник — винахідник», «дослідник — експериментатор», «дослідник — теоретик» — проміжні ступені зростання. Під час музейних уроків та пошукової роботи в учнів розвивається громадянське мислення, національна свідомість, що сприяє вихованню шанобливого ставлення до інших культур, розумінню значення національної свідомості у світовій загальнолюдській цивілізації.

Отже, музейна педагогіка — це інноваційна педагогічна технологія, яка базується на інтеграції суспільно-гуманітарних наук: історії, географії, етики, естетики, музеєзнавства, мистецтвознавства, природознавства, культурознавства, лінгвістики, соціології, психології, філософії та сприяє розвитку творчих здібностей учнів. Робота Музею історії гімназії в даному напрямку була презентована на районному семінарі вчителів історії у 2006/2007 навчальному році. У 2003/2004 навчальному році

на базі Болградської гімназії проведено районний семінар педагогів-організаторів за темою «Організація та діяльність шкільних музеїв». У 2005/2006 навчальному році система роботи музею була представлена на обласному семінарі методистів РМК з виховної роботи. У 2007/2008 навчальному році досвід музейної та краєзнавчої роботи в гімназії презентували серед вчителів історії Одеської області та знов на районному семінарі педагогів-організаторів за темою «Формування духовних якостей особистості засобами етнопедагогіки».

Щорічно на базі музею проводиться змістовна пошукова та просвітницька робота, уроки

історії, естетики, болгарської мови та літератури, виховні заходи, класні години, екскурсії для учнів, батьків та гостей навчального закладу та міста Болграду. За останні роки Музей історії гімназії відвідали прем'єр-міністр України Ю. Єхануров, губернатор Одеської області В. Цушко, міністр палива та енергетики І. Плачков, Президент Болгарії Г. Пирванов, прем'єр-міністри Болгарії А. Марін, Т. Кавалджиєв, С. Саксбурготський та інші визначні особи.

С. І. СКОРИЧ,

вчитель історії, заступник директора з навчально-виховної роботи, керівник гуртка «Музейна справа».

У РІДНОМУ ДОМІ

4 березня 1864 року при Болградському Центральному училищі відкрився пансіонат, в якому мешкали учні з віддалених сіл, а також з Македонії, Болгарії, Тракії.

У 80-х роках ХІХ століття в період існування російської восьмирічної гімназії пансіонат був закритий.

У 1934 році святкувалося 75-річчя заснування гімназії. Визначним був той факт, що в цей період відновлюється функціонування пансіонату, в якому мешкали учні з болгарських сіл. Учні 1–4-х класів знаходились під контролем учнів 5–8-х класів, а 5–8-х класів — під наглядом вчителів, які були призначені керівництвом навчального закладу.

Зараз приміщення інтернату розраховано на 60 місць. Це типовий двоповерховий будинок, розташований на території гімназії. Тут мешкають 50 учнів 5–11-х класів. Більшість учнів з віддалених сіл Болградського району: Олександрівка, Дмитрівка, Голиця, Виноградне, Виноградівка, Василівка, Банівка, Владичень, Жовтневе, також є діти з Кіровоградської області, Арцизького району Одеської області та м. Ізмаїла.

Інтернат — це відокремлений комплекс обласного закладу «Спеціалізована загально-

освітня школа-інтернат «Болградська гімназія ім. Г. С. Раковського». Тут працюють 11 осіб: завідувача інтернатом, вихователі, помічники вихователів, прачка, прибиральник приміщень. Кожного року складається план роботи інтернату, який є частиною річного плану роботи гімназії. В інтернаті організовано самоврядування учнів: обрано старост І та ІІ поверхів, старост кімнат, які відповідають за порядок; складається графік чергування в спальнях та їдальні, розподілено обов'язки між учнями. В кінці семестрів підводяться підсумки успішності учнів, складаються рейтингові таблиці, здійснюється моніторинг знань учнів та розробляються конкретні дії щодо покращання якості знань учнів. Учні, які проживають в інтернаті, мають можливість відвідувати гуртки, є активними учасниками виховних заходів, екскурсій, інтелектуальних змагань та конкурсу «Таланти твої, Україно».

У нашому інтернаті для дітей створено усі умови для роботи та відпочинку: затишні спальні, зручні для праці зали самопідготовки, кімнати відпочинку з телевізорами та комп'ютерами. Для учнів, які мешкають в інтернаті, організовано чотириразове безкоштовне харчування.

Кожного року виділяються кошти для зміцнення матеріально-технічної бази інтернату. Так в 2007/2008 навчальному році було придбано пральну машину, холодильник, телевізор, приліжкові тумбочки, шафи для книг, полиці для взуття, білизну, килимове покриття.

Основна мета працівників інтернату — створити рідний дім для своїх вихованців, допомогти їм почуватися дітьми та водночас допомагати отримувати міцні знання на все життя.

Т. Г. АНГЕЛУЦОВА,

завідувача інтернатом гімназії.

УРОК 3 ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 9-МУ КЛАСІ

Тема. Наш край в другій половині ХІХ століття

Мета. Познайти учнів з політичним, економічним та культурним життям рідного краю в ІІ половині ХІХ століття, історією заснування сіл Болградського району та Болградської гімназії ім. Г. С. Раковського; формувати вміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати; виховувати почуття гордості за свій рідний край, відповідальності за його майбутнє.

Тип уроку. Комбінований

Обладнання. Мапа Одеської області, виласадка літератури «Взнай свій народ, а в народі — себе!», роздатковий матеріал, таблички з назвами робочих груп, різнокольорові шарфи, підручник історії України (автори Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко), джерело — М. С. Державін «Болгарські колонії в Росії» — стор. 53, виставка робіт, виготовлених руками наших пращурів (глиняний горщик, плетена ваза із соломи, вишитий рушник, в'язана серветка), магнітофон, аудіозаписи.

Хід уроку

(Всі учні класу розподілені на три творчі робочі групи, які сидять за окремими столами.)

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів *(На фоні повільної народної болгарської музики.)*

— Діти, я хочу звернути вашу увагу на нашу невеличку виставку. Ви бачите предмети, виготовлені руками наших пращурів. Зараз я дозволю собі одне припущення, яке ми повинні будемо до кінця уроку або довести, або спростувати. Багато хто вважає, що наші пращури були більш розумними і вмілими ніж нинішнє покоління. Скажіть, хтось з вас або ваших батьків зміг би виготовити своїми руками таке диво? *(Учні, в основному, відповідають, що — ні.)*

— А багато років тому майже кожен мешканець села володів технікою виконання того або іншого предмета. Як жили наші пращури? Що сприяло тому, що вони були такими працелюбними, наполегливими і спостережливими? Я вважаю, що ці питання хвилюють кожного з вас, і сьогодні ми спробуємо на них відповісти. Адже тема нашого уроку «Наш край в другій половині ХІХ століття». *(Музика затихає.)*

— Нас цікавитимуть три основні аспекти цього питання: політичне, економічне і культурне життя краю в другій половині ХІХ століття. *(Вчитель вивіщує на дошці таблички із словами: «політика», «економіка», «культура».)*

— Пропоную, щоб епіграфом до нашого уроку стали слова, якими названо виставку літератури, яка зможе допомогти у вивченні питань, пов'язаних з історією рідного краю: «Узнай свій народ, а в народі — себе!». Наш час характеризується неабияким підвищенням інтересу до проблем історії свого народу і це

природно. Адже людина, яка не знає свого минулого, не гідна майбутнього. Ці питання, до речі, цікавили людей ще в давнину. Так, греки і римляни збирали різні відомості про народи, з якими торгували або воювали. В працях Геродота, Демокріта, Страбона ми зустрічаємо чимало описів історії, побуту і господарства різних народів. Це ми вивчали на уроках історії в 6-му класі. В 7-му класі переконалися, що найбільше такої інформації було зібрано в період Великих географічних відкриттів. А в період Відродження інтерес до своїх витоків виникає в кожного народу. Про це ми говорили на уроках історії в 8-му класі. У цьому навчальному році ви вже не в перший раз вивчаєте тему «Наш край в різні історичні періоди». Все це свідчить про важливе значення даної теми в шкільному курсі історії. Сьогодні для більш плідної роботи ви розподілені на три робочі групи, яким будуть присвоєні символічні назви «Буджак», «Джерело» та «Родолубець». *(Вчитель роздає на кожний стіл таблички з назвою групи, а учні пояснюють, чому саме такі назви їм запропонували. Кожна група визначає, хто буде очолювати її роботу протягом уроку, а вчитель відзначає цих учнів зеленим, червоним і жовтим шарфиком та пояснює значення кольорів.)*

— Зараз я прошу кожную групу звернути увагу на літеру на зворотньому боці табличок: вона означає, який аспект сьогоднішнього уроку ваша група буде допомагати висвітлювати. Перш, ніж ми розпочнемо роботу за основними напрямками, я пропоную вам згадати найбільш точні визначення понять, з якими ми сьогодні працюватимемо. *(Учні дають визначення понять.)*

Політика — це управління державою, відносини з іншими країнами.

Економіка — це форми і методи господарювання.

Культура — це створені людьми матеріальні і духовні цінності.

— З усіх періодів в історії нашого краю найважливішим є ХІХ століття. Чому? *(Тому що саме в цей період відбулося активне заселення та освоєння нашого краю болгарами-колоністами.)*

III. Перевірка домашнього завдання

— Яка політична подія на початку ХІХ століття визначила долю нашого краю в першій половині ХІХ століття. *(Бухарестський мирний договір — 16 травня 1812 р.) (Робота з підручником історії України — стор. 18, §3, п. 1.)*

— Які процеси спричинили цей факт? *(Заселення наших земель болгарами-колоністами.)*

— Які, на ваш погляд, були причини колонізації? *(Болгарія в цей час залишалася під Османським ярмом, турки всіляко пригнобляли болгар, просте населення стражда-*

ло від численних феодальних міжусобиць в Османській імперії, болгари воювали на боці Росії, що спричиняло криваві розправи після відходу російських військ.)

— З яких населених пунктів були перші переселенці? (З болгарських міст Слівен, Ямбол, Шумен, Плевен, Сілістра, Габрово, Разград, Свіштов і т. д.)

— Таким чином в першій половині XIX століття з 18 сіл сучасного Болградського р-ну було засновано 13 сіл і м. Болград, який став адміністративним і культурним центром болгарських поселень. Також були засновані в 1811 р. — с. Жовтневе (Каракурт) — албанське поселення, в 1819 р. — с. Олександрівка — татарське поселення. Російська влада була зацікавлена в процесі колонізації нашого краю. Як ви вважаєте чому? (В процесі колонізації відбувалося господарське засвоєння родючих земель півдня Росії, і тим самим зміцнення південних меж імперії.)

— Велику роль в облаштуванні переселенців зіграв опікун болгар І. М. Інзов. Які визначні пам'ятки м. Болграда пов'язані з його особою та що ви про них знаєте? (Пам'ятник і Пантеон І. М. Інзова. Спочатку І. М. Інзова поховали на центральному цвинтарі м. Одеси, але в 1846 р. вдячні болгари перезаховали його в м. Болграді. За переказами колоністи несли труну з прахом І. М. Інзова 200 верст на колінах. Цей фрагмент відображений на картині художниці-землячки С. Борилко. В Пантеоні є надпис: «Він дав болгарам життя в новій їх Вітчизні».)

— Які пільги надавалися переселенцям російською владою і чому? (У 1819 р. був прийнятий царський наказ «Про устрій задунайських переселенців», а 1820 р. — Статут про колонії, згідно з яким кожна сім'я одержувала 60 десятин землі = 60,5 га, болгари звільнялися від рекрутської повинності, на 7–10 років від сплати податків і мали право займатися торгівлею.)

— Розкажіть, як розпочиналась історія м. Болграда? (Указом від 1819 р. село Табаки на прохання поселенців було перейменоване в Болград (від болгарських слів «бол» — достаток, «град» — місто). Проте, за пропозицією І. М. Інзова, було вирішено в 5–6 км від Табак закласти нове місто. У 1821 р. був складений план будівництва. Так почалась історія м. Болграда.)

— Друге масове переселення болгар на територію Росії відбулося після російсько-турецької війни 1828–1829 рр. З цими подіями пов'язана ще одна визначна пам'ятка нашого краю. Яка? (Дорога російських військ за Дунай проходила через м. Болград. Тут було розквартировано 50 тис. солдатів, зосереджені господарські запаси, склади, шпиталь. Болгари мали надію, що перемога Росії в цій війні принесе свободу їх прабатьківщині — Болгарії, але їх надії не виправдалися. Це пам'ятник за

м. Болградом, встановлений на честь огляду російських військ Миколою I в 1828 р.)

— Що ви можете розказати про економічне становище нашого краю в першій половині XIX століття? (Економічна стабільність краю встановилась не відразу. Це пояснювалося господарською розрухою краю, яка передувала його приєднанню до Росії, слабким освоєнням і малою заселеністю. З 40-х років XIX століття починається економічне зростання. Болгари-переселенці, одержавши від держави позичку, обзавелися худобою, сільськогосподарськими знаряддями, заклали виноградники, сади, але із збільшенням кількості населення — розмір земельного наділу зменшувався. У 40-х рр. XIX століття Болград стає одним з промислових і торгових центрів краю. Більшість населення займалася ремеслами і сільським господарством. Тут є вигідні умови для розвитку тваринництва. У краю швидко розвивається торгівля. На двох базарних площах Болграда влаштовувалися торги і ярмарки. Російська імперія прагнула використовувати людські і матеріальні ресурси краю в своїх інтересах. Значна частина вирощеного хліба через чорноморські порти йшла за кордон. Одесу стали називати «пшеничним містом». У господарстві швидше, ніж в інших регіонах, розвиваються капіталістичні відносини.)

— Як розвивалась культура в нашому краї в першій половині XIX століття? (Сучасники свідчать, що болгари, ледве спорудивши свої землянки, приступили до будівництва церкви і школи. Так були побудовані церкви в багатьох селах Буджака. Найзначнішим пам'ятником архітектури цього періоду є Преображенський собор в м. Болграді, освячений в 1838 році. Його будували колоністи на свої кошти та пов'язували це з преображенням свого життя на краще. Болгари за власною ініціативою почали будувати школи для своїх дітей. І. М. Інзов говорив: «Без церкви і освіти не буде Нової Болгарії». Він робив усе можливе, щоб забезпечити школи вчителями. Право на навчання в болгарських селах мали всі діти шкільного віку. Важливим центром розвитку науки і культури стало м. Одеса. У 1817 р. там був відкритий Рішельєвській лицей, в 1825 р. — міський музей. У 1839 році було засноване Товариство історії і старожитностей, яке вивчало звичаї, обряди місцевого населення, проводило історичні та археологічні дослідження. Прийшовши в наш край, болгари принесли сюди свою національну культуру, яку прагнули зберегти, і це їм вдалося. Тут ми зустрічаємося з таким явищем як «синдром переселення», тобто болгари нашого краю більше зберегли свою національну культуру, ніж болгари в самій Болгарії. Це їм вдалося завдяки тому, що вони брали шлюб, в основному, в межах своєї етнічної групи.)

новні заняття болгар ми дізнаємось з книги, яка може служити джерелом для вивчення історії нашого краю в XIX столітті. Це книга М. С. Державіна «Болгарські колонії в Росії». В ній описані побут і господарство болгар. *(Учні працюють з джерелом, члени 2-ї групи роблять висновки про те, що головними заняттями колоністів були землеробство, городництво, скотарство, виноробство та ремесла.)*

— Порівняйте умови для розвитку економіки в нашому краї в I та II половині XIX століття. *(Учні порівнюють, аналізують.)*

— Третій аспект теми нашого уроку.

Культура

— В м. Болграді існує фонд ім. І. М. Інзова, який з 2007 року почав видавати книги серії «Таємниці Бессарабської історії». Перша з них присвячена Болградському історико-етнографічному музею, в якому є багато експонатів з історії нашого краю. Я хочу зачитати вам звернення директора музею до всіх нас. *(Вчитель зачитує звернення директора музею про необхідність зберегти історичну спадщину свого народу.)*

— Для нас з вами, учнів Болградської гімназії ім. Г. С. Раковського, головною подією в культурному та просвітницькому житті II половині XIX століття є те, що в цей період був заснований наш навчальний заклад як перший болгарський середній навчальний заклад. Зараз я надаю слово представнику 3-ї групи, члену гуртка «Музейна справа», члену активу Музею історії гімназії, який розповість вам про деякі сторінки історії нашого навчального закладу. *(Учень розповідає історію гімназії.)*

— Відкриттю **Центрального училища** передувала велика організаційна і дипломатична робота. Так, в січні 1858 року до молдавського князя Миколи Конакі Богоріді з'явилася делегація, уповноважена колоністами. Завдяки тому, що Микола Богоріді був болгариним за походженням, він прихильно поставився до прохання бессарабських болгар. **10 червня 1858 року** в м. Ясси був підписаний Хрїсовул (Указ) про відкриття в м. Болграді болгарського Центрального училища. Для захисту інтересів, вирішення проблем училища і формування викладацького складу був створений Піклувальний комітет, який розробив

Статут Центрального училища. В ньому було сказано, що навчальні плани і програми будуть складені з урахуванням освітніх потреб народу. Навчання в гімназії було доступне для всіх колоністів незалежно від матеріального становища. Перші вчителі гімназії прибули з самої Болгарії. Важливу роль в становленні училища зіграли її перші директори: Савва Радулов, Дмитро Мутев, Георгій Міркович, Павел Теодорович. Центральне училище починає функціонувати з 1 травня 1859 р. Перший випуск відбувся в 1865 році. До 1878 року училище закінчило 203 особи, з яких тільки 11 не були болгарами. Вже в перший період свого існування цей заклад дав освіту і підготував багато майбутніх громадських і культурних діячів, чії імена золотими буквами вписані на сторінках болгарської історії, військової справи, науки і культури. Закінчивши перший ступінь училища, багато випускників ставали вчителями і писарями в болгарських колоніях, що мало велике значення для розвитку освітнього процесу в Бессарабії. У 1860 році директор гімназії Дмитро Мутев задумав створення училищної бібліотеки. Бібліотека одержувала всі болгарські журнали і газети, а також російські, чеські, сербські, румунські, німецькі, французькі та англійські періодичні видання. Тут були в оригіналі повні зібрання творів класиків світової художньої літератури. У 1861 році в Празі був придбаний друкарський верстак для створеної при гімназії друкарні, яка обслуговувала не тільки цей навчальний заклад, але й всю Бессарабію. 4 березня 1864 року при Болградському Центральному училищі відкривається пансіон, в якому проживали учні з віддалених сіл, а також з Македонії, Болгарії, Тракії. У 1872 році при гімназії було створено учнівську співдружність «Пробудження». Кращі випускники гімназії як її стипендіати продовжували своє навчання за кордоном. Даний факт став заслуженим визнанням рівня освіти в Болградському училищі. У цей період училище стало адміністративним, координаційним і навчально-методичним центром болгарських шкіл в колоніях Бессарабії. Його робота була спрямована на збереження у переселенців болгарської самосвідомості, культурно-просвітницьку діяльність і підтримку національно-визвольного руху болгарського народу. За величезну роль в просвітницькому і освітньому процесі Центральне училище в 1868 році було нагороджено орденом «Кирила і Мефодія».

У **1876 році** в зв'язку з реорганізацією системи румунської освіти Центральне болгарське училище було перетворене в **румунський ліцей**. Це викликало зміни в навчальних програмах, але вивчення болгарської мови залишилося незмінним.

Після чергової російсько-турецької війни 1877—1878 рр. Південна Бессарабія знов відходить під владу Росії. Гімназія вступає в новий період свого розвитку. **З 1878 р. по 1884 р. це російська восьмирічна гімназія**. Вводиться російська мова викладання. Болгарською мо-

вою викладаються тільки окремі факультативні предмети — болгарська мова, література та історія Болгарії. Для вступу в гімназію були введені іспити, які значно змінили національний склад учнів.

13 березня 1884 року за імператорським указом Болградська гімназія стає державною російською гімназією імені імператора Олександра III. У 1886 році болгарська мова і література, історія Болгарії були виключені з навчального плану гімназії.

В результаті першої світової війни в 1918 році Південна Бессарабія знов відходить до Румунії. Ініціативна група болгар робить спробу відновити в Болградській гімназії вивчення болгарської мови. Гімназія була перейменована в ліцей імені румунського короля Карла II. З 1941 по 1944 рік в ліцеї були тільки агрономічні класи. В ліцеї розміщувався шпиталь.

У 1944 році Україна була звільнена від німецьких загарбників, в Бессарабії встановлюється радянська влада. Румунський ліцей перетворюється в середню школу № 1 м. Болграда. У 1993 році відбувся 135-річний ювілей Першого болгарського училища. В травні 1993 року в Софійському університеті створюється ініціативний комітет, який підготував і провів наукову конференцію, присвячену ювілею. В цей час 14-а сесія Болградської районної Ради ухвалює рішення № 186 від 12 лютого 1993 року про ліквідацію середньої школи № 1 м. Болграда і відродження Болградської гімназії.

У 1999 році було внесено пропозицію про присвоєння Болградській гімназії імені Г. С. Раковського — видатного революціонера, громадського діяча. За пропозицією Одеської обласної адміністрації Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 536 від 5 квітня 1999 року про присвоєння гімназії міста Болграда імені Г. С. Раковського.

З 2007 року Болградська гімназія імені Г. С. Раковського має статус спеціалізованої загальноосвітньої школи-інтернату.

V. Закріплення вивченого (Учні складають зв'язну розповідь за схематичним конспектом, який вони зафіксували в зошитах протягом уроку.)

— Історія нашого краю дуже багата і різноманітна. Ми по праву можемо пишатися цим. Наш край викликає інтерес не тільки у наших земляків, але й представників інших національностей. І на підтвердження цьому троє учнів підготували для вас вірші болгарського, українського і російського поетів. (Учні розкажуть напам'ять вірші про наш край.)

Ніко Стоянов — болгарський поет
Буджак, Буджак, Буджакська степ...
Єдин народ почти два века
Под лятната жега, под студ свиреп
Гради съдбата си нелека...
Напуснал свидните Балкани,
Не за да търси лек живот,

А българин да си остане
І да опази своя род...

Юлія Киркелан — поетеса з України

Таким я знаю рідний свій Буджак
Округла й щедра золота хлібина
На білій скатертині в кожній хаті
І в глиняному глекові вино,
І в небі — серпик місяця ясного,
Що осяває батькові долони.
А поряд з батьком — матінка сидить...
І так вона терпляче дождає.
Аби прийшли сини її і внуки
І переломили разом із батьками
Округлу й щедру золоту хлібину,
Що є для мене образом Вітчизни...
Таким я знаю рідний свій Буджак.

О. С. Пушкін — поема «Кирджали»

В степях зелёных Буджака,
Где Прут, заветная река
Обходит русские владенья.
При бедном устье ручейка
Стоит безвестное селенье.
Семействами болгары тут
В беспечной дикости живут,
Храня родительские нравы,
Питаются своим трудом
И не заботятся о том,
Как ратоборствуют державы
И грозно правят их судьбу.

— До речі, О. С. Пушкін теж був в наших краях. Його вважають основоположником болгарської тематики в російській поезії.

VI. Домашнє завдання

— Кожен край своєрідний і неповторний. Тому до наступного уроку всі бажаючі можуть намалювати емблему нашого краю, відбити на ній те, чим наш край багатий.

— Також я впевнена, що в душі кожного з вас дозріли теплі слова про свій рідний край, тому ви можете висловити їх у формі міні-твору на тему «Мій рідний край — моя земля».

— Всім уміти складати розповідь за схемою.

— Групам учнів підготувати доповіді на теми: «Видатні випускники Болградської гімназії імені Г. С. Раковського», «Історія заснування с. Залізничне», «Історія заснування с. Кальчево».

VII. Оцінювання учнів (здійснюється за допомогою лідерів кожної робочої групи).

VIII. Підведення підсумків уроку

— На жаль, в нашому краї ще не все благополучно. Існує ряд проблем, які належить вирішувати в майбутньому. І робити це вам. А зараз повернемося до висловлення, яке прозвучало на початку уроку про те, що наші предки були дуже розумними і вмілими. Тільки працьовитість, спостережливість і завзятість допомогли їм перетворити степові простори на квітучі сади, врожайні виноградники, поля, що колосяться, гарні міста і села, а наша мета це все зберігати та множити. (Наприкінці уроку звучить аудіозапис пісні поета та композитора рідного краю В. Бессарабського «Бессарабія моя».)

С. І. СКОРИЧ,

заступник директора з навчально-виховної роботи, вчитель історії, старший вчитель.

РОДИННЕ СВЯТО (ДЛЯ УЧНІВ 4-го КЛАСУ)

Тема. Стоїть гімназія в Болграді...

Мета. Збагатити знання дітей про свій край, виховувати почуття гордості за рідну землю, любов до природи, формувати вміння турбуватись про навколишній світ.

Обладнання. Стенди шкільного музею, фотодокументи наказів, листів, вірші поетів Бессарабії, фотографії випускників попередніх років, спогади гімназистів, учнів гімназії.

Вчитель.

В степях зелёных Буджака,
где Прут, заветная река,
при бедном устье ручейка
стоит безвестное селенье;
Семействами болгары тут
в беспечной дикости живут,
храня родительские нравы.

Так писав про бессарабських болгар геніальний російський поет О. С. Пушкін.

Учень. Жителі Болграда шанобливо оберігають легенду, згідно з якою Олександр Сергійович по дорозі з Кишинєва до Одеси відвідав Болград і посадив у парку дуб. Парк цей носить ім'я великого поета.

Вчитель. На початку ХІХ століття тисячі болгар, ховаючись від турецького ярма, бігли на південь Росії. Для налагодження життя в 1818 році організували Комітет по справах переселенців Півдня Росії під головуванням генерала Івана Інзова.

25 серпня 1821 року був затверджений план заснування на березі озера Ялпуг міста Болграда — міста «изобилия».

Учень. Ось історична довідка того часу.

1835 р. — побудована лікарня на 5 ліжок,

1838 р. — побудований Собор Святого Преображення Господня,

1839 р. — побудована початкова школа,

1840 р. — відкрито землемірне училище,

1847 р. — побудована й відкрита жіноча школа,

1858 р. — відкрито перше болгарське училище.

Учениця.

Как прекрасен дивный город,
Что лежит среди холмов
На краю широкой степи,
У пологих берегов
Чудо-озера Ялпуга
Отрываясь от воды,
Разбегаются по склонам
Виноградные сады
И широкие проспекты,
Унесут за горизонт
Вдоль по улицам летают
Вырывая мокрый зонт,
Ветры славы и свободы,
Птицы призрачной мечты.
Мой Болград, ты юн и молод
Ты в расцвете красоты.
(И. И. Дерменжи)

Учень.

В нелепом сиянии лета,
в холодном сопенье зимы
мой город из тени и света,
ленивый сын тишины...

Обнимает рукою — проспектом,
прищурит озера глаз,
Мой город из тени и света,
пока без огранки — алмаз...
С грубой базарной пастью,
с сердцем — собором в груди.
Мой город! Счастье, несчастье?
Что у нас впереди?!

(Ільва Наталя)

Тисячі болгар, рятуючись від жахів османського іґа, переселились на початку ХІХ століття з Новоросійського краю на землі Бессарабської області. Тут вони знайшли надійне пристановище, заснували десятки своїх колоній. Ряд болгарських поселень прийняли статус центрів, які відіграли важливу роль в зміцненні болгарського духу, самовизначенні народу. Утворені на півдні України болгарські общини вели боротьбу за духовне звільнення, церковну незалежність, брали активну участь в національно-визвольній боротьбі.

Місто Болград має особливий статус серед зарубіжних болгарських центрів. Місто було й є для болгар Бессарабії не тільки адміністративним і торговим, але й культурним і національним центром.

Планування й будівництво міста почалось в 1821—1823 рр., в цей же час відбувається його заселення болгарами з найближчих болгарських колоній. Перші жителі населяли південно-східну частину міста, «туканську махалу». У 1827 р. в Болграді проживало 459 сімей болгарських колоністів, а з прибуттям переселенців із Сливина й Ямбола в кінці 20-х — на початку 30-х рр. ХІХ століття населення міста збільшилось до 1010 сімей (1832 р.).

Велику увагу в Болграді приділяють збереженню християнської віри. Заснувавши місто, болгары звели церкву з тину, а згодом, через 10 років, у 1833 р. заклали престольний кам'яний храм Св. Преображення. Він був збудований у 1837 році, а у 1843 році була зведена церква Св. Митрофана.

Великий вплив на формування Болграду як культурно-освітнього центру відіграли болгарські періодичні видання і книги. У самому Болграді видавалось декілька болгарських періодичних видань. А у Болградському Центральному училищі видавався рукописний учнівський журнал «Перо».

Відомий Болград і як книговидавничий центр. У типографії Центрального училища, заснованій Д. Мутевим у 1861 році, до 1878 року було надруковано більше 60 книг.

З містом Болградом пов'язане життя і діяльність таких видатних діячів, як Г. С. Раківський, Христо Ботев, Л. Каравелов.

Сьогодні для болгар півдня України і Молдови Болград продовжує залишатися культурним і духовним центром.

Тебе два века скоро, мой из Ялпуга город,
душой всё так же молод, хотя кряхтишь порой,

пока сияет купол старинного собора, я знаю,
не погибнешь, мой город дорогой...
(Бессарабский В. *Посвящение моему городу* // Болградский бард.
— 25.02.2004)

На перше вересня 2006 року чисельність населення міста складала 15 840 чоловік. За національним складом переважають болгари — 61,1%, гагаузи — 16,9%, росіяни — 10,3%, українці — 5,8% , албанці — 2,0%, молдовани — 1,8%.

Всього на території району (70 550 чоловік) проживають 65 національностей. Вони складають менше одного відсотка.

Учні.

Град Болград — градина родна, Ъгъл топъл, наш Буджак.
Памет минала вековна обирана и гледана с мерак.
Слава носиш ти народна
от предишни времена
и съдбата ни е една.

За героите отважни
с гордости пеем и четем.
Воеводите безстрашни
с почит ще превъзнесем.

Без малко вече два столетия
рождени дни ти честитим
с желание за дълголетия
культура та да съхраним.

Дано бити ват хората щасливо
във своя роден мили град
культурата, традицията живо
да го правот все по-млад!

(Лілія Кара)

Вчитель. Згадаємо про пам'ятки архітектури, які знаходяться на території міста і району.

Учні. Це Собор Преображення Господня — копія Ісаакіївського собору в Санкт-Петербурзі. Він збудований за п'ять років (1833—1838) на гроші болгарських переселенців.

Учень. Російський імператор Микола I подарував кафедральному собору 12 дзвонів різного звучання і головний великий дзвін.

Учень. На пуст вселенски кръстопът,
потънал в кротост и смирение, Очакова своя
Божи съд. Болградски храм «Преображения».

Учениця. До такої пам'ятки належить Свято-Миколаївська церква, яка збудована в 1881 році. Зараз відбувається реставрація цього храму.

Учениця. Пам'яткою архітектури є і будівля Болградської гімназії, одного із найстаріших навчальних закладів району.

Учень. Гімназія — наш навчальний заклад, який ми любимо, шануємо і пишаємося, що тут вчимося.

Вчитель. Історія нашого навчального закладу цікава і починається в 1858 році.

Вчитель історії. У 1858 році представники 40 болгарських колоній Бессарабії звернулися до молдавського князя Миколи Конакі Богоріді з проханням відкрити в Болграді центральне середнє училище для дітей болгарських поселенців. Князь дав згоду. В різні часи гімназія іменувалася по-різному: чоловічий лицей Карла I, середня школа № 1. А з 1993 року — знову гімназією. Яке ім'я носить зараз наша гімназія?

Учні. Ім'я Георгія Сави Раковського.

Вчитель. Так, з 1999 року наша гімназія носить ім'я Г. С. Раковського, революціонера-демократа, видатного діяча національно-визвольного руху Болгарії. Ця людина зробила дуже багато для того, щоб наша гімназія відкрилася.

Ось декілька документів, які це підтверджують. Це листи Г. С. Раковського до Сави Радулова.

Додаток

Перший період названий болгарським. В цей період Центральне болгарське училище підготувало найбільшу кількість випускників болгарської національності. Саме в ці роки в навчальному закладі панував болгарський дух. Випускники цього періоду внесли значний внесок в заснування й розвиток болгарської держави.

Болградську гімназію закінчили майбутні відомі громадські та державні діячі, військові начальники, науковці і культурні працівники. Серед них — перший ректор Софійського університету, академік А. Теодоров-Балан, засновники болгарської опери І. Вульпе і Д. Казаков, міністри А. Малинов, Д. Греков, професор А. Агура, генерал І. Колев та інші.

Сьогодні учні гімназії, крім основних предметів, серед яких болгарська мова і література, вивчають історію Болгарії, традиції і звичаї болгар.

ПОСВЯЩЕННЯ ГИМНАЗИИ

Как солнце после ночи длинной
Встает, даря лучи тепла,
ты, возрождаясь исполином,
былую славу обрела.
Ты пробивала путь к зениту
сквозь мрак и тлен застойных лет,
неся питомцам даровитым
науки чистой яркий свет...
Стоит гимназия в Болграде.
Дай Бог стоять ей сотни лет.
(В. Бессарабский)

14 квітня, на день народження Г. С. Раковського, святкується день гімназії. В цей святковий день відбуваються «Посвята в гімназисти», «Квітневий зорепад», бал гімназистів.

Ми з честю пронесемо через все життя славу Болградської гімназії ім. Г. С. Раковського (*звучить гімн гімназії*)

Гимн гімназії

Акації тихо в Болграді шумят
Як сторінки старих томів
Помнят они прежніх ребят
Генієв прошлих веков
И все же не надо грустити
Може по волі фантазії
Генієв стане рости. Наша Гімназія!!!
И все же не надо грустити
Може по волі фантазії
Генієв стане рости. Наша Гімназія!!!

Привіт:

Всегда вперед! Пусть труден путь, дорога нам видна.
Мы гимназисты, не забудь, и цель у нас одна.
Достичь вершины тяжело, но мы ученики.
Прославят Бессарабию твои выпускники.
Прославят Бессарабию твои выпускники.

Время пройдёт, но навсегда мы породнились с тобой.
Братство друзей будет тогда вечною нашей судьбой.
Ступит на школьный порог новых ребят поколение.
И, начиная урок, скажет учитель с волнением.

Ступит на школьный порог новых ребят поколение.
И, начиная урок, скажет учитель с волнением.

Привіт:

Всегда вперед! Пусть труден путь, дорога нам видна.
Мы гимназисты, не забудь, и цель у нас одна.
Достичь вершины тяжело, но мы ученики.
Прославят Бессарабию твои выпускники.
Прославят Бессарабию твои выпускники.

Література

1. *Карайванов Н.* Болградската гимназия. По случай 150-годишната от основане то на Болградската гимназия. — О.: Редакция на вестник «Роден край», 2007. — 138 с.
2. Здравствуй, Болград!: Юбилейный сборник по случаю 180-летия основания г. Болграда. — Болград, 2002. — 108 с.
3. *Николова Ю.* Сава Радулов. — София: Просвета, 1989. — 106 с.
4. *Фетов Г.* Перша Болградська гімназія в Болграді // Наша школа. — 1994. — № 1. — С. 36.
5. Болградската гимназия. Сборник по случай 135 години от основанието ѝ. — София: Культурно-просветен цент «Васил Априлов», 1993. — 288 с.
6. *Миславски К. И.* Исторически очерк на гимназията «Император Олександр III» в Болград. — София: Издателска къща «Христо Ботев», 1994. — 230 с.

Р. І. ШЕНКОВА,

вчитель-методист, вчитель початкових класів.

СВЯТО «КВІТНЕВИЙ ЗОРЕПАД»

Звучить мелодія шкільного вальсу.

Ведучий 1.

Який сьогодні тут зібрався цвіт —
Гімназії гордість, радість і натхнення.

Ведучий 2.

Наповнюється світлом увесь світ —
Вам прославлять майбутнє й сьогодні.

Ведучий 1. Шановні гості, вчителі, гімназисти та батьки!

Ведучий 2. Ми щиро вітаємо Вас в нашій історичній залі на щорічному святі — «Квітневий зорепад».

Ведучий 1. Гімназія — це наш рідний дім, де вчать бути щасливими. І сьогодні в нашому домі свято шанування всіх, хто в цьому ювілейному році витратив багато сил для того, щоб славне ім'я нашої гімназії звучало гордо.

Ведучий 2.

Ти стоїш, альма-матер,
між високих будинків,
непомітна чужим,
але рідна мені.
Я пройду ще багато —

Світ навколо великий.

Та ніколи тебе не забуду, о ні!

Ведучий 1.

Будь зорею мені,
альма-матер моя,
як маяк вдалині ти сіяєш мені.
Я втомлюсь від доріг і щоб сили знайти,
стати дай на поріг, знов до тебе прийти.

Ведучий 2.

Вчителі наші — люди прекрасні,
А наша гімназія — ніби весна,
Живе тут і пісня, легенда і казка —
Кращої школи в світі нема.

Ведучий 1. Саме вчителі та учні перетворюють звичайну споруду в особливий бурхливий, гомінливий, але доброзичливий дім, де з кожним роком одні стають умнішими, інші — мудрішими і всі разом ближче один одному.

(Звучать фанфари.)

Ведучий 2. Увага! Починається найурочистіша мить! Слово надається директору Спеціалізованої загальноосвітньої школи-інтернату «Болградська гімназія ім. Г. С. Раковського» Ж. М. Сусліній.

Ведучий 1. Для оголошення наказу слово надається заступнику директора з навчально-методичної роботи Н. В. Кара.

(Після вручення нагород Всеукраїнського природничого конкурсу «Колосок».)

Відповідь дітей:

Ви вели нас дорогою к доросленню,
Помогали стать старше, умней.
Ценим вас за добро и терпенье
За внимание к миру детей!

Ведучий 2. Привітати наших призерів ми запрошуємо народний хореографічний ансамбль болгарського танцю «Хоро», керівник Красімір Петров.

(Після вручення обласних нагород за призові місця в обласних олімпіадах та конкурсу МАН.)

Відповідь учнів:

Хай квітами вам стеляться дороги
Для вас співають щедро солов'ї
Хай шезнуть всі неспокої й тривоги,
бо Ви — святе творіння на оцій землі.

Ведучий 1. Запрошуємо на сцену лауреата районного етапу Всеукраїнського конкурсу «Таланти твої, Україно» ученицю 9-го класу Вікторію Марчеву, керівник Дімітр Стоєв.

(Після вручення нагород за перемогу на районних олімпіадах.)

Відповідь учнів:

Вчительці букет підношу я
Вам спасибі, вчителько моя.
За безсонні ночі і турботи,
за одвічні вчительські клопоти.
За слова, що піднімають з болю,
за усмішку і щасливу долю
і радість ширу пізнання,
за любов і за міцні знання.

Ведучий 2. Зустрічайте, на сцені середня та старша групи народного ансамблю «Хоро».

(Після вручення нагород за перемогу на районній МАН та інтелектуальних змаганнях.)

Відповідь учнів:

Вчительська доля — то сад у красі,
то мрії світання, які не здолати.
Вчительська доля — щаслива сльоза
і прагнення світ своїм серцем обняти.

Ведучий 1. Для Вас співають наймолодші учасники ансамблю «Здравец»

(Після вручення нагород за позакласну роботу.)

Відповідь учнів:

Шановні наші вчителі!
Спасибі вам, що ви на світі е!
Що сієте добро, як щедрий колос,
Даруєте душі безмежний голос,
Ми вам бажаємо кохання і добра,
Щоб доля до вас щедрою була.
Хай в долі вашій завжди буде світло,
Хай люди вам вклоняться привітно!
Землю нехай квітчає шлях до школи,
Здоров'я вам, надії і любові!

Ведучий 2. Найуспішнішими в ювілейному році стали учні, які вибороли найбільшу кількість призових місць на конкурсах обласного та районного рівня.

Ведучий 1. Зустрічайте, гордість нашого навчального закладу:

- учень 11-го класу, який зайняв 6 призових місць — Максим Захарчук
- учениця 9-го класу, яка зайняла 5 призових місць — Катерина Коджебаш
- учениця 11-го класу, яка зайняла 4 призових місця — Інеса Мінкова
- учениця 10-го класу, яка зайняла 4 призових місця — Радміла Долга
- учениця 10-го класу, яка зайняла 4 призових місця — Катерина Чолак.

Ведучий 2. Своїми досягненнями може пишатися і ансамбль «Здравец», який ми запрошуємо на сцену для привітання переможців.

(Після вручення вчительських нагород)

Ведучий 2. Для наймудріших і щирих вчителів танцюють вихованці народного хореографічного ансамблю «Хоро».

(Звучить мелодія шкільного вальсу.)

Ведучий 1. Свято — це завжди радість.

Ведучий 2. Ї хотілося б, що радісно було завжди.

Ведучий 1. Наше прекрасне свято, яке ми присвятили рідній гімназії, закінчується.

Ведучий 2. Від щирого серця ми вітаємо всіх переможців і бажаємо подальших успіхів.

Ведучий 1. Дякуємо всім, хто прийшов відсвяткувати цей день разом з нами.

Ведучий 2. На все добре! До нових зустрічей!

Н. В. КАРА,

заступник директора з навчально-методичної роботи.

ДЕНЯТ НА БЪЛГАРСКАТА СВОБОДА (сценарий за отбелязване на 3 Март)

(На фона на тъжна мелодия)

Глас зад сцена

На синовете на свидна България
Отдалечени, но не отчуждени от нея,
Откликвали спонтанно
При болезнен майчин зов,
Не жалили живот и кръв
За нейното отървяване от
Варвари-натрапници,
За свободното ѝ възпяване,
За славното ѝ възвеличаване...

В.1: Добър ден, уважаеми зрители!

В.2: Добре дошли на нашия празник, посветен на деня на Освобождението на България от петвековно османско робство!

(Звучи химнът на Р. България)

В.1: Скъпи приятели! На 3 март 1878 (хиляда осемстотин седемдесет и осмата) година в градчето Сан-Стефано бе подписан мирен договор между Русия и Турция, който сложи край на почти петвековно османско господство. На картата на Европа възкръсва името на свободна България.

В.1: Трети Март е национален празник на целия български народ и на българската свобода!

В.2:

Една обикновена дата,
Ден обикновен, пъстър и суетен,
Но в тоя ден напират по-сгъстен,

По-остър вятърът на вековете.

О, тоя кървав вятър!

Тоя вой —

Плющи и вие днес по всеки ъгъл

Лъхти на леш и огън

Иде той от дъното на петвековен пъкъл.

В.1: Даваме думата за поздравяване на директора на Болградската гимназия Жанна Николаева Суслина.

В.2: Минават години, сменят се правителства, режими и идеологии, но този празник си остава свещен за българския народ, той обединява всички българи по света. Той не бива да се забравя никога. И — от никого. Честит празник, скъпи риятели!

В.1: Едва ли има друг народ с толкова бурна и тъжна съдба! Съвършено вярно Христо Ботев пише, че нашият народ е живял при такива условия, при които «и камъкът би се стопил!»

Ученик 1:

Пет века под звън на ятагана
Гласът ти ще заглъхва и мълчи
Пет века ти ще носиш робски рани
Пет века хляба черен ще горчи
Сълзата на вдовицата, пролята
На место бяла бучка сол,
Когато хляб е месила...

Ученик 2:

Пет века от света ще изостанеш...
Един отец — една съдба
На твоите Балкани ще застане

И в проста вълнена торба
Ще събере отново твойта слава
И славата на твоите царе,
Ще пренесе през огън и ненавист.

Ученик 3:

Ще дойде силният ти Левски, силен
Под твоята дълбока синева,
И сам ще скъса черното бесило,
Издигнато на твоята глава.

Ученик 4:

Ще дойде Ботев по хайдушки друми,
Плачещ сам под черното тегло,
Ще спре над свято чело куршума,
Отлят за твоето чело.

(Звучи песента «Жив е той, Жив е той»)

В.2: Пребрадена с черна забрадка, преглътнала сълзите си, тя носи в себе си спомена за онзи скръбен ден, през 1394 година, когато трагична и окървавена, изпраща във вечно заточение последния си патриарх и потъва в страшната бездна на вековете.

(На фона на мелодия звучи «Елегия»)

Кажми ми, кажи, бедни народе,
кой та в таз рабска люлка люлее?
Тоз ли, що Христа на кръст прободен
на връх Голгота зверски в ребрата,
ил тоз, що толкоз години ти пее
«с търпение ще си спасиш душата».
Той ли, ил негов някой наместник,
брат на Лойла и син на Юда.

Той ли, кажи ми? — Мълчи народа-
глухо и страшно гърмят окови,
не чуе се от тях глас за свобода —
намръщен само с глава той сочи
на таз отбрана рояк скотове:

Пъшка народът, пъшкаме ние,
без срам, без укор броиме време
откак е в хомут нашата шия,
откак окови влачи народа, -
броим... и с вяра в туй скотско племе
чакаме ние ред за свобода!

(Хр.Ботев)

В.1: Най-трудно се забравя как умира героят — това се помни цял живот! Българинът знае да умира най-просто и същевременно най-възвишено за онова, за което е живял и за което се е борил — за Майка-България!

В.2: Смъртта на десетки хиляди българи, въстанали срещу султана през 1876 г., предизвикала съчувствие в цял свят!

В.1: Няма българин, който да не знае великите имена на българската свобода:
Георги Раковски,

В.2: Любен Каравелов,

В.1: Христо Ботев,

В.2: Васил Левски...

В.1: И много, много други славни синове на България!

(Палят се свещи, минута мълчание, бият камбани)

В.2: Би следвало отново да осъзнаем стойността на българската свобода — в усилията на знайните и незнайните будители — от Пасий до Ботев, светлия подвиг на Апостола и Априлци.

В.1: Важно е да си спомним, че българският народ отвори нова свободна страница в своята вековна история и записва днес в нея върховни постижения на науката и изкуството.
(Звучи мелодия на гайда)

Ученик-четец: България!

Възкръсва тя от клади и кланета —
да бъде под звездите ни една
Възкръсва тя в ограбени полета —
да сее в тях отново семена
Възкръсва тя от урви и върхари —
да изкове за себе си крила

Възкръсва тя да бъде пак България,
Каквато цели векове била!

Българийо!

Българийо!

Пази земите си, пази рода си!

Пази кръвта си, песните пази.

Пази дори под белите си власи,

Като куршума своите сълзи,

Които ти на нас си завещала.

Над гробове не бързай да скърбиш
Пет века робски ти си издържала,
На шестия — ще победиш!!! *(заедно)*

В.1: В русско-турската, освободителна за българския народ война взимат активно участие нашите земляци-българи от Бесарабия, Одеса, Таврия. Около 700 души бесарабски българи се записват в опълчението, сред тях и ученици на Болградската гимназия.

В.2: Разказите за родените и откърмените в Бесарабия войсководители ще изненадат мнозина — като истинско откритие, заличаващо едно бяло петно в историческата памет на сънародниците ни. Защото малцина знаят, че за свободата и славата на България са жертвали живота, проливали кръвта си, всеотдайно са ратували за доброто и цяла плеяда люде, живяли прокудени от дълго време далеч зад пределите на историческото праотечество.

В.1: Безпорен е приносът на бесарабските българи за освобождението на прародината ни

от турско иго и за отстояването на националната ни независимост. В контекста на днешния ни празник уместно е да си спомним и да се преклоним пред паметта на видни бесарабски военначалници, допринесли за освобождението на България от турско робство:

В.2: Патриарх на българската войска, генерал Данаил Николаев.

В.1: Майор Олимпий Панов

В.2: Полководец, кавалерист, генерал-лейтенант Иван Колев

В.1: Майор Авраам Гуджев

В.2: Генерал-майор Петър Груев...

В.2: И в този най-велик български празник ние още веднъж изказваме благодарни думи на хиляди знайни и незнайни, положили живота си, за да ни има нас!

(На фона на бавна мелодия)

Ученик 1:

Бавно, стъпка по стъпка,
Тихо, с дъх затаен,
Аз се вдигнах на Шипка
В светъл, пролетен ден.
Паметта ме накара
Тука днес да съм пръв —
Зрънце от вашата вяра,
Капка от вашата кръв.

Ученик 2:

Ти ме, дядо, повика,
Опълченец-юнак.

Тук с руснака войника
Сме развели байрак
Гордост, дядо, без мяра,
Тупка в мочта гръд —
Зрънце от вашата вяра,
Капка от вашата кръв.

Ученик 3:

Цяла вечност камбани
Бият в мен досега...
Аз стоя на Балкана, горд,
Изправил снага.
И целувам те, стар и мъдър,
Кремъчен връх —
Зрънце от вашата вяра
Капка от вашата кръв.

Ученик 4:

Вечно тъй ще синее
Планината прастара
И до край ще живее
В мене вашата вяра
Виждам изгрева ярък
Вдига Български Лъв —
Зрънце от вашата вяра,
Капка от вашата кръв.

(Звучи химнът на Република България)

Следва концертът от народните вокални и хореографски колективи.

Н. В. КАРА,

заступник директора з навчально-методичної роботи,

Т. МОРОЙ,

педагог-організатор.

СВЯТКУВАННЯ ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Г. С. РАКОВСЬКОГО (сценарій урочистої лінійки)

(Перед початком свята лунає болгарська народна музика, потім лунають фанфари, виходять 2 ведучих)

1 ведучий.

Гімназія, моя рідна гімназія —
Казка тепла й доброти
Стежка від тебе хрещата
В'ється в далекі світи!

2 ведучий.

Моя гімназія! Священна колиско
Науки, любові й добра!
Де б не була я — далеко чи близько,
Наснагу черпаю з живого твого джерела!

1 ведучий. Добрий день, шановні гості, вчителі, батьки та учні! Сьогодні Болградська гімназія імені Георгія Стойкова Раковського святкує свій День!

2 ведучий. День для свята був обраний не випадково. 14 квітня 2008 року ми святкуємо 187-му річницю від Дня народження Георгія Стойкова Раковського.

1 ведучий. Традиційно 14 квітня ми проводимо свято нашої рідної гімназії, яка з 1999 року носить ім'я видатного сина болгарського народу — Георгія Раковського.

1 ведучий. Гімназія, увага! Внести прапор Болградської гімназії імені Г. С. Раковського!

(Знаменна група під звуки маршу вносить прапор гімназії, після чого займає своє місце в караулі біля пам'ятника Г. С. Раковському.)

2 ведучий. Урочиста лінійка, присвячена Дню народження Георгія Стойкова Раковського — патрона гімназії, оголошується відкритою!

(Звучить гімн України.)

(Звучить гімн Болгарії.)

(Звучить гімн гімназії болгарською мовою у виконанні хору гімназистів.)

2 ведучий. Сьогодні на нашому святі присутні:

(Ведучі представляють гостей свята.)

1 ведучий. Коли у 1993 році Болградська гімназія була відроджена, все починалося вперше — відродження традицій, звичаїв і свят.

2 ведучий. У 1999 році за пропозицією Одеської обласної адміністрації Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 536 від 5 квітня про присвоєння Болградській

гімназії імені видатного болгарського діяча Георгія Раковського.

1 ведучий. З 2000 року свято День гімназії стало традиційним.

2 ведучий. Слово для привітання надається директору Болградської гімназії ім. Г. С. Раковського Сусліній Ж. М.

(Привітання директора гімназії.)

(Слово для привітання надається гостям свята.)

(Виходить інша пара ведучих.)

1 ведучий. Г. С. Раковски е роден в град Котел на 14 април 1821 година. Още от младежките си години той застава начело в борбата за духовно и национално освобождение на България.

2 ведучий. Вдъхновенен патриот, поет и народен воевода, политически и военен идеолог, фолклорист и журналист, който е дал всичко в името на българите и България.

1 ведучий. Родолюбив българин, публицист, писател и революционер, обладаващ несломима вяра в светлото бъдеще на своя народ, с мощен борчески дух, вярност към народните интереси, положил много усилия за откриване на първото българско училище в град Болград.

2 ведучий. И за това с право гимназията още много години ще носи името на този велик син на българския народ. За кугото искаме да кажеме със словата на Иван Вазов.

1 ведучий.

Мечтател безумен, образ невъзможен,
На тъмна епоха син бодър, тревожен,
Раковски, ти дремеш под бурена гъст,
Из който поглежда полусчупен кръст.

2 ведучий.

Спи, дреми, почивай, ти, който не спеше,
Ти, кой беше вихър, котел, що кипеше
Над някакъв злобен, стихийен огън.
Спи! Кой ще разбужда вечния ти сън?

1 ведучий.

Историята има да се позамисли
Във кой лик безсмъртен тебе да причисли.

2 ведучий. Радваме се, че сме свидетели на съдбовната за нас 2008 година.

1 ведучий. Това е 150 — годишния юбилей на Болградската гимназия и 15 — годишния

юбилей на историческото събитие, когато на гимназията е било присвоено името на Г. С. Раковски.

2 ведучий. Днес в стените на тази святиня се учат 345 гимназиста. Двама от които също се родили на 14 април и завършват във тава юбилейна година Болградската гимназия.
(Названі учні виходять на авансцену.)

2 ведучий. Надяваме се, че тие и някои от днешните гимназисти в бъдещето ще прославят Болградската гимназия.

1 ведучий. Искаме да се обърнем към нашите именинници, випускници на 10 юбилей-нея випуск на възродената гимназия и към всички гимназисти със словата на самие Г. С. Раковски:

«Любовта към отъчеството превъзходи сичките световни добрини... Каквото и друго занятие и да има чъовек, каквито други добрини и да направи на света, никоги не можи има по — голямо и по-блаженно наслаждение и задоволствие, както когито ся занимава за доброто на отъчеството си и успее да направи и извърши нещо си в полза негова».

(Директор вручає названим учням ювілейні подарунки, вони відповідають віршами.)

1 учень.

Година след година отминават
И гаснат уморени в вечности
Не чезне не умира твоята слава,
Ни делото, което завеща.

2 учень.

В пламъка на дните златокрили
Аз виждам твоята име да блести,

Да вдъхва свежа бодрост, нови сили
И вяра в нвшите расцъфнали мечти.

(Виходить перша пара ведучих.)

1 ведучий. Традиційно 14 квітня ми покла-даємо квіти біля пам'ятника Г. Чаковському, автором якого є видатний скульптор, академік Іван Лазаровий.

2 ведучий. Він виготовив 3 пам'ятника: пер-ший знаходиться в центральному парку міста Софії, другий — на центральної площі міста Котел, де народився Г. Раковський, а третій прикрасив наш парк біля гімназії.

1 ведучий. Право покласти квіти до пам'ят-ника Г. С. Раковському надається кращим уч-ням гімназії.

(Учні виходять на середину майданчика, колоною йдуть до пам'ятника Г. С. Раковсь-кому та покладають квіти.)

2 ведучий. Сьогодні, коли ми відчуваємо, що ми є потомками такої видатної людини, наші серця наповнюються радістю та гордістю.

1 ведучий. Хай славне ім'я Г. С. Раковсько-го і надалі надихає нас на працю задля нашої святині — нашої Альма — матер — Бол-градської гімназії імені Г. С. Раковського

1 ведучий. На цьому урочиста лінійка, при-свячена Дню народження Г. Раковського, ого-лошується закритою.

(Звучить гімн України.)

С. І. СКОРИЧ,

заступник директора з навчально-ви-ховної роботи.

ПРАВИЛА КОНКУРСНОГО ПРИЙОМУ УЧНІВ до спеціалізованої загальноосвітньої школи-інтернату «БОЛГРАДСЬКА ГІМНАЗІЯ ІМ. Г. С. РАКОВСЬКОГО»

1. У конкурсі можуть брати участь всі учні незалежно від місця проживання, в тому числі учні, які проживають в інших областях (за погодженням управління освіти і наукової діяльності обласної державної адміністрації).

2. Учні 4-го класу початкової школи, які одержали оцінки достатнього та вищого рівнів успішності за результатами підсумкової державної атестації (не нижче 8 балів), зараховуються в 5-й клас гімназії без додаткових випробувань (за рішенням педагогічної ради).

3. До участі в конкурсі допускаються учні 5–9-х класів на підставі заяви батьків (або осіб, які їх замінюють), що подається на ім'я директора гімназії, табеля успішності учня або свідоцтва про базову загальну середню освіту, якщо учень вступає до 10-го класу гімназії.

4. До конкурсної комісії можна подавати копії дипломів, грамот та інших документів, які підтверджують здібності учнів та відображають їх навчальні або творчі досягнення.

5. Випробування в рамках основного конкурсного прийому проводяться після закінчення навчального року та державної підсумкової атестації (червень, серпень). За наявності вільних місць проводиться додатковий конкурсний прийом.

6. Завдання для конкурсних випробувань учнів, які вступають до 5–10-х класів, затверджуються педагогічною радою.

7. Учні, які вступають до 5–9-х класів з українською мовою навчання і поглибленим вивченням англійської мови, проходять конкурсні випробування з англійської мови (тестування) та української мови (диктант).

Учні, які вступають до 5, 8, 9-х класів з російською мовою навчання, проходять конкурсні випробування з російської мови (диктант) та математики (співбесіда).

Учні, які вступають до 10-го класу *суспільно-гуманітарного профілю*, проходять конкурсні випробування з української мови (тестування), зарубіжної літератури (співбесіда) та англійської мови (тестування).

Учні, які вступають до 10-го класу *економічного профілю*, проходять конкурсні випробування з української мови (тестування), математики (співбесіда) та біології або географії (за вибором учня).

8. Призери міжнародних, обласних, районних олімпіад та МАН звільняються від конкурсного випробування з відповідного предмета. У такому випадку учневі виставляється за протоколом максимальна кількість балів.

9. Учні — випускники 9-х класів, які за результатами навчання отримали свідоцтво про базову загальну середню освіту з відзнакою, звільняються від випробувань.

10. До гімназії зараховуються учні, які отримали на конкурсному випробуванні оцінки достатнього і вищого рівнів навчальних досягнень та мають середній бал успішності за табелем або свідоцтвом не нижче 8 балів.

11. Діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які постраждали від аварії на Чорнобильській АЕС, зараховуються до гімназії на підставі табеля успішності та співбесіди.

12. Учні, які мають високий рівень навчальних досягнень, зараховуються до гімназії без випробувань.

Адміністрація та педагогічний колектив гімназії
чекають на Вас!

Газети, журнали, книжки видавництва «Шкільний світ» для освітян

Видання	Передплатний індекс
Газ. «Управління освітою»	21616
Газ. «Управління освітою» із вкладкою «Методист-Best», 1-й номер місяця	95008
Газ. «Управління освітою» із вкладкою «Моніторинг в освіті», 2-й номер місяця	95009
«Управління освітою. Бібліотека»	90221
Журн. «Профтехосвіта»	99048
Газ. «Директор школи»	40691
«Директор школи. Бібліотека»	01701
Журн. «Директор школи. Шкільний світ»	95538
Газ. «Сучасна школа України»	21617
«Сільська школа України. Бібліотека»	01704
Журн. «Школа»	91830
Газ. «Завуч»	35251
«Завуч. Бібліотека»	01703
Газ. «Шкільний світ»	40690
Газ. «Шкільний світ» із вкладкою «Музика», 2-й номер місяця	95533
Газ. «Шкільний світ» із вкладкою «Образотворче мистецтво», 4-й номер місяця	98940
«Шкільний світ. Бібліотека»	01702
Газ. «Позашкілля»	91468
Газ. «Трудове навчання»	98943
Газ. «Здоров'я та фізична культура»	90227
«Здоров'я та фізична культура. Бібліотека»	91499
Газ. «Українська мова та література»	40140
«Українська мова та література. Бібліотека»	06644
Газ. «Зарубіжна література»	40142
«Зарубіжна література. Бібліотека»	09895
Газ. «English»	22055
Газ. «English» із вкладкою «English. Junior», 4-й номер місяця	95536
Газ. «English» із вкладкою «Тестування», 3-й номер місяця	91472
«English. Бібліотека»	06703
Газ. «Deutsch»	23676
Газ. «Deutsch» із вкладкою «Jugend. Fresh», 3-й номер місяця	98942
«Deutsch. Бібліотека»	91497
Газ. «Deutsch für Jugendliche»	95537
Газ. «Le Français»	23675
«Le Français. Бібліотека»	91498
Газ. «Історія України»	40141
Газ. «Історія України. Правознавство + суспільні дисципліни», 4-й номер місяця	91471
«Історія України. Бібліотека»	09894
Газ. «Красзнавство. Географія. Туризм»	40343
Газ. «Красзнавство. Географія. Туризм», спецвипуск «Шкільний туризм», 4-й номер місяця	22076
«Красзнавство. Географія. Туризм. Бібліотека»	06646
Газ. «Математика»	35238
Газ. «Математика», спецвипуск «Конкурси, ігри, олімпіади», 4-й номер місяця	95007
«Математика. Бібліотека»	06898
Газ. «Інформатика»	35263
Газ. «Інформатика», спецвипуск «Контроль знань», 4-й номер місяця	95512
«Інформатика. Бібліотека»	06897
Газ. «Фізика»	35237
«Фізика. Бібліотека»	06643
Газ. «Біологія. Шкільний світ»	90228
Газ. «Біологія. Шкільний світ», спецвипуск «Екологія», 3-й номер місяця	21868
Газ. «Хімія. Шкільний світ»	22066
«Хімія. Біологія. Бібліотека»	06642
Газ. «Початкова освіта»	35264
Газ. «Початкова освіта. Методичний порадник», 4-й номер місяця	91831
«Початкова освіта. Бібліотека»	06645
«Початкова освіта. Дидактичні матеріали» (1—4 кл.)	95517
Газ. «Дитячий садок»	35265
Газ. «Дитячий садок», спецвипуск «Заняття, сценарії свят і розваг», 4-й номер місяця	96503
«Дитячий садок. Бібліотека»	91837
Журн. «Дошкілля»	95530
Газ. «Психолог»	23316
«Психолог. Бібліотека»	23677
Газ. «Соціальний педагог»	91815
Газ. «Дефектолог»	90224
Комплект газет пільговий «Шкільний світ» (щомісяця 16 газет, знижка 33 %)	35266
Комплект пільговий «Шкільний світ. Бібліотека» (88 випусків на рік)	01699
Комплект газет пільговий «Шкільний світ+«English» (щомісяця 16 газет, знижка 33%)	99807

Передплатити можна за «Каталогом видань України» на 2009 рік у будь-якому відділенні зв'язку

Тематичні бібліотечки для вчителів від «Шкільного світу» на 2009 рік

- 99788** — «Біологія. Комплект книжок для вчителя. Шкільний світ. 2005—2007»
99789 — «Географія. Комплект книжок для вчителя. Шкільний світ. 2005—2007»
98559 — «Директор школи. Шкільний світ. Документація»
91495 — «Дитячий садок. Комплект книжок для вихователя. Шкільний світ. 2005—2007»
98936 — «Deutsch. Комплект книжок для вчителя. Шкільний світ. 2005—2007»
37148 — «English. Комплект книжок для вчителя. Шкільний світ. 2005—2007»
98557 — «English. Тестування. Шкільний світ»
98558 — «Завуч. Шкільний світ. Документація»
98937 — «Інформатика. Комплект книжок для вчителя. Шкільний світ. 2005—2007»
99833 — «Історія. Комплект книжок для вчителя. Шкільний світ. 2005—2007»
98939 — «Le français. Комплект книжок для вчителя. Шкільний світ. 2005—2007»
98935 — «Математика. Комплект книжок для вчителя. Шкільний світ. 2005—2007»
37138 — «Методист. Комплект книжок для методичного кабінету. Шкільний світ. 2005—2007»
95518 — «Початкова освіта. Комплект книжок для вчителя. Шкільний світ. 2005—2007»
91491 — «Психолог. Комплект книжок для психолога. Шкільний світ. 2005—2007»
91513 — «Психолог. Тести. Роздатковий матеріал. Шкільний світ»
98934 — «Українська мова і література. Комплект книжок для вчителя. Шкільний світ. 2005—2007»
99878 — «Фізика. Комплект книжок для вчителя. Шкільний світ. 2005—2007»
98938 — «Хімія. Комплект книжок для вчителя. Шкільний світ. 2005—2007»

Передплатити можна раз на півріччя у будь-якому відділенні зв'язку за «Каталогом видань України» на 2009 рік

Пільговий комплект газет «Шкільний світ + English» у 2009 році

Щомісяця 16 газет (56 номерів) зі знижкою 33 %

Мінімальний термін передплати — 1 місяць.

Індекс 99807

Передплатити можна в усіх відділеннях зв'язку за «Каталогом видань України» на 2009 рік

Спеціальна пропозиція для шкіл!
Пільговий комплект газет «Шкільний світ»
16 газет (53 номери) щомісяця зі знижкою 33 %

До складу комплекту входять газети:

«Шкільний світ», «Директор школи», «Завуч»,
«Українська мова та література», «Зарубіжна література»,
«Історія України», «Краєзнавство. Географія. Туризм»,
«Математика», «Фізика», «Інформатика»,
«Хімія. Шкільний світ», «Біологія. Шкільний світ»,
«Здоров'я та фізична культура», «Початкова освіта»,
«Трудове навчання», «Сучасна школа України»

Передплатний індекс 35266

ПІЛЬГОВИЙ КОМПЛЕКТ «ШКІЛЬНИЙ СВІТ. БІБЛІОТЕКА»

Індекс 01699

Спеціальна пропозиція для шкільних бібліотек!

88 книжок на рік: «Директор школи. Бібліотека»,
«Завуч. Бібліотека», «Шкільний світ. Бібліотека»,
«Українська мова та література. Бібліотека»,
«Зарубіжна література. Бібліотека»,
«Історія України. Бібліотека», «Краєзнавство. Географія.
Туризм. Бібліотека», «Математика. Бібліотека»,
«Фізика. Бібліотека», «Інформатика. Бібліотека»,
«Хімія. Біологія. Бібліотека», «Здоров'я та фізична культура.
Бібліотека», «Початкова освіта. Бібліотека»

Передплатити комплект можна раз на півріччя.
Передплата на I півріччя 2009 року триває до 5 грудня 2008 року

Бібліотека «Шкільного світу» на 2009 рік

Спеціальна пропозиція для шкіл (88 випусків на рік)

I півріччя

Січень

1. Готуємося до інспектування шкіл.
2. Тестування учнів у середній школі.
3. Організація роботи шкільної бібліотеки.
4. Шкільна журналістика. Факультативний курс для профільної школи.
5. Уроки ЗП за новою програмою. 8 клас.
6. Заповідники України.
7. Історія. Всеукраїнський конкурс «Вчитель року-2008».
8. Тополя Л. Дидактичні ігри на уроках алгебри і геометрії. 7—9 класи.
9. Воронцов Б. Креслення на комп'ютері: компас-графік. Практикум.
10. Слесар Б. Основи здоров'я. Практичні роботи. 6—8 класи.
11. Цимбалару А. Педагогічне проектування.

Лютий

1. Погребна Н. Управляти школою по-новому...
2. Психологія внутрішнього світу.
3. Класному керівнику. Як організувати роботу.
4. Викладання фізики у 8-му класі 12-річної школи.
5. Лещенко Г., Іванова Л. Вивчення частин мови в 4 класі. Комунікативні завдання.

Березень

1. Організація харчування та медичного обслуговування в школі.
2. Моніторинг у роботі заступника директора.
3. Ширококорядюк Л. Лихослів'я у шкільному середовищі: профілактика і корекція.
4. Оглядові теми з української літератури в старших класах.
5. Позакласна робота з зарубіжної літератури.
6. Музей у навчальному закладі.
7. Кукуш О., Ушаков Р. Математичний гурток. 10—11 класи. Числа. Послідовності. Функції.
8. Сигида В., Миколаєнко В. Структуровані конспекти з біології для 8 класу: для вчителів та учнів.
9. Волинко О. Завдання для тестового контролю знань у 8 класі 12-річної школи.
10. Прохоренко О. Футбол у школі. Методичні матеріали та уроки.
11. Бутрім В. Від вересня до літа святая радіють діти. Сценарії календарних свят для учнів початкової школи.

Квітень

1. Санітарно-гігієнічні вимоги у навчальному закладі.
2. Класному керівнику. Учніське самоврядування.
3. Драган О. Творчі задачі з екології та методика їх розв'язання.
4. Старощук В. Як зробити урок фізики цікавим.
5. Романюк Н., Поборчя О. Хочу бути успішним. Коррекційно-розвивальні вправи для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Травень

1. Аналітичні накази за станом викладання предметів.
2. Режисюра шкільних свят.
3. Школа ремесел: Вироби із солоного тіста.
4. Сучасна українська література. Конспекти уроків.
5. Шкільний туризм.
6. Дем'яненко В. Комп'ютер. Апаратна частина: конфігурація, вибір.
7. Хімія. Розробки уроків. 9 клас.

Червень

1. Атестація діяльності директорів шкіл.
2. Городнова Н. Кабінет психолога в системі освіти.
3. Класному керівнику. Як підготувати й провести виховну годину
4. Вивчення практичної стилістики та культури мовлення. 10—11 класи.

II півріччя

Липень

1. Складаємо накази.
2. Менеджмент у роботі заступника директора.
3. Етика. 9—11 клас.
4. Українська мова за новою програмою. 9 клас.
5. Уроки зарубіжної літератури за новою програмою. 9 клас.
6. Географія за новою програмою. 9 клас.
7. Історія України. 8 клас. Плани-конспекти уроків за новою програмою. I—II семестр.
8. Рабець К. Математичні турніри. Змагання, що навчають і виховують.
9. Миронюк Т. Структуровані конспекти з біології для 9 класу: для вчителів і учнів.
10. Викладання фізики у 9 класі 12-річної школи.
11. Кудрявець Д. Календарно-тематичне планування з фізкультури. 5—9 класи.
12. Глінка І., Довгопола Н. Уроки праці. 2 клас.

Серпень

1. Охорона праці в навчально-виховному процесі.
2. Заступник директора. Початкова школа.
3. Класному керівнику. Як організувати і провести свято.
4. Всесвітня історія. Плани-конспекти уроків за новою програмою. 9 клас.

Вересень

1. Аtestуємо вчителів.
2. Інноваційні форми ведення педради.
3. Гончаров В. Домашнє насильство. Як захистити дитину.
4. Українська література за новою програмою. 9 клас.
5. Інтерактивні технології, сучасні методики, новації у викладанні зарубіжної літератури.
6. Розвиток особистості на уроках математики.
7. Вовковінська Н. Практикум з Excel. Поглиблений курс.
8. Сазоненко Г. Педагогічні технології.
9. Волинко О. Завдання для тестового контролю знань у 9 класі 12-річної школи.
10. Основи здоров'я. 9 клас.

Жовтень

1. Тренінг про тренінг. Інтерактивні тренінги щодо формування самоосвітньої компетентності учнів.
2. Алексєєва В. Технології соціальної роботи з дезадаптивними дітьми та молоддю.
3. Класному керівнику. Як провести ігри.
4. Шкільні екскурсії Україною. Львів.
5. Сигида В., Миколаєнко В. Структуровані конспекти з біології для 7 класу: для вчителів та учнів.
6. Кудрявець Д. Легка атлетика. Уроки.
7. Народознавчий матеріал з математики для початкової школи.

Листопад

1. Посадові обов'язки з техніки безпеки.
2. Школа молодого методиста.
3. Здоров'язберігаючі технології. Позашкілья.
4. Розвиток зв'язного мовлення: система роботи, шляхи вдосконалення, види контролю.
5. Вовковінська Н. Як створити комп'ютерну презентацію.
6. Свечкар'єв Д. Хімія для допитливих. Пропедевтика хімічних знань. 6—8 класи.

Грудень

1. Школа. Юридичний poradnik.
2. Батьки: партнери й однодумці.
3. Класному керівнику. Як провести батьківські збори.
4. Хінева А. Формування компетентності учнів у процесі викладання історії.
5. Хімія навколо нас. Матеріали до уроків та позашкільних заходів.

Комплект пільговий. Передплатний індекс 01699

Передплатити можна раз на півріччя у будь-якому поштовому відділенні за «Каталогом видань України» на 2009 рік

Книжки видавництва «Шкільний світ» на 2009 рік у серіях:

<p style="text-align: center;">«Управління освітою. Бібліотека» Індекс 90221</p> <p>січень Готуємося до інспектування шкіл лютий Погребна Н. Управляти школою по-новому... березень Організація харчування та медичного обслуговування в школі квітень Санітарно-гігієнічні вимоги у навчальному закладі травень Аналітичні накази за станом викладання предметів червень Атестація діяльності директорів шкіл липень Менеджмент у роботі заступника директора серпень Охорона праці в навчально-виховному процесі вересень Атестаємо вчителів жовтень Тренінг про тренінг. Інтерактивні тренінги щодо формування самоосвітньої компетентності учнів листопад Посадові обов'язки з техніки безпеки грудень Школа. Юридичний poradnik</p>	<p style="text-align: center;">«Директор школи. Бібліотека» Індекс 01701</p> <p>січень Готуємося до інспектування шкіл лютий Погребна Н. Управляти школою по-новому... березень Організація харчування та медичного обслуговування в школі квітень Санітарно-гігієнічні вимоги у навчальному закладі травень Аналітичні накази за станом викладання предметів червень Атестація діяльності директорів шкіл липень Складаємо накази серпень Охорона праці в навчально-виховному процесі вересень Атестаємо вчителів жовтень Тренінг про тренінг. Інтерактивні тренінги. Самоосвітня компетентність учнів листопад Посадові обов'язки з техніки безпеки грудень Школа. Юридичний poradnik</p>
<p style="text-align: center;">«Завуч. Бібліотека» Індекс 01703</p> <p>січень Тестування учнів у середній школі лютий Класному керівнику. Як організувати роботу березень Моніторинг у роботі заступника директора квітень Класному керівнику. Учніське самоврядування травень Режисюра шкільних свят червень Городнова Н. Кабінет психолога в системі освіти липень Менеджмент у роботі заступника директора серпень Заступник директора. Початкова школа Вересень Інноваційні форми ведення педради жовтень Алексеева В. Технології соціальної роботи з дезадаптивними дітьми та молоддю листопад Школа молодого методиста грудень Батьки: партнери й однодумці</p>	<p style="text-align: center;">«Шкільний світ. Бібліотека» Індекс 01702</p> <p>січень Організація роботи шкільної бібліотеки лютий Класному керівнику. Як організувати роботу березень Широкоградюк Л. Лихослів'я у шкільному середовищі: профілактика і корекція квітень Класному керівнику. Учніське самоврядування травень Школа ремесел: Вироби із солоного тіста липень Класному керівнику. Як підготувати й провести виховну годину серпень Етика. 9—11 клас вересень Класному керівнику. Як організувати і провести свято жовтень Гончаров В. Домашнє насильство. Як захистити дитину листопад Класному керівнику. Як провести ігри грудень Здоров'язберігаючі технології. Позашкільна Класному керівнику. Як провести батьківські збори</p>
<p style="text-align: center;">«Психолог. Бібліотека» Індекс 23677</p> <p>січень Рибалка В. Профілактика суїцидальних тенденцій в лютий учнівської молоді березень Психологія внутрішнього світу квітень Широкоградюк Л. Лихослів'я у шкільному середовищі: профілактика і корекція травень Романюк Н., Поборча О. Хочу бути успішним. червень Корекційно-розвивальні вправи для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку липень Алексеевко Г. Соціальна діагностика. Довідник соціального педагога серпень Городнова Н. Кабінет психолога в системі освіти вересень Документація психолога жовтень Стрех Л. Дошкільники. Сходінки адаптації дітей раннього віку листопад Гончаров В. Домашнє насильство. Як захистити дитину грудень Алексеева В. Технології соціальної роботи з дезадаптивними дітьми та молоддю листопад Формування мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення грудень Корекційні заняття з розвитку психічних процесів у дітей 4—6 років</p>	<p style="text-align: center;">«Зарубіжна література. Бібліотека» Індекс 09895</p> <p>січень Уроки ЗЛ за новою програмою. 8 клас лютий Класному керівнику. Як організувати роботу березень Позакласна робота з зарубіжної літератури квітень Класному керівнику. Учніське самоврядування травень Режисюра шкільних свят червень Класному керівнику. Як підготувати й провести виховну годину липень Уроки зарубіжної літератури за новою програмою. серпень 9 клас вересень Класному керівнику. Як організувати і провести свято жовтень Інтерактивні технології, сучасні методики, новації у викладанні зарубіжної літератури листопад Класному керівнику. Як провести ігри грудень Розвиток зв'язного мовлення: система роботи, шляхи вдосконалення, види контролю грудень Класному керівнику. Як провести батьківські збори</p>
<p style="text-align: center;">«Українська мова і література. Бібліотека» Індекс 06644</p> <p>січень Шкільна журналістика. Факультативний курс для профільної школи лютий Класному керівнику. Як організувати роботу березень Оглядіві теми з української літератури в старших класах квітень Класному керівнику. Учніське самоврядування травень Сучасна українська література. Конспекти уроків червень Вивчення практичної стилістики та культури мовлення. 10—11 класи липень Українська мова за новою програмою. 9 клас серпень Класному керівнику. Як організувати і провести свято вересень Українська література за новою програмою. 9 клас жовтень Шкільні екскурсії Україною. Львів листопад Розвиток зв'язного мовлення: система роботи, шляхи вдосконалення, види контролю Грудень Ділові папери</p>	<p style="text-align: center;">«Сільська школа України. Бібліотека» Індекс 01704</p> <p>січень Здібності. Обдарованість. Таланти. (Система роботи з обдарованими дітьми.) лютий Класному керівнику. Як організувати роботу березень Моніторинг у роботі заступника директора квітень Класному керівнику. Учніське самоврядування травень Режисюра шкільних свят червень Класному керівнику. Як підготувати й провести виховну годину липень Менеджмент у роботі заступника директора серпень Класному керівнику. Як організувати і провести свято вересень Інноваційні форми ведення педради жовтень Класному керівнику. Як провести ігри листопад Школа молодого методиста грудень Батьки: партнери й однодумці</p>
<p style="text-align: center;">«Краєзнавство. Географія. Туризм. Бібліотека» Індекс 06646</p> <p>січень Заповідники України лютий Класному керівнику. Як організувати роботу березень Музей у навчальному закладі квітень Класному керівнику. Учніське самоврядування травень Шкільний туризм червень Класному керівнику. Як підготувати й провести виховну годину липень Географія за новою програмою. 9 клас серпень Класному керівнику. Як організувати і провести свято вересень Гончаров В. Домашнє насильство. Як захистити дитину жовтень Шкільні екскурсії Україною. Львів листопад Вовковінська Н. Як створити комп'ютерну презентацію грудень Класному керівнику. Як провести батьківські збори</p>	<p style="text-align: center;">«Історія України. Бібліотека» Індекс 09894</p> <p>січень Історія. Всеукраїнський конкурс «Вчитель року-2008» лютий Класному керівнику. Як організувати роботу березень Музей у навчальному закладі квітень Класному керівнику. Учніське самоврядування травень Режисюра шкільних свят червень Класному керівнику. Як підготувати й провести виховну годину липень Історія України. 8 клас Плани-конспекти уроків за новою програмою I—II семестр серпень Всесвітня історія. Плани-конспекти уроків за новою програмою. 9 клас вересень Сазоненко Г. Педагогічні технології жовтень Шкільні екскурсії Україною. Львів листопад Вовковінська Н. Як створити комп'ютерну презентацію грудень Хінева А. Формування компетентності учнів у процесі викладання історії</p>

Книжки видавництва «Шкільний світ» на 2009 рік у серіях:

<p>«Математика. Бібліотека» Індекс 06898</p> <p>січень Тополя Л. Дидактичні ігри на уроках алгебри і геометрії. 7—9 класи</p> <p>лютий Класному керівнику. Як організувати роботу</p> <p>березень Кукуш О., Ушаков Р. Математичний гурток. 10—11 класи. Числа. Послідовності. Функції</p> <p>квітень Класному керівнику. Учніське самоврядування</p> <p>травень Дем'яненко В. Комп'ютер. Апаратна частина: конфігурація, вибір</p> <p>червень Класному керівнику. Як підготувати й провести виховну годину</p> <p>липень Рабець К. Математичні турніри. Змагання, що навчають і виховують</p> <p>серпень Класному керівнику. Як організувати і провести свято</p> <p>вересень Розвиток особистості на уроках математики</p> <p>жовтень Класному керівнику. Як провести ігри</p> <p>листопад Вовковінська Н. Як створити комп'ютерну презентацію</p> <p>грудень Класному керівнику. Як провести батьківські збори</p>	<p>«Інформатика. Бібліотека» Індекс 06897</p> <p>січень Воронцов Б. Креслення на комп'ютері: компас-графік. Практикум</p> <p>лютий Класному керівнику. Як організувати роботу</p> <p>березень Кукуш О., Ушаков Р. Математичний гурток. 10—11 класи. Числа. Послідовності. Функції</p> <p>квітень Класному керівнику. Учніське самоврядування</p> <p>травень Дем'яненко В. Комп'ютер. Апаратна частина: конфігурація, вибір</p> <p>червень Класному керівнику. Як підготувати й провести виховну годину</p> <p>липень Рабець К. Математичні турніри. Змагання, що навчають і виховують</p> <p>серпень Класному керівнику. Як організувати і провести свято</p> <p>вересень Вовковінська Н. Практикум з Excel. Поглиблений курс</p> <p>жовтень Класному керівнику. Як провести ігри</p> <p>листопад Вовковінська Н. Як створити комп'ютерну презентацію</p> <p>грудень Класному керівнику. Як провести батьківські збори</p>
<p>«Хімія. Біологія. Бібліотека» Індекс 06642</p> <p>січень Слесар Б. Основи здоров'я. Практичні роботи 6—8 класи</p> <p>лютий Класному керівнику. Як організувати роботу</p> <p>березень Сигида В., Миколаєнко В. Структуровані конспекти з біології для 8 класу: для вчителів та учнів</p> <p>квітень Драган О. Творчі задачі з екології та методика їх розв'язання</p> <p>травень Хімія. Розробки уроків. 9 клас</p> <p>червень Класному керівнику. Як підготувати й провести виховну годину</p> <p>липень Миرونюк Т. Структуровані конспекти з біології для 9 класу: для вчителів і учнів</p> <p>серпень Класному керівнику. Як організувати і провести свято</p> <p>вересень Сазоненко Г. Педагогічні технології</p> <p>жовтень Сигида В., Миколаєнко В. Структуровані конспекти з біології для 7 класу: для вчителів та учнів</p> <p>листопад Свечкар'юв Д. Хімія для допитливих. Пропедевтика хімічних знань. 6—8 класи</p> <p>грудень Хімія навколо нас. Матеріали до уроків та позашкільних заходів</p>	<p>«Фізика. Бібліотека» Індекс 06643</p> <p>січень Воронцов Б. Креслення на комп'ютері: компас-графік. Практикум</p> <p>лютий Викладання фізики у 8-му класі 12-річної школи</p> <p>березень Волинко О. Завдання для тестового контролю знань у 8 класі 12-річної школи</p> <p>квітень Старошук В. Як зробити урок фізики цікавим</p> <p>травень Дем'яненко В. Комп'ютер. Апаратна частина: конфігурація, вибір</p> <p>липень Класному керівнику. Як підготувати й провести виховну годину</p> <p>серпень Викладання фізики у 9 класі 12-річної школи</p> <p>вересень Класному керівнику. Як організувати і провести свято</p> <p>жовтень Волинко О. Завдання для тестового контролю знань у 9 класі 12-річної школи</p> <p>листопад Класному керівнику. Як провести ігри</p> <p>грудень Вовковінська Н. Як створити комп'ютерну презентацію</p> <p>Класному керівнику. Як провести батьківські збори</p>
<p>«Здоров'я та фізкультура. Бібліотека» Індекс 91499</p> <p>січень Слесар Б. Основи здоров'я. Практичні роботи. 6—8 класи</p> <p>лютий Класному керівнику. Як організувати роботу</p> <p>березень Прохоренко О. Футбол у школі. Методичні матеріали та уроки</p> <p>квітень Класному керівнику. Учніське самоврядування</p> <p>травень Режисюра шкільних свят</p> <p>червень Класному керівнику. Як підготувати й провести виховну годину</p> <p>липень Кудрявець Д. Календарно-тематичне планування з фізкультури. 5—9 класи</p> <p>серпень Класному керівнику. Як організувати і провести свято</p> <p>вересень Основи здоров'я. 9 клас</p> <p>жовтень Кудрявець Д. Легка атлетика. Уроки</p> <p>листопад Здоров'язберігаючі технології. Позашкільна</p> <p>грудень Класному керівнику. Як провести батьківські збори</p>	<p>«Початкова освіта. Бібліотека» Індекс 06645</p> <p>січень Цимбалару А. Педагогічне проектування.</p> <p>лютий Лещенко Г., Іванова Л. Вивчення частин мови в 4 класі. Комунікативні завдання</p> <p>березень Бутрім В. Від вересня до літа святам радіють діти. Сценарії календарних свят для учнів початкової школи</p> <p>квітень Романюк Н., Поборча О. Хочу бути успішним. Корекційно-розвивальні вправи для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку</p> <p>травень Режисюра шкільних свят</p> <p>червень Школа ремесел: Вироби із солоного тіста</p> <p>липень Глінка І., Довгопола Н. Уроки праці. 2 клас</p> <p>серпень Заступник директора. Початкова школа</p> <p>вересень Джежелей О. і др. Практическа методика розвитку речі млодших школьників</p> <p>жовтень Народознавчий матеріал з математики для початкової школи</p> <p>листопад Вовковінська Н. Як створити комп'ютерну презентацію</p> <p>грудень Класному керівнику. Як провести батьківські збори</p>
<p>«Дитячий садок. Бібліотека» Індекс 06647</p> <p>січень Дитячий садок. Кадрові накази і накази з основної діяльності. (Наказ як вид управлінського спілкування.)</p> <p>лютий Планування навчально-виховної роботи з дітьми раннього віку</p> <p>березень Навчання читання за методикою Зайцева (З досвід роботи ДНЗ «Гармонія».)</p> <p>квітень Карабаєва І. Психологам про увагу дошкільників. Книга для психологів</p> <p>травень На допомогу методисту ДНЗ</p> <p>червень Любарова В., Стеценко І. Екологічний зорепад</p> <p>липень «Всі ми родом із зими» (філософія для дітей та дорослих за творами Василя Сухомлинського)</p> <p>серпень Науменко Т., Гураш Л. Діти раннього віку та гра</p> <p>вересень Дитина має бути здоровою</p> <p>жовтень Шкваріна Т. Заняття з англійської мови в дошкільному закладі. Конспекти занять і рекомендації щодо їх проведення</p> <p>листопад «Люблю я музику і квіти». Збірка пісень Ведмедєра М.</p> <p>грудень У світі логіки і математики. (Дошкільнята разом з мамою і татом.)</p>	<p>«English. Бібліотека» Індекс 06703</p> <p>січень Зразки тестів. Читання і аудіювання</p> <p>лютий English. Handouts. Тести. Ч. 1</p> <p>березень Зразки тестів. Граматика, лексика, письмо</p> <p>квітень English. Handouts. Тести. Ч. 2</p> <p>травень Режисюра шкільних свят</p> <p>червень Класному керівнику. Як підготувати й провести виховну годину</p> <p>липень Англійська за новими програмами. 9 клас</p> <p>серпень Класному керівнику. Як організувати і провести свято</p> <p>вересень Сценарії свят за англійської</p> <p>жовтень Класному керівнику. Як провести ігри</p> <p>листопад Англійська за новими програмами. 8 клас</p> <p>грудень Класному керівнику. Як провести батьківські збори</p>
<p>«Deutsch. Бібліотека» Індекс 91497</p> <p>січень Радченко Т. Міні-театр на уроці німецької</p> <p>лютий Deutsch für Jugendliche</p> <p>березень Горбач Л. Німецька мова. Граматика в таблицях</p> <p>квітень Пахунова Л. Німецька мова. Граматичні вправи</p> <p>травень Deutsch für Jugendliche</p> <p>червень Класному керівнику. Як підготувати й провести виховну годину</p> <p>липень Німецька мова як друга іноземна. 9 клас, 5 рік навчання</p> <p>серпень Класному керівнику. Як організувати і провести свято</p> <p>вересень Deutsch für Jugendliche</p> <p>жовтень Класному керівнику. Як провести ігри</p> <p>листопад Ляшенко С. Autonomes Lernen</p> <p>грудень Deutsch für Jugendliche</p>	<p>«Le Français. Бібліотека» Індекс 91498</p> <p>січень Література Франції. 10—12 класи</p> <p>лютий Класному керівнику. Як організувати роботу</p> <p>березень Ігри при вивченні французької мови</p> <p>квітень Класному керівнику. Учніське самоврядування</p> <p>травень Режисюра шкільних свят</p> <p>червень Класному керівнику. Як підготувати й провести виховну годину</p> <p>липень Французька за новими програмами. 9 клас</p> <p>серпень Класному керівнику. Як організувати і провести свято</p> <p>вересень Гончаров В. Домашнє насильство. Як захистити дитину</p> <p>жовтень Класному керівнику. Як провести ігри</p> <p>листопад Книга для вчителя французької мови до підручника « Le Français ». 6 клас</p> <p>грудень Класному керівнику. Як провести батьківські збори</p>

Сучасна школа
України

**ШКІЛЬНИЙ
СВІТ**
платіть
вперед

Шановні передплатники!

Ваш улюблений часопис «Сільська школа України»
з січня 2009 року змінює назву на
«СУЧАСНА ШКОЛА УКРАЇНИ»

ЯКОЮ МАЄ БУТИ ШКОЛА ХХІ СТОЛІТТЯ?

- **С** — самодостатньою
- **У** — успішною
- **Ч** — чистою морально й екологічно
- **А** — активною
- **С** — стабільною
- **Н** — національною
- **О** — особистісно орієнтованою
- **Ю** — юридично захищеною

Ми наповнимо наше видання новими знахідками, новими іменами, сучасними підходами до освітнього процесу, до плекання життєтворчої особистості, до збереження та розвитку інтелекту нації.

Ми ознайомимо вас із новими типами навчальних закладів, новими формами навчання, новими навчальними планами і програмами, з різними видами спілкування, співпраці, співтворчості учнів одне з одним і з учителем. І не тільки...

Передплатний індекс — **21617**

Обсяг — **96 сторінок**